

Tetten ért szavak

Hermész Könyvek

Készül az Akadémiai Kiadó
Társadalomtudományi Szerkesztőségének műhelyében

A sorozatot szerkeszti

E. Bártfai László

John L. Austin

Tetten ért szavak

A Harvard Egyetemen 1955-ben tartott
William James előadások

Sajtó alá rendezte

J. O. Urmson

Akadémiai Kiadó · Budapest 1990

A fordítás alapjául szolgáló kiadás:
John L. Austin: *How to do things with words.*
The William James Lectures delivered at Harvard University
in 1955.

Edited by J. O. Urmson.
Oxford University Press, Oxford, 1973.

Fordította és a bevezető tanulmányt írta
Pléh Csaba

A fordítást szakmailag ellenőrizte
Kelemen János

ISBN 963 05 5637 5

Kiadja az Akadémiai Kiadó, Budapest
Első kiadás: 1990

*Originally published in English by the Clarendon Press
under the title How to do things with words (Second edition)
Copyrights © 1975 by the President and Fellows of
Harvard College*

Hungarian translation © Pléh Csaba

Minden jog fenntartva, beleértve a sokszorosítás, a nyilvános előadás,
a rádió- és televízióadás, valamint a fordítás jogát, az egyes fejezeteket
illetően is.

Printed in Hungary

Tartalom

A szaván fogott szó (<i>Pléh Csaba</i>)	7
A kiadó előszava	27
I. Előadás	29
II. Előadás	38
III. Előadás	48
IV. Előadás	58
V. Előadás	69
VI. Előadás	80
VII. Előadás	93
VIII. Előadás	102
IX. Előadás	113
X. Előadás	122
XI. Előadás	131
XII. Előadás	143
Függelék (<i>J. O. Urmson</i>)	157

A szaván fogott szó*

„A szavak és a tettek az isteni energia nem is annyira eltérő módozatai. A szavak is tettek, s a tettek is a szavak fajtái.”

Ralph Waldo Emerson: *Essays: Second series:*
„The poet”

Az európai kultúrát mélyen áthatja az a hit, hogy a szavak és a tettek világa az élet külön szférája. Ez a kettéválasztás egyszerre jelenik meg az elméleti kultúra magas régióiban és a hétköznapi profán világában. Szembeállítjuk a „tettek emberét” a „szavak emberével”, amikor gyakorlati súlyú besorolásokról van szó; logikánkban és nyelvészetünkben úgy kezeljük a mondatok világát, mint ami a reáliák és a cselekvések világára vonatkozik, ahhoz képest lehet igaz és hamis; pszichológiánkban a „valódi”, fajsúlyos személyközi eseményektől élesen elhatároljuk a pusztá jelek, szimbólumok, a kommunikáció világát.

Belátjuk persze, hogy a szembeállítás viszonylagos, s az egyik szféra áthatja a másikat. Politikusok beszédeit minden további nélkül politikai tetteknek tartjuk, s azt is elismerjük, hogy mégoly éteri tartalmú mondatainkat is cselekvésen, beszélőszerveink mozgatóján keresztül kell megvalósítanunk. Az áthallások azonban

* John Langshaw Austin (1911—1960) élete igazi oxfordi tudóselet. Viszonylag rövid élete során mindig Oxford vonzáskörében mozgott. 1933-tól az All Souls College diákja, 1935-től pedig a Magdalen College tagja, majd 1952-től az erkölcsfilozófia White professzora. A háború alatt az Intelligence Corpsban teljesít szolgálatot.

Kezdetben filosz-filozófus: az Arisztotelész- és Leibniz-filológia kérdéseivel foglalkozik. A háború után találja meg saját hangját, melynek alapja a hétköznapi nyelv elemzése.

Szombat délelőtti óráinak módszere a csoportoktatás. A vizsgált filozófiai kérdés elemzésének lényege: konszenzus kialakítása arról, mit lehet egy adott területről mondani, s mit nem.

nem befolyásolják az elkülönítés mint alapvető gondolati modell érvényét: tartsuk értékesebbnek akár a szavakat, akár a tetteket, megismerési mintánkban mindenesetre elválasztva marad a tettek (s dolgok) és a szavak világa. Akárcsak a test és lélek problémája, gondolkodásunkra az anyag és szellem dichotómiájának újabb konkretizációjaként telepedik rá.

A modern filozófia az ontológiai érvelés és a szaktudományos ismeretek beszívargásának évszázadai után nyelvi érvelést használva mért új és talán váratlan oldalról csapást a dualizmusra. A szavak használatát gondosan és szellemesen megvilágító elemzés *kategóriahibában* marasztalta el test és lélek szembeállítóit: a lelket a fizikai folyamatok fölé vagy mellé helyezni annyi, mint a szerveződést egyenrangúvá tenni az elemekkel, az egyetemet az

A nagy párhuzamos életművel, Wittgensteinnal szemben őt nem a nagy kategóriahibák és az átfogó tézisek (például a jelentés egyenlő a használattal) érdeklik, hanem a finom részletkérdések. Ezért van az, hogy az elemzés kiindulópontja, akárcsak ebben az előadássorozatban, számára mindig egy körülhatárolt terület szókincse.

Az előadássorozat, Austin ritka kilépése Oxford világából, nem méltatlan kontextus. A Harvard Egyetem William James előadásai számos kivételes jelentőségű művet inspiráltak. A pszichológus Wolfgang Köhler a harmincas években itt adta elő *The place of value in a world of facts* (New York, Liveright, 1938) c. munkáját, mely az európai antifasiszta értékmentés és a nem mechanisztikus tudományoszmény ötvözete. Burrhus Frederick Skinner *Verbal behavior* (New York, Appleton, 1957) c., éppenséggel nagyon is mechanisztikus, a nyelvet teljességgel reflexes viselkedésként értelmező hírhedt munkája, vagy Paul Grice máig kiadatlan szintézise a társalgás logikájáról szintén itt születtek.

Austin életére és munkásságára vö. J. O. Urmson *John Langshaw Austin* szócikkét a P. Edwards szerkesztette *The encyclopedia of philosophy* I. kötetében (New York, Macmillan, 1967. 211—215). Kitűnő tanulmányok találhatók a K. T. Faun szerkesztette *Symposium on J. L. Austin* (New York, Humanities Press, 1969) c. tanulmánykötetben, illetve az *Essays on J. L. Austin* (Oxford, Clarendon Press, 1973) c. válogatásban is.

Austin műveinek listája oxfordian rövid, nagy hatású és javarészt posztumusz művekből áll:

- G. Frege: *Foundations of arithmetics*. Oxford, Oxford University Press, 1950. Fordítás.
- *Philosophical papers*. Oxford, Oxford University Press, 1961.
- *Sense and sensibilia*. Oxford, Oxford University Press, 1962.
- *How to do things with words*. Cambridge, Mass., Harvard University Press, 1962.

épületekkel.¹ Austin klasszikus munkájában szintén a nyelvi elemzés érzékeny eszközével él avégett, hogy a szavak és tettek szembeállításának látszólagosságát bizonyítsa. A megoldást azonban nem a kategóriahiba feltárásában látja.

Vétek lenne botladozó elemzéssé, valamiféle pótkávévá sűríteni és szűrkiteni mindazt, amit Austin előadásai — az előszó könnyedségét az analitikus filozófia szigorú építkezésével kombinálva — világos rendben kibontanak. S maga a kibontás módja, akárcsak egy detektívregevényben, szerves része a könyv olvasmányélményének. Az előszóíró beéri azzal, hogy Austin hatásának megértéséhez a konklúziót mutatja be, azt, hogyan lép túl az azóta a *beszédaktus-elmélet* méltóságteljes nevére is szert tett felfogás a szavak és tettek hagyományos szembeállításán.

Szavak és tettek új viszonyának kibontásakor Austin tehát nem kategóriahibát mutat ki. Ehelyett a logikusok és filozófusok akkoriban (s azóta is) népszerű problémájából indul ki: hogyan válhatnak megnyilatkozásaink sem nem igazzá, sem nem hamissá. Vannak klasszikus módszereink, melyekkel beszédünket kivonhatjuk az igazság ítélőszékének hatálya alól: nem létező dolgokról szólván nem lehet igaz és nem lehet hamis, amit mondunk (*A jelenlegi francia király kopasz* — Bertrand Russell), ugyancsak sem nem igazak, sem nem hamisak a *kell* világába tartozó etikai kijelentések (*Tisztelni kell az idősebbeket*).

Austin egy gyökeresen új típusra mutat rá: olyan megnyilatkozásokra, melyekben nem szerepelnek gyanús segédigék vagy kétes jelölletű leíró kifejezések, olyan megnyilatkozásokra, melyek látszólag jól imitálják a legszabályszerűbb állításokat, mégsem lehet az igazság mérlegére tenni őket. Amikor azt mondom, hogy *Ígérem* vagy *Gratulálok*, nem egy tényállást írok le, hanem elvégzem az ígérel kijelölt interperszonális aktust: cselekszem. Innen a *performatív* kifejezés, Austin egyik legsikerültebb neologizmusa.

A szavak és tettek szembeállítását a *performatív* és *konstatív* megnyilatkozások szembeállítása váltja fel: amíg az előbbiek nem lehetnek igazak, csak boldogulnak vagy nem boldogulnak, sikerültek vagy sikerületlenek, addig az utóbbiakra érvényes kritérium marad az igazság. Megjelenik a kritikai mozzanat, ha nem is a

¹ Vö. G. Ryle: *A szellem fogalma*. Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1974.

kategoriahiba formájában: a hagyományos felfogás tévedése nyelv és társadalmi élet kölcsönhatásában a *leíró tévedés*, az az elképzelés, mely kizárólagossá vagy legalább uralkodóvá teszi a leíró nyelvhasználatot, s mondatainkat a (társas) valóság fölött lebegő realitásként kezeli.

Austin előadásai a szerzőt és az olvasót is kényszerítő erővel juttatják el arra a pontra, hogy az új dichotómiát egy egységes, cselekvésközpontú felfogás váltsa fel a nyelvről. Rejtett ígéreteink (*Eljövök*), valamint az igemódokat használó utasításaink és kéréseink (*Gyere el!*; *Eljönnél?*) mind azt mutatják, hogy nem csak akkor cselekszünk a nyelvvel, amikor cselekedeteink nevét használjuk igeiként (ezek lennének a performatívumok), hanem ezekben a rejtett esetekben is. Sőt, már a nyelv konstatív, tényállások megállapítására vonatkozó használata is sajátos cselekvéssé válik. Amikor az információ áll előtérben, amikor állítunk vagy kérdezzünk, akkor is cselekszünk. Az *állítás* sem pusztán egy megnyilatkozás és egy tényállás statikus viszonyának kérdése többé, hanem maga is dinamikus jelleget ölt: a sajátos attitűddel történő „mondás” is cselekvés.

Szavak és tettek szembeállítása helyett a szavak minden használata tetté válik. Austin kézenfekvőnek látszó s minden olvasójában az evidencia érzését keltő felismerése roppant nagy hatásúnak bizonyult. Bár nem tartozott Ludwig Wittgenstein köréhez, mégis az ő cselekvésközpontú felfogása volt a járható út annak a Wittgenstein kijelölte programnak a konkretizálásában, mely a nyelv *használatát* és a személyközi *játékokat*, a konvenciók, szabályok vezérlő szerepét hangsúlyozta a filozófiai szemantikában. A nyelvtan és a logika kritériumai szerint elemezhető *lokúció* világa mellé állított *illokúció* világában a kritériumok a beszédcselekményben részt vevők szabályozott szerepviszonyaira vonatkoztatva érvényesülnek. Az igazság ítélőszéke mellé állított *boldogulás* olyan keretet ad meg, ahol a nyelv használata nem egyszerűen visszahatás a társas életre, hanem annak szerves része. A boldogulás (a sikerültség) feltételeinek világa egy többé-kevésbé burkolt, naiv társadalomelméletet és szociálpszichológiát körvonalaz: kinek van joga utasításokat adni és kinek; milyenné *teszem viszonyunkat*, ha állandóan engedélyt kérek s így tovább. Másrésről a performatív igeik, illetve az illokúciók rendszere (taxonómiája) a társas életben

középponti emberi cselekvések, a ritualizált interakciók implicit rendszerét körvonalazza. A kötelességvállalás—ígéret a jövő és az *egyéni felelősség*, az utasítás—engedélyezés az *autoritás*, az érvelés a *viselkedés* alapvető dimenzióját állítja reflektorfénybe az emberi kapcsolatok világából. A szabály és a szabályozottság tartalma és érvényesülési feltételrendszere egyaránt az emberi szociális cselekvés elméletébe torkollik — „puszta” nyelvtanszerűség helyett.

*

Austin egy, az európai gondolkodás történetét átható, káros dichotómiát old fel. Elméletének mégsem lezáró, kérdést „leke-rekítő” hatása volt a könyv megjelenése óta eltelt közel három évtizedben. A *beszédaktus-elmélet* a nyelvről való gondolkodás új módjait nyitotta meg a legkülönbözőbb szakmákban. Austin újra bizonyította, hogy a filozófia, legalábbis fogalmi elemzésként ismert megközelítése, nem köldöknéző, halott diszciplína, mely saját körébe zártan csak önmaga számára termel újabb és újabb megoldásokat. A nyelvi cselekvés koncepciója egyszerre termékenyíti meg a filozófiát és a nyelvészet absztrakt területeit, ha szabad azt mondani: a „formális tudományokat” és a tényekhez tapadó szaktudományokat. A nyelvészettől kezdve a gyermeknyelv kutatásán át a szociálpszichológiáig az általa bevezetett fogalmak egyszerre válnak egy új gondolkodásmód keretévé és új empirikus vizsgálatok ösztönzőjévé. A filozófia ismét bizonyítja, amit régóta elvitatunk tőle, hogy a tapasztalati kutatás „pótlékává” válhat. Persze csak abban az értelemben, hogy saját fordulatával olyan jelenségeket állít előtérbe, melyekre a szaktudományok éppen azért voltak vakok, mert legalábbis burkoltan egy korábbi filozófia előírásait követték.

(i) *Filozófiai hatás.* Austin nyomdokait követve megindul annak rendszeres feltárása, mit is jelent az ő felfogása, ha a nyelvet az emberi élet egészében akarjuk elhelyezni. A legjelentősebb rendszerező, John R. Searle olyan nyelvfilozófiát körvonalaz munkáiban, mely egyesíti a „hagyományos” jelentéselmélet és a beszédaktus-elmélet megközelítését. Megnyilatkozásainkat proposíció (állítás) és illokúciós erő (*force*) összetevő kettősségében értelmezi, ahol az erő a proposíció függvénye — $F(p)$ —, vagy ahogy Altrichter Ferenc megfogalmazta: *mondatgyök* és *cselekvésérték* kettősségével

van dolgunk.² Searle kidolgozásában a beszédaktus-elmélet számos Austint kritizáló mozzanatot is tartalmaz: a *cselekvés*es hangsúlyt relativizálva az illokúciós erő levezethetőségét hangsúlyozza a jelentésből. Ezen az úton még tovább megy Jerold J. Katz *Propositional structure and illocutionary force* (New York, Crowell, 1977) c. könyvében. Az Austinéhoz képest barokkos, formalizált koncepció részleteit itt talán elhagyhatjuk. Egyik lényeges vonása, hogy világosan levonja azt a következtetést, hogy az állítás-tárgyak, proposíciók, melyek lehetnek igazak vagy hamisak, maga az állítás mint művelet azonban beszédaktus.

Austin munkája azonban nemcsak a filozófiai szemantika megújítását eredményezi. Az az értékmozzanat is előtérbe kerül filozófiájában, hogy a leíróval szembeállított cselekvéses nyelvhasználat játszik középponti szerepet, hogy a nyelv kognitív funkciójával szembeállított kommunikáció az alapvető. Mindez persze a kommunikáció új felfogását is feltételezi, mely szerint az nem vagy nem kizárólag gondolatok cseréje. Searle írásai sokszor meglehetősen szigorú formalizmussá alakítják az eredeti felismerést. A cselekvés világa formalizálva megtévesztően ugyanúgy fest, mint a leírás, a proposíciók világa. A meglehetősen mélyreható világnézeti viták mégis biztosítják, hogy ne szoruljon háttérbe az eredeti felismerés. Searle egy nevezetes esszéjében, a generatív nyelvtan, Noam Chomsky nyelvfilozófiai hozzáállását vonja kérdőre, s számon kéri tőle a cselekvéses értelemben felfogott kommunikációs szempontot. Chomsky az álláspontokat világossá

² Vö. J. R. Searle: *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge, Cambridge University Press, 1969, valamint *Austin and illocutionary acts*. *Philosophical Review* (77), 1968. 404–424. Magyarul: Pléh Csaba–Terestyéni Tamás (szerk.): *Beszédaktus—kommunikáció—interakció*. Bp. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1979. 50–68. Altrichter Ferenc véleményét és a mondatgyök—cselekvésérték felfogást lásd Kiefer Ferenc *Irányzatok és eredmények a mai jelentéstudományban* (*Nyelvtudományi Közlemények*, 77. 1975. 47–70) c. előadásához készült *Hozzászólásban* (uo. 83–89). Továbbá: J. R. Searle: *Expression and meaning: Studies in the theory of speech acts*. Cambridge, Cambridge University Press, 1979. Szabolcsi Anna *A performatívumok szemantikája* (*Általános Nyelvészeti Tanulmányok*, XV. Bp. Akadémiai Kiadó, 1984. 281–291.) c. dolgozatában pedig az eredeti különbségtétel megtartása mellett érvel. A beszédaktus-elmélet gondolati előfutáira lásd B. Smith: *Materials towards a history of speech act theory*. In: A. Eschbach (ed.): *Karl Bühler's theory of language*. Amsterdam, Benjamins, 1988. 125–152.

tevő módon, szinte előzékenyen reagált a kihívásra. A nyelvnek *nem* elsődleges funkciója a kommunikáció; a nyelv az önmagában álló *reprezentáció* világa. A nyelv gondolatalkotó munkát végez, melynek eredménye vagy találkozik másokkal, vagy nem. A pusztába kiáltott szó is szó.³

Tulajdonképpen e két állásponton nincs kiegyenlíteni való; két alapvető, két lehetséges felfogást fejeznek ki a nyelvnek a szó szoros értelmében vett „filozófiájáról”. Figyelemreméltó azonban, hogy az Austin elindította mozgalom a nyelvi fordulattól eredetileg nem érintett s az angolszász analitikus filozófiai hagyománytól meglehetősen távol álló filozófusokat és szociológusokat is meghihetett. Két egymástól távol eső, meglepő példát említenék. Jürgen Habermas *kommunikatív cselekvésselmélete* az instrumentális ésszel szembeállított megértő, majdhogynem empatikus emberkép alternatíváját vázolja a kommunikációs pragmatikában Austinból indul ki. Csakhogy lokúció és illokúció eltérését kétféle attitűd eltéréseként értelmezi: „*Interaktív nyelvhasználat* esetén azokat a kapcsolatokat emeljük ki, melybe a beszélők és hallgatók mintegy belépnek — mint például a figyelmeztetés, az ígéret, a kérdés —, míg a megnyilatkozások propozicionális tartalmát csak megemlítjük. *Kognitív nyelvhasználat* esetén ezzel szemben a megnyilatkozás tartalmát olyan kijelentésként tematizáljuk, amely arról szól, ami a világban történik (vagy történhetne), s csak közvetve fejezzük ki a személyközi kapcsolatokat.”

A francia szociológus-császár, Pierre Bourdieu újabb írásaiban Austin a rituális nyelv és a nyelvi hatékonyság *mögött* álló hatalmi összefüggések bevezetésének válik kiindulópontjává. Értelmezésében a kommunikáció hatalma — Austin idiómájára fordítva: az illokúciós *erő* — voltaképpen azokból a társadalmi viszonyokból fakad, melyek mint szerep-hozzárendelések biztosítják a bírói ítélet vagy a névadás stb. érvényesülését.⁴

³ J. R. Searle *Chomsky's revolution in linguistics* (The New York Review of Books 1972. június 29., 16—24) c. dolgozatára N. Chomsky *Reflections on language* (New York, Pantheon Books, 1975) c. könyvében adja meg a választ.

⁴ J. Habermas *Communication and the evolution of language* (Boston, Beacon, 1979) c. írása a legjobb, mert kissé angolszászosított forrás kommunikatív cselekvésselméletére. Az idézet helye: 27. P. Bourdieu *Ce que parler veut dire* (Paris, Fayard, 1982) c. könyvében fejti ki pragmatikai és szociolingvisztikai hitvallását.

Érdemes kitérni rá, mert általánosabb érvényű fogalmi-pragmatikai distinkciókat érint, hogy Bourdieu mindeközben Austint és Habermast is elmarasztalja. A illokúciós erőt elemezve tévúton járnak — vélekedik. Azt az illúziót táplálják, mintha az *erő* a nyelvből származna, holott az társadalmi viszonyok és szerepelosztások függvénye. Bourdieu itt tanulságosan egyoldalú. A bírálóat közben megfélemedezik arról, hogy Austin az érvényesülési feltételek elemzése során a cselekvésérték forrását — éppen a Bourdieu hangsúlyozta esetekben — maga is a társas viszonyokba helyezi, intézményesíti. Másrészt az intézmények iránti elfogult érdeklődése révén Bourdieu úgy bírál, mintha a nyelvben pusztán az intézmények szabályozta cselekedetek volnának megvalósíthatóak (például esketés, elítélés, kinevezés stb.), ahol az érvényesülés mozgósítja az egész intézményrendszer mintázatát. Csakhogy, bár Austin itt nem húz határvonalat, egész szemléletéből világos, hogy egyetértett volna azzal, hogy vannak olyan performatívumok, illetve illokúciós erők, melyek *passerpartout*-k: minden helyzetbe beilleszthetők (az ígérés, a kérés, a mondatformák egész rendszere, a felszólítás, a kérdés stb.), s vannak ezzel szemben olyanok, melyek csak meghatározott társadalmi intézményekre vonatkoztatva érvényesülnek. Elítélni csak — ha tetszik — a Bourdieu értelmében vett hatalmi pozícióban lévő bírót tud, kérni azonban bárki és bárkitől, persze a kéréssel kétségkívül sajátos, társadalmi jelentést is hordozó pozíciót vesz fel (gondoljunk például arra, amikor a főnök kér engedélyt a beosztottaktól).

A beszédaktus-elmélet fogalmi finomításainak egyik irányává éppen ezeknek a megkülönböztetéseknek a világossá tétele vált. Peter F. Strawson elkülöníti azokat az eseteket, ahol az illokúciós aktus alapvetően a *kommunikációs szándékok* terminusaiban értelmezhető (ígéret, könyörgés, kérés stb.), s érvényesülése a partner függvénye (felismeri-e ezeket a szándékokat), s a másik oldalon a *lényegileg konvencionális illokúciós* aktusokat (ítélet, esketés, névadás), ahol a szándék annak felismertetése, hogy milyen intézményes aktusról van szó; a szándék érvényesülése már ebből következik.

Karl Bach és Ray M. Harnish részletes, rendszertani szándékú könyvükben pedig egyenesen a *kommunikatív* és a *konvencionális* illokúciós aktusok szembeállításáig jutnak el, ahol a kommunikati-

vak a „szabad”, általános érvényű aktusok (a feltételezéstől az elvetésig), a konvencionálisak pedig az intézményhez kötődő aktusok (megállapítók és ítélkezők).⁵ Ez a megkülönböztetés persze nem ártatlan; mind Strawson, mind Bach és Harnish éppen a Bourdieu reklamáta totális intézményesültség megkérdőjelezéséhez kapcsolódnak árnyalt érvelésükben, ahhoz, hogy miért *nem lehet* minden kommunikáció pusztán konvenciók követése. A döntő mozzanat az, hogy a *szándék* eltérítheti közléseinket a megszokott (konvencionális) értelmezéstől. Mindennek során a beszédaktus egész gondolatköre két irányban is kitágul a Strawson elemzésében is középponti szerepet játszó *szándék*-fogalom révén. Egyrészt a beszédaktus kérdésköre az utóbbi évtized filozófiájában újrafelfedezett *intencionalitás*-problematika keretébe ágyazódik. Searle legújabb könyve egyenesen az intencionalitásról szól.⁶ Másrészt a beszédaktus-elmélet összefonódik egy olyan, tőle meglehetősen függetlenül létrejött kommunikációelmélettel, mely az emberi kommunikációt a kölcsönös *szándék-tulajdonítás* keretében értelmezi. Paul Grice elméletéről van szó, mely a közlés lényegét abban a mozzanatban látja, hogy a küldő bizonyos szándékkal küldi üzeneteit, s azt akarja, hogy a fogadó felismerje szándékait, beleértve azt a szándékát is, hogy magát e szándékot is felismerje s így tovább. A konvencióval szembeállított intenció Strawson említett elemzésében is a szabályokon és intézményeken alapuló megközelítés riválisaként tűnik fel. Hamarosan azonban — ha megbékélni nem is békélnek meg egymással — Grice kiterjesztett elmélete, a *társalgási maximák* elmélete úgy jelenik meg, mint az egyedi beszédaktusokból kibontott, partikuláris szabályokkal történő magyarázat alternatívája. A közlés értékének módosulásait (átvitt értelem, nem szó szerinti jelentés stb.) *vagy* az egyes beszédaktusokra vonatkozó feltétel- és szabályrendszerrel magyarázzuk (például ígérni csak magamra vonatkozóan lehet, innen az *Ígérem, hogy megcsinálod* sajátos jelentése), *vagy* általános

⁵ P. F. Strawson: *Intention and convention in speech acts*. *Philosophical Review* (73), 1964. 439—460. Magyarul: Pléh—Terestyéni (szerk.): i. m. 106—125. Lásd még erre K. Bach—R. M. Harnish: *Linguistic communication and speech acts*. Cambridge, Mass., The MIT Press, 1979.

⁶ J. R. Searle: *Intentionality*. Cambridge, Cambridge University Press, 1983.

együtműködési elvekkel és a látszólagos megsértésükkor fellépő következtetésekkel.⁷

(ii) *Pragmatika*. A legátfogóbb filozófiai hatás és a szaknyelvészeti inspiráció között elhelyezkedő pragmatikai Austin-hatáshoz sorolható már az is, amit a szándékból és a konvencióból kiinduló felfogások riválisaként érintettünk. Számos törekvés tartozik ide, melyek Austin *performatívum*, illetve *illokúciós erő osztályozását* kísérlik meg finomítani. Searle próbálkozása elsősorban kritikai, Austin átfedéseit (életközelségét) próbálja kiküszöbölni, s így jut el az önmagukat nevükkel is magyarázó *reprezentatívumok*, *direktívumok*, *komisszívumok* és *expresszívumok* osztályához. Samuel Schiffer a beszélő és a hallgató viszonyának elemzéséből kiindulva különíti el két alapvető osztályként a beszélő hiedelmeit, vélekedését „átvivő” és a hallgatóság akcióit elváró osztályokat; ezeken belül aztán további különbségeket tesz aszerint, hogy a beszélő vélekedése van-e a középpontban (*leír, tagad, magyaráz*), vagy egy sajátos „érveken” alapuló vélekedés átvitele (*biztosít, sugall* stb.), illetve mindkettő (*ígér, megköszön* stb.). Schiffer meglehetősen *logikai* rendszere tulajdonképpen a *vélekedésre* szűkíti le a differenciációt. Bach és Harnish viszont megőrzi Austin (és Searle) kiinduló dimenzióit, melyek a vélelmek mellett mind a beszélő, mind a hallgató múltbeli és jövőbeli cselekedeteit egyaránt érintik. A kommunikatív illokúciós aktusokon belül (emlékezzünk rá, hogy ezeket elkülönítik a konvencionálisaktól) megkülönböztetik a *konstatívumok*, *direktívumok*, *komisszívumok* és *elismerések* osztályát, majd ezeken belül is további osztályokat különítenek el. A direktívumokon belül például a kéréseket (*kér, rendel, követel*), kérdéseket (*kérdez, tudakol*), kívánalmakat (*utasít, irányít, előír*), tilalmakat (*tilt*), engedélyeket (*engedélyez, megenged, felment, megad*), tanácsokat (*ajánl, figyelmeztet* stb.). Bob Fraser a beszélőnek a propozícióval kapcsolatos *szándéka* alapján osztályoz-

⁷ E. P. Grice szándékalapú kommunikációs elméletére lásd *Meaning*. Philosophical Review (66), 1957, 377–388. Magyarul: Pléh—Terestyéni (szerk.): i. m. 93–105. Társalgási maximáira, a kommunikáció általános együtműködési szabályaira pedig: *Logic and conversation*. In: P. Cole—J. Morgan (eds): *Syntax and semantics*. Vol. 3.: Speech acts. New York, Academic Press, 233–250. Grice értékeléséhez magyar monográfia is rendelkezésre áll: Terestyéni Tamás: *Konvencionális jelentés—kommunikációs jelentés*. Bp. Tömegkommunikációs Kutatóközpont, 1981.

za az illokúciós aktusokat. A szándék stratégiája: közölni a hallgatóval, milyen a beszélő hozzáállása a propozícióhoz. Nyolc típust különít el, számtalan igét sorolva be mindegyikbe: *asszerció* (kommentál, egyetért, rámutat stb.), *értékelés* (igazol, értékél, becsül), *attitűdtükrözés* (gratulál, tiltakozik, egyetért), *kijelölés* (kinevez, lejelent), *követelés* (kér, kíván, rendel), *javaslat* (tanácsol, figyelmeztet, ajánl), *autoritás gyakorlása* (megbocsát, elítél, semmissé tesz), *elkötelezés* (elfogad, vállal, ígér).

A példák jól mutatják, hogyan vezet el az illokúciók osztályozása a hétköznapi élet naiv társas elméleteihez, a szociálpszichológiához. (Bach és Harnish egyenest a *konszenzus szociológiájával* egészítik ki könyvüket.) De nem ez a taxonómiák egyetlen útja. Zeno Vendler például rámutat, hogy az Austin javasolta osztályok *nyelvtani* különbségekkel járnak együtt. A performatív igék nyelvtani tárgya eltérő konstrukció: a kommissívumok (az angolban) infinitívusszal járnak (*I promise to come*), míg a „bemutatók” (*állítom, tagadom, felteszem*) *hogy*-os mellékmonddal. Mindez már túlvezet az osztályozáson, ahhoz a kérdéshez, van-e mondanivalója a beszéd-aktus-elméletnek a szorosan vett nyelvtani leírás számára. Erre később még visszatérünk.⁸

A pragmatikai folytatáshoz sorolható a szándék, átkulcsolás, szabályozottság kérdésköre által előtérbe helyezett *közvetett beszédaktusok* problémája is. Pusztán az együttműködési elvből (vö. Grice) fakad-e, hogy kérésként értelmezzük azt a kérdő mondatot, hogy *Meg tudná mondani, hány óra?*, s az igazi rosszindulat vagy a vicc kontextusa kell ahhoz, hogy valaki szó szerint válaszoljon erre, azzal, hogy *Én ne tudnám!* Searle, valamint Peter Gordon és George Lakoff⁹ dolgozataikban szisztematikusan értelmezik ezeket a

⁸ Az osztályozások forrásai: J. R. Searle: *A classification of illocutionary acts*. *Language in Society* (5), 1976. 1—23. — ez az írás Searle imént idézett, 1979-ben megjelent művében is megtalálható; S. Schiffer: *Meaning*. Oxford, Clarendon Press, 1972; B. Fraser: *Hedged performatives*. In: Cole—Morgan (eds): i. m. 187—210; Bach—Harnish: i. m. 39—59; Z. Vendler: *Res Cogitans*. Ithaca, N. Y., Cornell University Press, 1972. — Bachék mellett D. Holdcroft *Words and deeds* (Oxford, Clarendon Press, 1978) c. könyve is használható összehasonlítást adja a többféle javasolt osztályozásnak.

⁹ Vö. J. R. Searle: *Indirect speech acts*. In: Cole—Morgan: i. m. 59—82; P. Gordon—G. Lakoff: *Conversational postulates*. uo. 83—106.

látszólag egyedi átkulcsolásokat: a közvetett beszédaktusok a szó szerinti aktus érvényesülési feltételeire vonatkoztatva kódolódnak át. A felszólítás vagy kérés olyan feltételeire *kérdezzük* rá (mint például *Be tudnád csukni az ajtót?*; *Nem kellene* becsukni az ajtót?), melyek megléte rendszerint szükséges a felszólítás érvényesüléséhez, s most nyilvánvalóan fennállnak. Innen már nyílegyenes út vezet a kérdés nem szó szerinti értelmezéséhez. Akárcsak ahhoz, hogy az elméleti, íróasztal melletti, fiktív példákra alapuló elemzés átlépjen abba a keretbe, hogy mikor használunk közvetettséget, hogyan idomul ez a partnerek közti viszonyhoz, s vajon a szó szerinti jelentésen keresztül értjük-e meg az átkulcsoltat? Vagyis a pragmatikai kérdés átlép a szociolingvisztikába és a nyelvpszichológiába.

Hasonló a helyzet azzal az Austin érintette pragmatikai kérdéssel is, mely szerint *a nyelv (feltételezett) kezdeti állapotaiban az illokúció eszközei differenciálatlanok* lettek volna. Az elvi kérdés hamarosan konkrét formát ölt a gyermeknyelvi kutatásokban: Mikor jelennek meg a modalitások és a performativumok, s hogyan fejezi ki szándékait a gyermek ezek megjelenése előtt?

(iii) *A nyelvi leírás és a beszédaktus-elmélet.* Az Austin vázolta út járhatónak látszott a fővonalbeli nyelvészetben is. A performatív igék listájának keresése, mely Austin számára is világosan empirikus feladat volt (ő is a szótárt vette elő), számos *szótári jelentéstani (lexikai szemantikai) kutatás* kiindulópontjává vált. E program mai, legambiciózusabb változata a performativumok elemzését a *metapragmatikai* elemzés részévé tette. Milyen szótárral, kész címkékkel közelít a *naiv ember* a nyelvi funkciók leírásához — ez a tágabb kérdés.¹⁰

A *mondattani elemzést* végzőket is elgondolkoztatta az új keret. Visszatérő kérdéssé vált, hogy nem kell-e minden, látszólag konstatív mondatot úgy elemezni, mint ami mögött egy rejtett „performatív hipermondat” áll. Példának okáért az a mondat, hogy *Esik az eső*, úgy volna elemzendő, hogy (*Én mondom, hogy*) *Esik az eső*. Másrészt, mint már Austin is utalt rá, sok nyelvész részletes elemzésre indított ugyanaz a kérdés, mely a filozófus Vendler is

¹⁰ Vö. J. Verschuren: *What people say they do with words?* Norwood, New Jersey, Ablex Publishing Corp., 1985; A. Wierzbicka: *English speech act verbs*. Sidney, Academic Press, 1987.

megihlette: Milyen *mondattani vonzatkereteik* vannak a különböző performatívumoknak? Végül nyilvánvaló mondattani kérdés az is, hogy miképpen kapcsolódik a modalitás (például a segédigék révén — *kell, lehet, tud* stb.) az illokúciós erőhöz, illetve az indirekt beszédaktusok, a nem szó szerinti jelentés konvencionalizálódott, standardizált eseteiben milyen szerepük van ezeknek a mondattani eszközöknek abban, hogy a hallgató *nem* következtetések révén, hanem „direkten” értelmezi, mondjuk, felszólításnak a kérdő mondatokat.¹¹

(iv) *Társalgáselemzés: szociolingvisztika, szociálpszichológia és etnográfia.* A beszédaktus-elmélet az egyik legfontosabb metateoretikus elemzési keretté vált a hetvenes évek elejétől kibontakozó társalgáselemzési irodalomban is. Alapvetően ekkor erősödött meg az a hit, hogy a társalgás is *szabály irányította* folyamat; a nyelvtan keretein túlmenően is vannak szabályok a nyelvben, ezek azonban voltaképpen *interakciós* s nem szigorúan vett nyelvi szabályok. Ez magyarázza a természetes szövetséget a beszédaktus-elmélettel. Az alapeszmét, melynek keretében a beszédcselekvés gondolata bevonult a társalgás kutatásába, William Labov, az amerikai szociolingvisztika egyik vezéregyénisége fogalmazta meg: „A sorbarendezési szabályok nem a megnyilatkozások, hanem a megnyilatkozásokkal végzett cselekvések között érvényesülnek. Valójában az egymást követő megnyilatkozások rendszerint nem is állnak kapcsolatban egymással.”¹²

¹¹ A kijelentő mondatok performatív elemzése J. Ross *On declarative sentences* c. munkájából indult ki: In: R. A. Jacobs—P. S. Rosenbaum (eds): *Readings in English transformational grammar*. Lexington, Mass., Ginn, 1970. 222—272. Holdcroft (i. m. 46—68) áttekinti az ebből kiinduló vitát. A vonzatkeretéről lásd Vendler idézett művét. A modális segédigékről és a mondatfajtákról a beszédaktus-elmélet keretében J. Sadock *Toward a linguistic theory of speech acts* (New York, Academic Press, 1974) c. monográfiája képviseli a „beszédaktus-idióma” felfogást. A Cole és Morgan szerkesztette, már idézett kötetben pedig több írás (G. M. A. Green: *How to get people to do things with words*. 107—142; A. Davidson: *Indirect speech acts and what to do with them*. 143—185; valamint Fraser: i. m.) foglalkozott a kérdéssel. Bach és Harnish (i. m. 173—233) két részletes fejezetben tekinti át az érvelést, mégpedig mind mondattani, mind pragmatikai szempontból: mely eszközök konvencionalizáltak az illokúciós erő váltására, s melyek nem.

¹² W. Labov: *A nyelv vizsgálata társadalmi összefüggésben*. In: Pléh—Terestyéni: i. m. 365—398; idézet helye: 393.

A társalgáselemzés a nyelvtanon túlmenő, a beszélgetés koherenciáját biztosító *szabályokat* keresi, s ezt a koherenciát nem a mondatok szó szerinti (felszíni) jellegzetességeiben, hanem az általuk megvalósított aktusokban leli meg. Így például a kérdés és felelet kapcsolata nem pusztán a kérdő és kijelentő mondat kapcsolata. (Gondoljunk csak a viszontkérdésekre: *Jössz holnap moziba? — Miért, mondtam, hogy nem?*). Ez az általános keret különböző típusú mondatokban telik meg tartalommal. A társalgáselemzés egyik vezető irányzata a társadalomtudományi fenomenológia kaliforniai letéteményese, az *etnometodológia*. Képviselői — Harvey Sachs, Emanuel Schegloff és mások — az elemzés egységeinek a *szomszédsági párokat* tekintik (*felhívás—válasz, kérdés—felelet* stb.), s azt próbálják feltárni, hogy milyen naiv, hétköznapi szabályrendszerek irányítják a koherenciát (például kérdésre lehet visszakérdezés a reakció, ha releváns az eredeti kérdés megválaszolására: *Jössz a bulira? — Hánykor is lesz?*). A legkidolgozottabb szabályrendszert a programadó Labov dolgozta ki, egyben példát adva a gyakorlati alkalmazásra is: társalgási szabályai segítségével a pszichoterápiás beszélgetéseket, a bennük fellépő koherencia-zavarokat értelmezte. Fellép itt is a Grice-szerű ellenreakció: Erving Goffman a hasonló jelenségeket nem merev, rögzített s egyedi mintázatokra alkalmazott *szabályok*, hanem a résztvevők állandó *értelmezési erőfeszítése* (vö. az analógiát az együttműködési elvvel Grice-nál) segítségével tartja értelmezendőnek.¹³

Ezek a munkák — a filozófusok vagy nyelvészek fiktív párbeszédeitől eltérően — valóságos beszélgetések (például segélykérő telefonhívások) empirikus elemzését végzik el. Eredményük mégis hasonló: általánosan érvényes szabályok a beszédaktusokra. Sok munka azonban, különösen a közvetett beszédaktusokból kiindul-

¹³ Az etnometodológusok nyelvi, társalgáselemzési erőfeszítéseinek bemutatására a D. N. Sudnow szerkesztette *Studies in social interaction* (New York, Free Press, 1972), valamint az J. M. Atkinson—J. Heritage szerkesztette *Structures of social action. Studies in conversational analysis* (Cambridge, Cambridge University Press, 1984) c. kötet jó forrás. Labov definitív munkája: W. Labov—D. Fanshel: *Therapeutic discourse. Psychotherapy as conversation*. (New York, Academic Press, 1977). Erving Goffman ellenvéleményére lásd *A hétköznapi élet szociálpszichológiája* (Bp. Gondolat Könyvkiadó, 1980), különösen a *Feleletek és reakciók* c. tanulmányt.

va, a szabályok kínálta lehetőségek kihasználását befolyásoló *paramétereket* tárja fel. Mennyire függ az indirektség a kérés tárgyától, a résztvevők korától, a köztük lévő szociális távolságtól stb.? Kialakul az udvarias formák — hiszen az indirektség az udvariasság egyik kitüntetett esete — modulált használatának részletes szociolingvisztikája. Az összehasonlító néprajzi elemzés azonban azt is feltárja, hogy az azonos cselekvéértékű formák változatos, szociális konnotációt hordozó használata közepette maguk a *dimenziók*, a közvetett kérés lehetséges módozatai Új-Guineától az angol egyetemi világig egyetemeseek. Az indirektség vizsgálata a nyelv és a társas élet empirikus vizsgálatának kedvenc, mert legáttetszőbb kérdésévé válik.¹⁴

A szociálpszichológiában mindez természetesen kiegészül azzal a kérdéskörrel, hogy milyen moduláló szerepe van a nem verbális közléseknek abban, hogy a különböző lehetséges értelmezések és a szabályok nyújtotta alternatívák közül adott helyzetekben ténylegesen melyik realizálódik. Megjelennek az alkalmazott kutatások is: Hogyan érvényesülnek a beszédaktusok és a társalgási szabályok az osztályteremben, az orvosi rendelőben, a bíróságon, hogyan jellemzik a politikai retorikát parazita „performatív” hipermondatok (*Állítom, hogy ...; Kérdem én ...*) s így tovább? Vagyis a beszédaktusok világa minden olyan társadalomtudományi területen előbukkan, ahol egyáltalán a nyelvről van szó.¹⁵

¹⁴ Példák ilyen elemzésekre: S. Ervin-Tripp: *Is Sybil there? The structure of some American directives*. *Language in society* (5), 1976. 25—66; Csató Valéria—Pléh Csaba: *Indirekt felszólítások a magyar nyelvben*. *Magyar Pszichológiai Szemle* (44—45), 1987—88. 99—115. Az antropológiai egyetemességre pedig: E. Brown—K. Levinson: *Universals in language: Politeness phenomena*. In: E. N. Goody (ed.): *Questions and politeness. Strategies in social interaction*. Cambridge, Cambridge University Press, 56—289.

¹⁵ A nem verbális kommunikáció és a beszédaktusok kutatásának összekapcsolására lásd S. Duncan—S. Fiske: *Face-to-face interaction*. Hillsdale, N. J., Erlbaum, 1978; D. M. Clarke—M. Argyle: *Conversation sequences*. In: C. Fraser—K. Scherer (eds): *Advances in the social psychology of language*. Cambridge, Cambridge University Press, 1982. 159—240. A társadalomtudományi elterjedés általános jellemzésére pedig lásd Pléh Csaba—Radics Katalin: *Beszédaktus-elmélet és kommunikációkutatás. Általános Nyelvészeti Tanulmányok, XIV.* Bp. Akadémiai Kiadó, 1982. 87—108, legfrissebb bemutatására pedig a T. van Dijk szerkesztette *Handbook of Discourse Processes* (Academic Press, London, 1985) IV. kötetét.

(v) *Pszicholingvisztika és gyermeknyelv-kutatás*. A nyelvpszichológusok számára a *megértés* kutatásában kézenfekvő a beszédaktus-elmélet használata. Kétlépcsős elméleteket alakítottak ki a propozicionális jelentés megértésének elemzésére is, melyekben a mondatok jelentésének feltárását ismeretrendszerünkbe való beillesztésük, következtetések levonása stb. követi. Ebben a sémában helyezték el az illokúciós erő problémáját is. Kialakult egy felfogás, mely szerint a propozicionális jelentés mellett egy mondat illokúciós erejének mutatóját is ki kell valahogyan „számítanunk” ahhoz, hogy tudjuk, mit tegyünk vele (válaszoljunk rá, integráljuk ismereteinkbe, teljesítsük-e vagy sem az utasítást s így tovább). Természetesen itt is a közvetett felszólítások váltak közkedveltté. Kissé mesterkéltné, a megértési időket mérő kísérletek támasztották alá a szó szerinti jelentés doktrínáját, azt az elképzelést, hogy először eljutunk, mondjuk, a *Ki tudnád nyitni az ajtót?* kérdés szó szerinti jelentéséig, utána valamilyen pragmatikai ellentmondást (oda nem illést) észlelünk, s levezetjük belőle a valódi illokúciós értéket (kérés). Azóta a kutatás belemerült a saját korlátai keltette bonyodalmakba, s a szó szerinti jelentés—következtetés koncepciót azonos erővel kérdőjelezi meg a konvencionális indirektség közvetlen megértésének elve. A kutatás azután kiterjedt a produkciónak a kísérleti pszichológiai vizsgálat tárgyává sokkal nehezebben tehető kérdéseire is. „Telefonkalóz”-módszerekkel vizsgálták, hogy különböző megfogalmazású rendelések milyen reakciókat váltanak ki a szolgáltatókból (például házhoz szállítás megrendelése stb.)¹⁶

Szó mi szó, ezeknél a kísérleti ujjgyakorlatoknál intellektuálisan érdekesebb az, ahogy a beszédaktusok fogalma áthatja a *gyermeknyelv* kutatását. Új paradigma jött létre, melynek kiindulópontja, hogy ellentétben a „tisztá nyelvtan” elméletének képviselőivel

¹⁶ Az illokúciós erő pszichológiai doktrínává tételének legvilágosabb kifejtése H. Clark—E. Clark tankönyve: *Psychology and language. An introduction to psycholinguistics*. New York, Harcourt, 1977. Bach és Harnish (i. m. 234—266) amellett, hogy kifejtik a következtetési elméletet, a beszédaktusok pszichológiájáról szóló fejezetükben bemutatják a kísérleteket is. Legnevesebb ezek közül a megértésre: H. Clark—P. Lucy: *Inferring what is meant from what is said*. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* (14), 1975. 56—72; a telefonkalózkodásra pedig: H. Clark: *Responding to indirect speech acts*. *Cognitive Psychology* (11), 1979. 430—477.

(Noam Chomsky radikális követőinek pusztá formalizmusával) és a nyelv kezdeteit a megismerésből levezetők (például a Piaget-követők) kognitívizmusával, a gyermeknyelv kezdetein a nyelvtani szerveződés alapjait a *cselekvésben* kell keresni. Már a gyermek első közlései is primitív, lokúciós tartalom nélküli *beszédaktusok* (kéresek, címkézések stb.), a nyelvtan elsajátítása pedig kettős folyamat: egyfelől a lokúció, másfelől az illokúció eszközei differenciálódnak. Ez a felfogás az új áttekintés mellett programokat is inspirált: a legkorábbi szakaszok vizsgálatában előtérbe helyezte a kontextuális elemzés módszerét, a gyermek és szociális környezete kapcsolatának elemzését, a későbbi, 2-3 év feletti korszakokra pedig a társalgás, a dialógust irányító szabályok vizsgálatát. A hangsúlyeltolódást a gyermeknyelv hagyományos, forma és kognitív jelentés kiindulású megközelítéséhez képest legvilágosabban Elizabeth Bates programja fogalmazta meg. A gyermek (ellentétben a nyelvésszel) nem a formális mondatantól halad a szemantikán át a pragmatika felé, hanem fordított utat jár be: kezdeti teljesítményei pusztán pragmatikai szerveződést mutatnak, ezt követi a szemantika, majd a mondatban rögzülése.¹⁷

*

Mindez nyilván elégséges kiindulópontunk bizonyítására, mely szerint Austin műve, miközben egy filozófiai dichotómia feloldása, nem a vizsgálódást *leszűkítő*, utakat lezáró munka, hanem éppen

¹⁷ A cselekvéses megközelítés legnevesebb programadói közé tartozik J. Bruner, a neves amerikai kognitív pszichológus — *The ontogenesis of speech acts*. Journal of Child Language (2), 1975. 1—19. —, a korai szakaszokra a szándékközpontú és a megnyilatkozások cselekvéses értékét előtérbe helyező felfogást pedig J. Dore képviseli. Kezdeti lelkes és egyoldalú dolgozatait követően megpróbálja összeilleszteni ezt a koncepciót a grammatika önfejlődésével és a predikáció különleges jelentőségével az emberi nyelvben: *Conditions on the acquisition of speech acts*. In: I. Marková (ed): *The social context of language*. Chichester, Wiley, 1978, 87—111. — Elizabeth Bates említett munkája: *Language and context: The acquisition of pragmatics*. New York, Academic Press, 1976. — A későbbi korszakok társalgási megközelítéseire lásd S. Ervin-Tripp—M. Kernan (eds): *Child discourse*. New York, Academic Press, 1977; az egész megközelítés jellemzésére pedig Pléh—Radics: i. m., valamint Pléh Csaba: *A gyermeknyelv kutatásának és fejlődésének modelljei. Pszichológiai Tanulmányok*, XVI. Bp. Akadémiai Kiadó, 1985. 105—188.

megnyitó és új lehetőségeket feltáró. A filozófiától kezdve a pszichoterápiáig vagy a nevelésig új, friss rátekintéssel szolgál a kommunikáció kutatásában. Ha figyelmesen olvassuk, mindezek a lehetőségek — alkalmi utalásokként — már Austin könyvében is benne rejlenek. Ő azonban hitt abban, hogy a társadalomtudományi és pszichológiai elemzés csak a filozófus alapos fogalmi elemzését *követően* indulhat el. Ahogy az már lenni szokott, az empirikus társadalomtudósok nem várták meg a fogalmi elemzés lezárultát. Sokszor a tudományos divat hóbortjait sem nélkülözve haraptak rá elmélet-éhségükben az általa nyújtott gondolati keretre. Bármily távol kerültek is a mestertől, Austin szellemi gyermekei maradtak, s filozófiai inspirációjuk sokkal inkább a társalgási diálektikaszerűen érvelő, a finom distinkciók megtétele közben is életközeli Austintól származik, semmint a jóval formálisabb és „rendszerközpontúbb” továbbfejlesztőktől.

Austin kongeniális módon lett bevezetve a magyar „szellemi életbe”, ha szabad ilyen nagyképű szavakat használni. Altrichter Ferenc szemináriuma a hetvenes évtized elején éveken át az analitikus filozófia peripatetikus és szövegelemző stílusában avatta be a tájékozatlan filoszokat Frege, Russell, Wittgenstein és Austin gondolatvilágába. Különös hangulatú, életre szóló hatású szemináriumok voltak ezek. Kortárs tanított kortársakat mint a gondolat bábája, mégpedig filozófusoktól nyelvészeken át pszichológusokig. A szombat délelőtti óráknak sokan köszönhetjük szellemi ébredésünk, bármilyen nagy divat is ma ezt a kort a pangás éveiként minősítgetni.

*

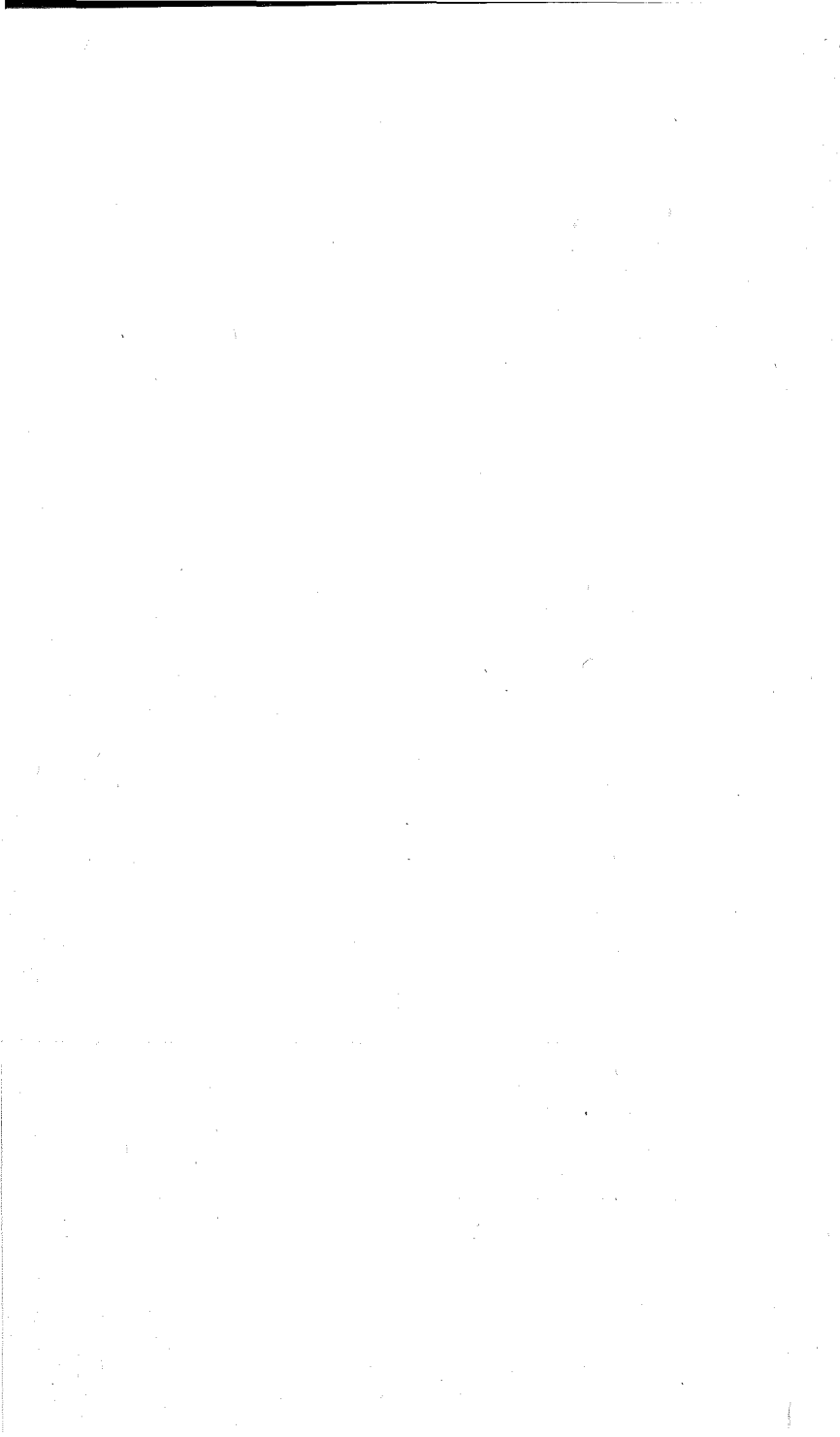
A fordító megjegyzései. Austin fordításának szokatlanul nehéz feladata során Boross Ottilia volt segítségemre abban, hogy a szöveg valamennyire visszakapja Austin természetes nyelvhasználatát. Ha nem sikerült, enyém a vétek.

Az idegen szavak (*lokúció, illokúció* stb.) mentsége, hogy az eredetiben is azok, a neologizmusoké (viselkedők, ítélkezők stb.), hogy angolul is szándékoltan furcsák. A *statement* kifejezést a két lehetőség közül mindig *állításnak* fordítottam, kivéve, amikor a *propozícióval* áll szemben, akkor *kijelentésnek*.

A fregei *Sinn* és *Bedeutung* Ruzsa Imrétől származó *jelentés—jelölet* magyar konvencióját igyekeztem követni, ez azonban nem mindig sikerült, Austin ugyanis néha három terminust használ: *meaning, sense, reference*. Ilyenkor a *jelentés, értelem, jelölet* szavakat alkalmaztam; mentségemre szolgáljon, hogy egy Frege-fordító szóhasználatát követem.

Highland Park, New Jersey 1989. január

Pléh Csaba

A kiadó előszava

Az itt kinyomtatott előadásokat Austin 1955-ben a Harvard Egyetemen mint William James előadásokat tartotta meg. Egy rövid jegyzetében az előadások alapjául szolgáló felfogásról azt mondja, hogy „1939-ben formálódott ki. Felhasználtam ezeket a nézeteket az »Other Minds« (Mások szelleme) problémájáról írott cikkemben, mely a *Proceedings of the Aristotelian Society* XX., kiegészítő kötetében (1946) jelent meg (a 173. laptól kezdve), s röviddel ezután a jéghegyből jóval többet felszínre hoztam számos társaság színe előtt...”. 1952 és 1954 között Austin Oxfordban minden évben tartott előadásokat „Szavak és tettek” címmel, mindig egy részben újraírt jegyzetanyagból, s lényegében mindegyikük ugyanazt tartalmazza, mint a William James előadások. Az amerikai előadásokhoz megint csak új jegyzeteket készített, bár egyes helyeken beiktatott régebbi feljegyzésrészleteket is; ezek Austin legkésőbbi jegyzetei az itt felvetett témákról, jóllehet Oxfordban továbbra is megtartotta előadásait „Szavak és tettek” címmel, s ezekben a jegyzeteiben kisebb javítások és számos megjegyzés található.

Az előadások tartalmát a lehető legpontosabban és a lehető legkevesebb változtatással adjuk vissza. Ha Austin maga adta volna ki őket, biztos, hogy a nyomtatás előtt még sokat javított-csiszolt volna rajtuk, amiként az is biztosra vehető, hogy csökkentette volna az ismételéseket, különösen a második és az ezt követő előadások kezdetén; az is bizonyos, hogy az előadások során Austin nem jegyzeteinek pusztá szövegét olvasta föl. A legtöbb olvasó azonban jobban szereti, ha azt kapja, amiről tudjuk, hogy a szerző maga írta

le, ahelyett, amit feltehetően ki szeretett volna adni, vagy amiről úgy gondoljuk, hogy előadásain elmondta; az olvasó tehát nem fogja nehezményezni, hogy mindezért a forma és a stílus kisebb tökéletlenségeivel, valamint a szóhasználat következetlenségeivel kell fizetnie.

A nyomtatott előadások azonban nem pontosan adják vissza Austin írott jegyzeteit. Ennek az az oka, hogy míg az előadások első felében a jegyzetek javarészt teljesek, kerek mondatokban, csak kisebb kihagyásokkal (például névelők és kötőszavak elhagyása), íródtak, addig az előadás végére sokszor jóval töredékesebbé válnak, miközben a lapszálon a betoldások gyakran csak utalásszerűek. Ezeken a helyeken a jegyzeteket értelmeztük és kiegészítettük a már említett, 1952 és 1954 között keletkezett jegyzetek maradványaival. Ezután egy újabb ellenőrzésre volt módunk, amikor összehasonlítottuk a szöveget azoknak a jegyzeteivel, akik mind Amerikában, mind Angliában hallgatták az előadásokat, valamint a BBC-előadással a „Performatív megnyilatkozások”-ról és egy 1959 októberében Göteborghban tartott előadás magnetofon-felvételével, mely a „Performatívumok” címet viselte. A Függelék pontosabban eligazít e segédanyagok felhasználásáról. Bár meglehet, hogy az értelmezés során netán becsúszott a szövegbe egy-két olyan mondat is, amelytől Austin viszolyogva elfordult volna, felettébb valószínűtlen, hogy bárhol is rosszul képviselnénk főbb gondolatait.

A kiadó hálás mindazoknak, akik jegyzeteik kölcsönadásával, valamint a magnófelvétel odaajándékozásával segítették munkáját. Különösen sokkal tartozik G. G. Warnock úrnak, aki igen alaposan átfésülte az egész szöveget, s számos hibától mentette meg a kiadót; e segítségnek köszönhetően az olvasó egy gondosan javított szöveget kap kézhez.

J. O. Urmson

I. Előadás

Amiről beszélni fogok, az sem bonyolult, sem perlekedő nem lesz. Egyetlen érdeként azt tudnám kiemelni, hogy — legalábbis részben — igaz. E vizsgálendő jelenség igen ismert és nyilvánvaló, s imitt-amott már mások is felfigyeltek rá. Úgy látszik azonban, hogy mindeddig nem szenteltek különösebb figyelmet neki.

A filozófusok túlságosan hosszú ideig feltételezték, hogy egy „állítás” egyetlen feladata a dolgok pillanatnyi állásának leírása vagy valamilyen „tény megállapítása”, amely megállapítás azután vagy igaz, vagy hamis lesz. A nyelvtanírók persze már régóta bizonygatják, hogy nem minden „mondat” (használatos mint) állítás:¹ a nyelvtanírók állításai mellett hagyományosan ismeretesek még kérdések és felkiáltások, továbbá utasításokat, vágyakat vagy engedményeket kifejező mondatok is. Kétségtelen, hogy a filozófusok sem tiltakoznak ez ellen, jóllehet a „mondatot” sokszor pongyolán az „állítás” megfelelőjeként használják. Az is vitathatatlan, hogy mind a nyelvtanírók, mind a filozófusok tisztában vannak azzal, hogy még a kérdéseket, utasításokat stb. sem valami könnyű megkülönböztetni az állításoktól a rendelkezésre álló kisszámú és kevésbé jelentős nyelvtani jegy — mint a szórend, a mód és hasonlók — segítségével. Az persze már ritkán esik meg, hogy eltöprengenek azokon a nehézségeken, amelyeket ez a tény nyilvánvalóan felvet.

¹ Természetesen szó sincs arról, hogy egy mondat valaha is állítás volna; inkább azt mondanám, hogy egy-egy állítás megtételére használjuk, s maga az állítás az állítások megtételéből kivont „logikai konstrukció”.

Hogyan döntsük el, hogy melyik—melyik? Hol húzzuk meg a határokat, és hogyan határozzuk meg őket?

Számos olyan dolgot, amelyet a filozófusok a nyelvtanítókkal karöltve korábban minden további nélkül „állításként” fogadtak volna el, mostanában kitüntetett figyelemmel kezdenek vizsgálni. Ez a vizsgálódás, legalábbis a filozófiában, mintegy közvetve lépett fel. Először is — sokszor szerencsétlenül dogmatikus megfogalmazásban — az a nézet jelent meg, hogy egy (tény) állítás(á)nak „igazolhatónak” (verifikálhatónak) kell lennie, s innen már kikövezt út vezetett ahhoz a vélekedéshez, hogy sok „állítás” csak afféle ál-állítás. Első lépésként a napnál is világosabban (mint ahogy azt már *Kant* is következetesen bizonygatta) rengeteg állításról kimutatták, hogy hibátlan nyelvtani formájuk ellenére értelmetlenek. Az értelmetlenségek friss és harmatos példányainak folyamatos felfedezése pedig, jöllehet osztályozásuk gyakran rendszertelen, magyarázatuk pedig misztikus volt, egészében véve csak jót hozott. De még mi — vagyis a filozófusok — is csak bizonyos határok között ismerjük el, hogy értelmetlenségekről beszélünk; második lépésként tehát kézenfekvő annak a kérdésnek a feltevése, hogy vajon sok, szemmel láthatóan ál-állítást egyáltalán állításnak szántak-e. Elterjedt az a nézet, hogy számos olyan megnyilatkozást, amely messziről állításnak tetszik, egyáltalán nem vagy csak részben szántak annak, hogy tényekről szóló közvetlen információt rögzítsen vagy adjon át; például „etikai kijelentéseinkkel” alighanem — kizárólagosan vagy részben — érzelmeket akarunk kiváltani vagy a magatartást próbáljuk keretek közé szorítani, illetve sajátos módon befolyásolni. *Kant* ebben a kérdésben is az úttörők közé tartozott. Bizony gyakran mondunk olyat is, ami ugyancsak túllépi a nyelvtan — legalábbis a hagyományos nyelvtan — kereteit. Kiderült, hogy jó néhány különösen zavarba ejtő, a külső szemlélő számára leírónak látszó állításba beleszórt szó egyáltalán nem az ábrázolt valóság valamely különleges jegyére hívja fel a figyelmet, hanem azokra a körülményekre utal (s nem beszámol róluk), amelyek között az állítás keletkezett, illetve figyelmeztet az állítást érintő fenntartásokra vagy értelmezések mikéntjére és hasonlókra. E lehetőségek egykor oly gyakori elhanyagolását szokták „leíró” illúzióknak nevezni; a név talán nem igazán találó, mivel maga a „leíró” kifejezés túlságosan is sajátos. Nem minden igaz vagy hamis

állítás leírás, ezért jómagam szívesebben használom a „konstatív” szót. Ezen az úton haladva napjainkra már aprólékos gondossággal kimutatták vagy legalábbis valószínűsítették, hogy számos hagyományos filozófiai kétértelműség tévedés eredményeként jött létre: a tévedés az volt, hogy egyértelmű megállapításként értelmezték olyan megnyilvánulásokat, amelyek *vagy* (nem nyelvtani okokból) értelmetlenek voltak, *vagy pedig* valami egészen mást akartak kifejezni.

Bármit gondoljunk is ezen nézetek és javaslatok felől, bármilyen visszatetszést váltson is ki belőlünk az a kezdeti zűrzavar, amelybe a filozófiai elméletet és módszert beletaszítottuk, abban nem kételkedhetünk, hogy mindez filozófiai forradalmat robbantott ki. Ha valaki ebben a filozófia történetének legnagyobb s legüdvösebb forradalmát szeretné látni, tulajdonképpen nem is nagyon túlozna. Nem baj, hogy kezdetben a dolgok ízekre szedve, *parti pris* és külsődleges célként jelennek meg; ez minden forradalomnak velejárója.

A performatívumok előzetes kiemelése²

Az a megnyilatkozástípus, amelyet most vizsgálni szándékozunk, nem feltétlenül értelmetlen, bár, mint látni fogjuk, helytelen használata az „értelmetlenség” meglehetősen sajátos változatait zúdíthatja ránk. Ezért inkább a második, az álarcos megnyilatkozások csoportjába sorolnám őket. Nem szabad azt hinnünk, hogy szükségszerűen leíró vagy konstatív ténykifejezésnek álcázzák magukat, holott ez meglehetősen gyakran előfordul, meghökkentő módon éppen akkor, amikor a legexplicitebb formát öltik. A nyelvtanítók, azt hiszem, nem látnak át ezen az „álcán”, s a filozófusok is legfeljebb csak elvétve.³ Nem árt, ha először ebben az álságos formában tanulmányozzuk ezt a típust, hogy jellegzetessé-

² Mindaz, amit ezekben a fejezetekben mondunk, ideiglenes, s a későbbi fejezetek fényében revideálandó.

³ Leginkább a jogászoknak kellene tisztában lenniük a valóságos helyzetekkel. Néhányuk talán már rá is ébredt erre, mégis makacsul ragaszkodnak ahhoz az erőtlen fikcióhoz, hogy „a törvény” állításai a valóságot tükrözik.

geit azokkal a tényállításokkal összevetve tárhassuk fel, amelyeket majmol.

Első példáink olyan megnyilatkozások lesznek, amelyek — a kijelentést kivéve — nem illenek bele egyetlen eddig felismert *nyelvtani* kategóriába sem, nem értelmetlenek, s nem tartalmazznak olyan verbális vészjelzéseket, amelyeket a filozófusok már lelepleztek, vagy legalábbis leleplezni véltek (olyan furcsa szavakat, mint „jó” vagy „mind”, gyanús segédigéket, mint „kell” vagy „tud”, és kétes szerkezeteket, mint amilyenek a feltételes mondatok): minden egyes ilyen megnyilatkozásban lesz egy egészen érdektelen egyes szám első személyű, jelen idejű, kijelentő módban és cselekvő alakban lévő ige.⁴ Egyes megnyilatkozások kielégítik ezeket a feltételeket, s mégis olyanok, hogy

- (A) semmit sem „írnak le” vagy „állapítanak meg”, az ég világon nem számolnak be semmiről, nem „igazak vagy hamisak”; és
- (B) a mondat kimondása önmagában egy cselekvés elvégzése vagy annak része, és ezt a cselekvést *rendszerint* nem úgy írnánk le, mint valaminek a kimondását.

Ez korántsem olyan paradox, mint ahogyan hangzik, vagy mint amilyenek rosszindulatúan feltüntetni igyekeztem; az alábbi példák voltaképpen csalódást fognak okozni.

Példák:

- (Pa) „Igen, akarom (úgymint: kijelentem, hogy törvényes feleségemül akarom venni az itt megjelent X. Y.-t)!” — ahogyan egy házassági szertartás során elhangzik.^{5*}

⁴ Nem minden rendszer nélkül szemeltük ki ezeket a példákat: mind explicit performatívum, s abból az osztályból származnak, melynek tagjait később „végrehajtóknak” nevezzük.

⁵ Az angol példa: *I do*. Arra, hogy az *I do* kifejezést nem használják a házasságkötésnél, Austin túl későn lett figyelmes, s a szöveget már nem tudta módosítani. Benne hagyjuk a szövegben, filozófiailag ugyanis lényegtelen, hogy hiba. — J. O. U.

* Az *I do* kifejezést magyarul az „Igen!” vagy „Igen, akarom!” formában adjuk vissza, ami hozzátétőleg a szertartás szövegének is megfelel. — A ford.

(Pb) „Ezt a hajót *Queen Elizabeth*nek nevezem el!” — mondják, s a pezsgősüveget a hajó törzséhez csapják.

(Pc) „A karórámat fivéremre hagyom!” — amiként egy végrendeletben áll.

(Pd) „Fogadok egy ötösbe, hogy holnap esni fog!”

E példákban világos, hogy a mondat kimondása (természetesen a megfelelő körülmények között) nem *leírása* annak, hogy mi mondható arról, amit akkor teszek, amikor ezt mondom ki,⁶ nem is annak leszögezése, hogy csinálom, hanem maga a csinálás. Az idézett megnyilatkozások egyike sem igaz vagy hamis, ami számomra nyilvánvaló, s ezért nem is foglalkozom vele. Mint ahogy „A fene egye meg!” igazságának vagy hamisságának felvetése is szükségtelen: meglehet, hogy a megnyilatkozás „valamiről tájékoztat” — ez azonban egészen más dolog. Egy hajónak nevet adni *annyi, mint* (a megfelelő körülmények között) kimondani az „Ezt a hajót *X*-nek nevezem el” szavakat. Amikor az anyakönyvvezető vagy az oltár előtt azt rebegem: „Igen, akarom!” akkor nem beszámolok egy házasságkötésről, hanem részese vagyok. Hogyan is nevezzük az ilyen típusú mondatokat vagy megnyilatkozásokat?⁷ Jómagam a *performatív mondat* vagy performatív megnyilatkozás, röviden a „performatívum” megnevezést tartom a legkézenfekvőbbnek. A „performatív” elnevezést az előzőekhez hasonló helyzetben és szerkezetben fogjuk használni, hasonlóan az imperatív (felszólító) terminushoz.⁸ Az elnevezés természetesen a „perform” szóból származik, amely az „akció” (‘cselekvés’) főnév igei megfelelője.

⁶ Még kevésbé annak, amit már megtettem, vagy amit még meg kell csinálnom.

⁷ A „mondatok” a „megnyilatkozások” osztályát alkotják, s ezt az osztályt véleményem szerint nyelvtanilag kell meghatározni, de kétem, hogy eddig bárki is kielégítő megoldást adott volna. A „performatív” megnyilatkozásokkal például főként a „konstatív” megnyilatkozások állnak szemben: konstatív megnyilatkozást tenni (vagyis történeti-időbeli vonatkozással kimondani) annyi, mint megállapítani valamit. Egy performatív megnyilatkozás viszont olyan, mintha fogadást kötnénk. Lásd alább az illokúció fogalmát.

⁸ Korábban a performációs (*performatory*) kifejezést használtam, de a performatív jobb, mert rövidebb, nem olyan csúnya, könnyebben is kezelhető és képzése hagyományosabb.

Azt sugallja, hogy a megnyilatkozás — amit többnyire nem pusztán valami kimondásának tekintünk — egyben valamilyen cselekvés elvégzése is.

Számos egyéb kifejezés is kínálkozik, amely megfelelően lefedi a performatívumok egyik vagy másik, szűkebb vagy tágabb osztályát. Sok performatívum például *szereződő* jellegű („Fogadok!”) vagy *bejelentő* típusú („Ezennel hadat üzenek!”) megnyilatkozás. A jelenleg használt kifejezések közül azonban egyetlenegy sem ismerek, amelynek hatóköre akár csak megközelítőleg is elég széles volna ahhoz, hogy átfogja az összes esetet. Talán még az „operatív” szakkifejezés áll a legközelebb ahhoz, amire szükségünk van abban a szigorú értelemben, ahogyan a jogászok használják egy szerződés érdemi részére, azon pontjaira, amelyek a szerződésbe foglalt ügyletet (az átruházást és hasonlókat) befolyásolják, míg a dokumentum többi része pusztán „felsorolja” azokat a körülményeket, amelyek közt az ügyletnek végbe kell mennie.^{9*} Az „operatív” kifejezésnek azonban más jelentései is vannak, de ma már gyakran alig jelent többet vagy mást, mint hogy „fontos”. Helyesebbnek találtam egy új szó használatát, amelyhez, bár eredetétől nem tudunk elvonatkoztatni, mégsem kapcsolunk oly könnyen valamilyen, már korábban meglévő jelentést.

Elég ehhez a kimondás?

Mindezek után mondhatunk-e olyasmit, hogy

„Megnősülni annyi, mint kimondani néhány szót”
vagy

„Fogadni nem több, mint mondani valamit”?

Ez a feltételezés első látásra furcsának vagy egyenesen frivolnak tűnhet fel, megfelelő óvatossággal kezelve azonban már egyáltalán nem az.

⁹ Ezt a megfigyelést H. L. A. Hart professzornak köszönhetem.

* Az angol „perform” szó jelentése „teljesíteni, véghezvinni, megcsinálni, kivitelezni” stb. — *A ford.*

Megalapozott s nem akármilyen jelentőséggel bíró ellenvetés lehet a következő. Az efféle cselekvések igen sok esetben *nemcsak* a szavak leírásával vagy kimondásával végezhetők el, hanem másképpen is. Egyes országokban a házasság például megvalósítható együttéléssel, de fogadhatok egy szerencsejáték-automatával is, egyszerűen pénzt dobok bele. Talán úgy kellene fogalmaznunk, hogy „néhány szó kimondása egyenlő a házasságkötéssel”, netán „házasodni bizonyos esetekben annyi, mint kimondani néhány szót”, vagy „fogadni nem egyéb, mint kimondani egy adott dolgot”.

Valószínű azonban, hogy a fenti megállapítások valójában egy másik kézenfekvő tény miatt látszanak veszélyesnek. A későbbiekben még részletesebben kifejtjük ezt. A szavak kimondása rendszerint az egyik vagy egyenesen *a* legfontosabb eseménye annak az aktusnak (a fogadásnak és másnak), amelynek lejátsszódása egyben a megnyilatkozás tárgya is, ám többnyire nem ez az *egyetlen* dolog, amely a cselekvés kivitelezéséhez szükséges, amennyiben az valóban elvégeztetett. Magyarán szólva: mindig szükséges, hogy azok a *körülmények*, amelyek közepette a szavak elhangzanak, valamilyen módon vagy módokon *megfelelőek* legyenek, s a közönséges esetekben az is szükséges, hogy maga a beszélő vagy valaki más még *egyéb* cselekvéseket is elvégezzen, legyenek azok fizikai vagy „szellemi” aktusok, vagy akár további szavak kimondásai. Ahhoz, hogy a hajónak nevet adhassak, elkerülhetetlen, hogy én legyek az a személy, akit erre kijelöltek; a (keresztény) házasságkötésnek alapvető feltétele, hogy ne legyen élő, épelméjű és tölem el nem vált stb. feleségem; ahhoz, hogy egy fogadás érvényes legyen, mindenképpen szükséges, hogy a másik fél is elfogadjja (s ezt valamiképpen jeleznie is kell, például azt kell kimondania, hogy „Állom!”); s nemigen beszélhetünk ajándékozásról, ha *kijelentem ugyan*, hogy: „Neked adom”, de soha nem adom át a kérdéses tárgyat.

Idáig rendben is volnánk. A cselekvés más módokon is véghezvihető, nemcsak performatív megnyilatkozás segítségével, s a körülményeknek, beleértve az egyéb cselekvéseket is, megfelelőeknek kell lenniük. Ellenvetésként azonban valami egészen más, s mint látni fogjuk, téves évrre is gondolhatunk, különösen, ha valamelyik lenyűgöző performatívumot vesszük alapul, mint például „Ígérem, hogy...”. A szavakat „komolyan” kell kimondani, s úgy, hogy „komolyan” is vegyék. Ez általában véve igaz — bármely

megnyilatkozás célját elemezve fontos —, bár némileg ködös közhely. Példának okáért nem viccet mondok vagy verset írok. Ám könnyen az az érzésünk támadhat, hogy szavaink komolysága abban rejlik, hogy egy belső vagy szellemi aktusnak a kényelmet, a megjegyzést vagy a tájékoztatást szolgáló (puszta) külső jeleként ejtjük ki őket. Innen már csak pár lépés, hogy igazán elhiggyük vagy öntudatlanul is feltételezzük, hogy a külső megnyilatkozás számos esetben a belső tevékenység *igaz vagy hamis* leírása. A gondolat klasszikus példája a *Hippolitosz*-ban található, ahol is Hippolitosz azt mondja:

Csak nyelvem esküdött, eszem nem volt vele,*

vagyis nyelvem megesküdt, de szívem (vagy eszem, vagy valami más a színfalak mögött) nem.¹⁰ Az „Ígérem, hogy . . .” tehát kötelez valamire — figyelmeztet lelki bilincseim lelki hordozására.

Nagy meglepéssel figyelhetjük meg éppen ezen a példán, hogy a mélység vagy inkább a komolyság eltűlése hogyan kövezi ki az erkölcstelenséghez vezető utat. Mert aki azt mondja, hogy az „ígéret nem pusztán kimondott szó, hanem belső, szellemi aktus”, szavahihető moralistának tűnhet fel, aki holmi felszínes elméletírók egész nemzedékével száll szembe. Szinte látjuk őt, amint az erkölcsi úr láthatatlan mélységeit fürkészi a valódi szakember finom érzékenységevel. S lám, Hippolitoszt futni hagyja, a bigámistának megbocsát az „Igen”-ért, a zugbukmékert felmenti a „Fogadok”-ért. A pontosság és az erkölcs hasonlóképpen az *adott szó kötelez elve* mellett áll.

Ha kiiktatjuk az ehhez hasonló, fiktív belső aktusokat, feltételezhetjük-e, hogy az „Ígérem, hogy . . .” vagy az „Akarom feleségemül” stb. megnyilatkozásokkal rendszerint együtt járó többi dolgot a megnyilatkozás kellőképpen kifejezi, s így ezek jelenléte a megnyilatkozást igazzá, hiánya pedig hamissá teszi? Kezdve az utóbbival, nézzük meg, mit mondunk valójában a kérdéses

* Euripidész: *Hippolitosz*. 612. sor. Ford. Trencsényi-Waldapfel Imre. — *A ford.*

¹⁰ Nem akarok egyetlen, a produkciót segítő, de a színpadra az előadás során nem lépő személyt — a világosítót, a díszlettervezőt, sőt még az ügyelőt — sem kizárni. Egyedül a félhivatalos, beugró színészekkel szemben táplálók ellenérzéseket.

megnyilatkozásról, ha egyik vagy másik szokásos velejárója *hiányzik*. Sohasem azt mondjuk, hogy a megnyilatkozás hamis, hanem azt, hogy a megnyilatkozás — vagy még inkább a *cselekvés*,¹¹ például az ígéret — semmis, rosszhiszemű, nem beteljesített vagy valami hasonló. A megígérés — akárcsak a többi performatívum — esetében az ígéretet kimondó személynek el kell tőkélnie, hogy megtartja szavát, ami egyébként az összes vele járó aktus közül a leginkább felel meg annak, amit az „Ígérem” leír vagy rögzít. Valójában nem hamis ígéretről szoktunk-e beszélni, amikor ez a szándék hiányzik? Ha így van is, *nem* azt állítjuk, hogy az „Ígérem, hogy ...” megnyilatkozás hamis abban az értelemben, hogy az ígértetevő mégsem teszi meg, amit kijelentett, jóllehet tényleg kijelentette, amiként azt sem, hogy bár leír valamit, tévesen írja le, tévesen számol be róla. Hiszen ígéretet *tett*, ami még csak *nem* is *érvénytelen*, bár *rosszhiszemű*. Megnyilatkozása talán félrevezető, esetleg megtévesztő s kétségtelenül helytelen, de nem hazugság és nem téves kijelentés. Ha mindenképpen valami ilyesmit akarnánk bizonyítani, legfeljebb azt állíthatnánk, hogy maga a helyzet sugall hamisságot vagy téves állítást (arról, hogy a személynek szándékában áll valamit csinálni), ez azonban teljesen más kérdés. Hamis fogadásról, hamis keresztelőről sem szoktunk beszélni, s annak, hogy *van* hamis ígéret, nem kell jobban megkötnie kezünket, mint annak, hogy téves (sakk)húzásokról is beszélünk. Nem szükségszerű, hogy a „hamis” szót csak kijelentésekre használjuk.

¹¹ Nem törekszem pontos megkülönböztetésükre, mert érvelésünk szempontjából különbségük nem lényeges.

II. Előadás

Mint bizonyára emlékeznek rá, szemügyre vettünk (hál' Istennek csak) néhány olyan esetet, ahol valamit *mondani* annyit jelent, mint valamit *tenni*; vagyis ahol valamit *mondva* vagy valaminek mondása *révén* teszünk valamit. Témánk annak az új mozgalomnak (akad belőlük néhány) a leágazása, amely megkérdőjelezi a filozófia egyik ősi feltevését, nevezetesen azt, hogy valamit mondani (legalábbis a figyelemreméltó esetekben, tehát minden elemzett esetben) egyszerűen annyit tesz, mint *állítani* valamit. Ez a feltevés reménytelenül reflektálatlan és kétségkívül téves, ám úgy látszik, a filozófiában egészen kézenfekvő. Meg kell tanulnunk futni, mielőtt járni tudnánk. Ha sohasem követnénk el hibákat, hogyan is javíthatnánk ki őket?

Megpróbáltam néhány példával azokra az egyszerű megnyilatkozásokra terelni a figyelmüket, amelyeket performálók vagy performatívumok néven ismerünk. Első ránézésre egészen olyanok — legalábbis ami nyelvtani arculatukat illeti —, mintha „állítások”, „kijelentések” volnának. De ha tüzetesebben megvizsgáljuk őket, akkor egyértelmű, hogy *nem* olyan megnyilatkozások, amelyek „igazak” vagy „hamisak” lehetnének, ámbár az „igazság” vagy „hamisság” közismerten hozzátartozik a kijelentésekhez. Egyik példánkban a házassági szertartás alkalmával elhangzó „Igen, akarom” (törvényes feleségemül) megnyilatkozást idéztük. Ekkor a szavak kimondásával *teszünk* valamit — mégpedig házasságot kötünk, s nem *elmondunk* valamit, netán *azt*, hogy házasodunk. A házasságkötést így — csakúgy, mint a fogadást — *inkább* úgy jellemezhetjük (persze ez sem *pontos*), mint *bizonyos szavak*

kimondását, s nem mint egy másik, belső és szellemi aktus végrehajtását, ahol a szavak pusztán csak külső és hallható megjelenési formák. Mindez még akkor is tény, ha csak bajosan tudnánk *bizonyítani*.

Említésre méltó, hogy — mint hallottam — a tanúskodást szabályozó amerikai törvények abban az esetben, ha performatív megnyilatkozásokról van szó, elfogadják bizonyítékkul egy másik ember szavainak idézését. Úgy tekintik ugyanis, hogy a beszámoló nem arról tudósít, hogy ki mit *mondott* — ami csak hallomáson alapulna, s így nem lehetne bizonyíték —, hanem arról, hogy mit *csinált*, tehát valamilyen tettetéről. Ez jól összezseng eddigi megérzéseinkkel a performatívumokról.

Azt már most tapasztalhatjuk, hogy az előítélet biztos talaja szép lassan kicsúszik a lábunk alól. Hogyan lépjünk most filozófusként tovább? Az egyik lehetőség nyilván az, hogy visszalépünk; a másik pedig az, hogy belemerülünk a logikai lépésekbe. De mindehhez idő kell. Vegyünk először szemügyre egy futólag már érintett apróságot, a „megfelelő körülmények” dolgát. Fogadni, ahogy már említettem, nem pusztán annyi, mint kimondani a „Fogadok, hogy ...” szavakat. Ha valaki ezt kifogástalanul megteszi, még nem lehetünk bizonyosak abban, hogy valóban, egész biztosan fogadott. Ha bizonyosságot akarunk szerezni a kiegészítő tényezőkről, elég, ha például a futam után jelentjük be fogadásunkat. Az úgynevezett performatív szavak kimondása mellett még számos egyéb dolognak is a helyén kell lennie és megfelelően kell működnie ahhoz, hogy elmondhassuk: az aktust örvendetesen lebonyolítottuk. Ha kíváncsiak vagyunk azokra az esettípusokra, ahol valami *elromlik*, s így a cselekedet — a házasságkötés, a fogadás, az örökhagyás, a kereszteleés és hasonló — bizonyos mértékig megghiúsul, lajstromba kell szednünk és osztályoznunk kell őket. A megnyilatkozásról ilyenkor nem azt mondjuk, hogy hamis, hanem többnyire azt, hogy *sikerületlen*. Ezért azt a tantételt, hogy az efféle megnyilatkozások esetében *milyen dolgok fülhatnak és fülnek is kudarcba*, a *balfogások* doktrínájának nevezzük.

Próbáljuk meg először sematikusan kibontani — ezt a sémát a legkevésbé sem szeretném véglegesnek feltüntetni — legalább egy részét azoknak a dolgoknak, amelyek egy performatívum gördülékeny vagy „szerencsés” működéséhez elengedhetetlenül szük-

ségesek (mondjuk, egy nagyon fejlett explicit performatívum működéséhez, amilyenekkel eddig is foglalkoztunk), azután át-
térünk a balfogások példáira és hatásaira. Tartok tőle, de ugyanakkor remélem is, hogy ezeket az elengedhetetlenül szükséges dolgokat nyilvánvalónak fogják tartani:

- (A1) Léteznie kell egy hagyományosan elfogadott, konvencionális hatású eljárásnak, melynek során bizonyos személyeknek adott körülmények között meghatározott szavakat kell kimondaniuk, továbbá:
- (A2) az adott esetben az érintett személyeknek és körülményeknek meg kell felelniük az adott helyzetekben megkívánt eljárás kívánalmainak.
- (B1) Ezt az eljárást minden résztvevőnek helyesen és
- (B2) maradéktalanul végre kell hajtania.
- (Γ1) Amennyiben, amint az gyakran előfordul, az eljárást végrehajtó személyeknek bizonyos gondolatokat vagy érzéseket tulajdonítanak, vagy a résztvevőktől meghatározott magatartásformákat várnak el, akkor az eljárás szereplőinek és felhasználóinak valóban gondolniuk, illetve érezniük kell az említett gondolatokat, illetve érzéseket, és a megfelelő magatartásra is hajlandóságot kell mutatniuk,¹ továbbá
- (Γ2) később ténylegesen is így kell viselkedniük.

Ha e hat szabály bármelyike (vagy közülük több) ellen vétünk, performatív megnyilatkozásunk (ilyen vagy olyan módon) sikertelen lesz. Természetesen jelentős eltérések vannak a sikerületlenség „módozatai” között — ezekre a módozatokra hivatottak utalni a betű-szám kombinációk.

Az első nagy különbség az *A*-ban és *B*-ben szereplő négy szabály összessége és a két *Γ* szabály között van (ezért használtunk egymástól eltérő, latin és görög betűket). Ha az első szabályok — *A* és *B* — valamelyike ellen vétünk — például helytelenül mondunk el egy szöveget, vagy házasságot kötünk, holott már házasok vagyunk, vagy a ceremóniát a pénztáros végzi, s nem a hajó

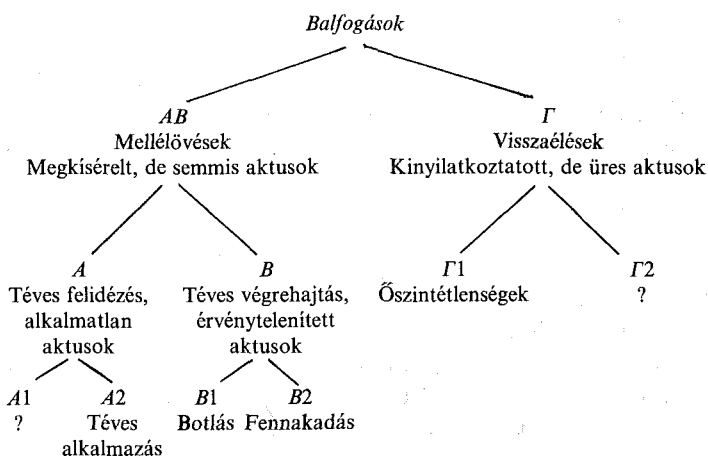
¹ Alább majd elmagyarázzuk, hogy e gondolatok, érzések és szándékok meglétét miért nem soroltuk *A*-ba, mint egyéb „feltételeket”.

kapitánya, akkor a szóban forgó cselekvés, például a házasságkötés, egyáltalán nem valósul meg, nem jön létre, nem teljesül. A két Γ esetben azonban az aktus *megvalósul*, még akkor is, ha lebonyolítása — példának okáért amiatt, mert nem vagyunk őszinték — az eljárással való visszaélés. Amikor azt mondom, hogy „ígérem”, de ígéretemet eszem ágában sincs megtartani, ígéretet tettem ugyan, de... Avégett, hogy hivatkozhatunk rájuk, meg kell neveznünk ezeket az általános megkülönböztetéseket. Ezért azokat az $A1$ -től $B2$ -ig terjedő balfogásokat, ahol megghiúsul az a cselekvés, melynek lebonyolítására vagy lebonyolítása során a kérdéses verbális formula létrejön, *mellélövésnek* fogjuk nevezni. Azokat a balfogásokat pedig, ahol az aktus *végbemegy*, *visszaélésnek* nevezzük (ne kötődjünk túlzottan a nevek szokásos konnotációihoz!). Ha a megnyilatkozás mellélövés, akkor a használni kívánt eljárás alkalmatlanná válik vagy elromlik, és (házasodási stb.) aktusunk semmis vagy hatástalan lesz. Cselekvésünkről mint megkísérelt cselekvésről, esetleg mint próbálkozásról beszélünk — vagy azt mondjuk, hogy valami „esküvőszerűséget rendeztek”, s nem azt, hogy „összeházasodtak”. Ezzel szemben a Γ esetekben a balszerencsés aktust „kinyilatkoztatottnak”, de „üresnek” tartjuk, s nem „megkíséreltnek”, de „semmisnek”, s azt mondjuk, hogy nem sikerült vagy nem valósult meg, helyett, hogy érvénytelennek vagy hatástalannak neveznénk. Hadd tegyem azonban gyorsan hozzá, hogy ezek a megkülönböztetések nem merevek és elvágólagosak, s különösen az olyan szavak, mint a „megkísérelt” vagy a „kinyilatkoztatott” nem viselnek el túlságosan nagy terhet. Végül még egy-két szót az érvénytelenségről vagy hatástalanságról. Természetesen nem jelentik azt, hogy semmit se tettünk. Számos dolgot tettünk — legalább a bigámia aktusát elkövettük —, de *nem* hajtottuk végre azt, amit megkíséreltünk. A szó jelentésével ellentétben a bigámista nem házasodik kétszer. (Röviden, a házasságnak *Boole*-algebrája van.) Továbbá a „hatástalan” kifejezés itt nem azt jelenti, hogy „következmények, eredmény vagy hatás nélkül való”.

Következő lépésként világossá kell tennünk az A és B esetek általános különbségét a mellélövéseken belül. Mindkét A esetben az eljárás *téves felidézéséről* van szó. Vagy azért, mert — enyhén szólva — *nincs* is ilyen eljárás, vagy azért, mert a kérdéses eljárás nem használható a megkísérelt módon. Ezért az A típusú balfogásokat

téves felidézésnek nevezhetjük. Ezen belül a második típust — amikor az eljárás létezik, de nem alkalmazható a szándékolt módon — minden joggal elkeresztelhetjük *téves alkalmazásnak* (A2). Nem találtam viszont jó nevet a másik, korábbi osztályra (A1). A B esetekben sokkal inkább arról van szó, hogy az eljárással minden rendben van, alkalmasságához sem fér kétség, a ritus végrehajtását azonban többé-kevésbé szörnyű következményekkel elpuskázzuk. Az A esetekkel (téves felidézés) szembeállítva a B eseteket *téves végrehajtásnak* fogjuk nevezni. A megkísérelt aktus a szertartás végrehajtása közbeni botlás vagy fennakadás révén *érvénytelenedik*. A B1 osztály a *botlások*, a B2 a *fennakadások* osztálya.

A következő sémát kapjuk tehát:²

Gyanítom, hogy A1-gyel és Γ2-vel kapcsolatban felmerülnek bizonyos kételyek, ám egyelőre ne törődjünk velük, hamarosan úgylis visszatérünk rájuk.

² Austin időnként egyéb neveket is használt a különböző balfogásokra. Érdekességgé megadok néhányat: A1—Nem játszás; A2—Rossz játszás; B—Vetelés; B1—Téves végrehajtás; B2—Nincs végrehajtás; Γ—Tekintélyvesztés; Γ1—Disszimuláció; Γ2—Be nem teljesítés; Hütlenség; Áthágás; Fegyelmezetlenség; Szabálysértés. — J. O. U.

Mielőtt a részletekbe bocsátkoznánk, hadd tegyek azonban néhány általános megjegyzést ezekről a balfogásokról. Megkérdezhetnénk, hogy

- (1) Az „aktusok” mely változatára érvényes a balfogás fogalma?
- (2) Mennyire teljes a balfogások jelen osztályozása?
- (3) Kölcsönösen kizárják-e egymást ezek a balfogás-osztályok?

Vegyük sorra ezeket a kérdéseket!

- (1) Mennyire elterjedtek a balfogások?

Először is világos, hogy a balfogás — bár olyan sajátos cselekvésekkel kapcsolatban keltett (vagy nem keltett) izgalmat, melyek *szavak kimondásának* aktusai, vagy részben azok — olyan kör, melynek *minden* rituális vagy ceremóniális, vagyis minden *konvencionális* cselekvés ki van téve; ugyanakkor nem *minden* ritus érzékeny minden balfogás-fajtára (ugyanaz a helyzet a performatív megnyilatkozásokkal is). S ez már abból a pusztá tényből is világos, hogy számos konvencionális aktus — például egy fogadáskötés vagy a tulajdon átadása — nem verbális módon is megoldható. Minden ilyen konvencionális eljárásra azonos típusú szabályok érvényesek — mindössze a közvetlen utalást kell elhagynunk az *A*-hoz kapcsolódó verbális megnyilatkozásra. Eddig minden nyilvánvaló.

Ezen túlmenően azonban érdemes rámutatni arra — mintegy az emlékezetet felfrissítendő —, hogy milyen sok, jogász berkekben előforduló „aktus” áll performativumok kimondásából, netán valamilyen konvencionális eljárás végrehajtásából, vagy legalábbis tartalmaz ilyeneket. Méltánylandó, hogy a jogi szakírók így vagy úgy mindig is tekintetbe vették a balfogások különböző változatait, időnként még a performatív megnyilatkozások különlegességét is. Pusztán csak az a még mindig elterjedt kényszerképzet akadályozza őket abban, hogy a mi fejtegetéseinknél egyértelműbben megvilágítsák ezt a kérdéskört, mely szerint a törvényekben és a „jogi cselekményekben” használt megnyilatkozásoknak valahogyan igaz vagy hamis kijelentéseknek kell lenniük. Sejtelmem sincs, hol tartanak most ebben az ügyben. Ám közvetlenebbül érint bennünket az a felismerés, hogy ugyanezen a fonálon számos, az etika körébe tartozó aktus végső soron *nem fizikai mozgás*, bár a

filozófusok makacsul annak tekintik. Többségüknél részben vagy egészben kimutathatóak a konvencionális vagy rituális aktusok ismérvei, s ezért — egyebek mellett — a balfogásoknak is ki vannak téve.

Végül felvetném azt a kérdést is — hogy ne áruljak zsákba-macskát —: vajon a balfogás fogalma alkalmazható-e olyan megnyilatkozásokra is, *amelyek állítások*? Eddig a balfogást a *performatív megnyilatkozások* jellemzőjeként kezeltük, melyek „definíálása” (ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről) a feltehetőleg jól ismert „állításokkal” való szembeállításra alapult. Pillanatnyilag megelégszem annak említésével, hogy újabban a filozófiában megkülönböztetett figyelmet fordítanak olyan „állításokra”, amelyek voltaképpen nem hamisak, nem is „ellentmondások”, mégis botránykönek számítanak. Olyan állításokra, amelyek nem létező dolgokra utalnak, mint például „A jelenlegi francia király kopasz”. Igen erős a csábítás, hogy e helyzetet ahhoz hasonlítsuk, amikor olyasvalamiről végrendelkezünk, ami nincs is a tulajdonunkban. Nem feltételezzük-e mindkét esetben valaminek a létezését? Egy olyan állítás, amely valami nemlétezőre utal, vajon nem semmis-e inkább, mintsem hamis? Minél kevésbé tartunk egy állítást mondatnak (vagy kijelentésnek), s minél inkább beszédaktusnak (a másik kettőt pedig ebből kiinduló logikai konstrukciónak) tekintjük, annál inkább fogjuk cselekvésként kezelni az egész dolgot. Nyilvánvaló hasonlóságok fedezhetők fel a hazugság és a hamis ígéret között is. Később még visszatérünk erre a kérdésre.³

(2) Második kérdésünk az volt, hogy mennyire teljes ez az osztályozás?

(i) Először is ne feledkezzünk meg arról, hogy a performatívumok kimondásakor kétségkívül komoly értelemben „cselekedeteket viszünk végbe”, s e cselekedetek több olyan dimenzió egészét tekintve is elégtelennek bizonyulhatnak, amelyek minden cselekedetre (akcióra) érvényesek, ugyanakkor mégis eltérnek — illetve megkülönböztethetők — azoktól a dolgoktól, amelyeket a balfogások címszava alatt tárgyaltunk. Úgy értem, hogy a cselekedetek többsége (bár nem mindegyikük) végbemehet kényszer hatására, véletlenül vagy valamilyen hiba következtében, de lehet teljesen

³ Lásd a 64. oldalt — J. O. U.

szándékolatlan is. Többnyire nem szívesen mondanánk azt egy efféle aktusról, hogy véghezvitték, vagy hogy valaki megtette. Nem bonyolódok bele az általános doktrína részleteibe: számos ilyen esetben kijelenthetjük, hogy az aktus „érvénytelen” volt (illetve a kényszer vagy a jogosulatlan befolyásolás miatt érvényteleníthető) és így tovább. Feltételezem, hogy egy magasabb szintű elv képes egyetlen tételben egyesíteni a balfogások és a cselekedetek — esetünkben a performatív megnyilatkozásokat tartalmazó cselekedetek — más módon „sikerületlen” elvégzésének jellegzetességeit. Jóllehet ezekkel az ismertetőjegyekkel most nem foglalkozunk, nem szabad megfélemlenünk arról, hogy e balfogástól eltérő ballépések betolakodhatnak, s mindegyre be is tolokodnak az általunk vizsgált esetek valamelyikébe. Az efféle jellegzetességek rendszerint az „enyhítő körülmények” vagy a „cselekvő felelősségét csökkentő vagy felfüggesztő tényezők” s ehhez hasonló címszavak alá esnek.

(ii) Másrészt performatívumaink mint *megnyilatkozások* másfajta kórokat is örökölnék, melyek *minden* megnyilatkozást megméltelyeznek. Beilleszthetők ugyan egy tágabb értelmezésbe is, az előbbiekhöz hasonlóan azonban most ezeket is szándékosan kirekesztjük. Olyasmikre gondolok, hogy egy performatív megnyilatkozás *sajátos módon* lesz üres vagy érvénytelen, ha például egy színész mondja ki a színpadon, ha versben jelenik meg, vagy ha magunkban motyogjuk el. S ez minden megnyilatkozásra hasonlóképpen érvényes, bizonyos esetekben még a tenger megváltozására is.* Ilyen esetekben a nyelvet, érthető módon, egyfajta komolytalansággal használják, mint ami *élősködik* a normális használaton — oly módon, ami már kimeríti a nyelv *kilúgozásának* fogalmát. Mindezekről most *eltekintünk*. Performatív megnyilatkozásainkról, legyenek bár szerencsések avagy sem, feltételezzük, hogy szokványos körülmények között esnek meg.

(iii) Részben azért nem vezettem be itt olyan „balfogás-fogalmat” — valóban nevezhetnénk így —, mely „félreértésből” származik, hogy efféle megfontolásokkal (legalábbis pillanatnyilag)

* Austin W. Shakespeare *A vihar* c. színművére utal. Ariel énekének egyik részlete így hangzik: „Hanem éri dús, csodás / Tengeri elváltozás.” Első felvonás, 2. szín. Ford. Babits Mihály. — *A ford.*

ne kelljen bajlódnom. Nyilvánvaló, hogy ígérettevésnél általában szükség van arra, hogy

(A) valaki, mondjuk az, akinek az ígéret szól, egyáltalán *meghalljon* engem,

(B) s ígéretnek is vegye, amit mondtam.

Ha ezek közül valamelyik feltétel nem teljesül, kétségbe vonható, hogy tényleg ígéretet tettem-e, s az is felvetődhet, hogy cselekvésem csak próbálkozás volt, vagy eleve semmis volt. A jogban különleges elővigyázatossági rendszabályokat hoztak, hogy elkerüljék az ilyen és az ehhez hasonló balfogásokat, például végzések vagy idézések kézbesítésénél. Erre a különlegesen fontos szempontra később, más összefüggésben még visszatérünk.

(3) Kölcsönösen kizárják-e egymást ezek a balfogások? A válasz nyilvánvaló.

(a) Nem — abban az értelemben, hogy egyszerre kétféleképpen is hibázhatunk (ígérhetünk őszintétlenül répát egy szárnak).

(b) Nem — abban a fontosabb értelemben, hogy a hibázások „egymásra vetülnek” és „átfedik” egymást, s a választás közöttük többféleképpen is „önkényes”.

Tegyük fel például, hogy megpillantok egy hajót a sólyapadon, felmegyek, a hajótestnek csapom a kötélén lógó palackot, s kihirdetem: „Ezt a hajót *Sztálinnak* nevezem el!” — s annak rendje és módja szerint kirúgom alóla az ékeket. A baj csak az, hogy nem engem szemeltek ki névadónak (függetlenül attól — ami további bonyodalom —, hogy *Sztálin* volt-e a kiválasztott név; talán még nagyobb szégyen, ha az volt). Mindannyian egyetértünk abban, hogy

(1) a hajó ettől még nem kapott nevet;⁴

(2) mindez pokoli megszégyenülés.

Mondhatnánk azt, hogy a hajó elnevezésének „formuláját betartottam”, de „tettem” „érvénytelen” volt vagy „hatástalan”, mert nem

⁴ A csecsemők névadása még bonyolultabb; lehet, hogy rossz a név, vagy eltévesztettük a papot, vagyis olyan személyről van szó, aki jogosult ugyan csecsemőknek nevet adni, de *ennek* az újszülöttnak nem adhat nevet.

én voltam a megfelelő személy, nem volt „jogosítványom” rá, alternativaként azonban azt is mondhatjuk, hogy ha a jogosultságnak még a látszata vagy halvány reménye sincs meg, akkor nincsen elfogadott konvencionális eljárás sem: megcsúfolásról van szó, mint egy majommal kötött házasság esetében. Persze azt is mondhatjuk, hogy az eljárásnak szerves része, hogy kijelöljenek valakit. Mikor egy szent megkeresztelte a pingvineket, vajon azért volt-e tette érvénytelen, mert a keresztelés aktusa nem érvényes pingvinekre, vagy pedig azért, mert ez csakis emberek keresztelésére elfogadott eljárás? Nem hiszem, hogy e bizonytalanságoknak elméleti súlyuk volna, bár vizsgálatuk kétségkívül kellemes, a gyakorlatban pedig nem árt, ha a jogászokhoz hasonlóan olyan terminológiát fejlesztünk ki, melynek segítségével kezelni tudjuk őket.

III. Előadás

Első előadásunkban előzetesen úgy írtuk körül a performatív megnyilatkozást, mint ami nem mond, vagy nemcsak mond, hanem tesz is valamit, s ami nem feltétlenül valamiről szóló igaz vagy hamis beszámoló. A második előadásban rámutattunk arra, hogy miközben sem nem igaz, sem nem hamis, mégis bírálható — előfordul, hogy sikerületlen, s e *balfogásoknak* hat típusát soroltuk fel. Négy esetben a megnyilatkozás mellé lött, s a végrehajtani szándékolt aktus semmissé vagy érvénytelenné vált — azaz megghiúsult; ezzel szemben kettőben csak annyit lehetett megállapítani, hogy a nevezett aktus visszaélés az eljárással. Két új, csillogó fogalommal fegyvereztük fel tehát magunkat, hogy felnyithassuk a *Valóság* vagy tán a *Zűrzavar* ládikóját — két vadonatúj kulcsot kaptunk kezünkbe, és persze ugyanakkor két új görgő is került a lábunk alá. A filozófiában a felfegyverkezés *szükségképpen* az éberség fokozódása is egyben. — Ezt követően azzal bajlódtam, hogy tisztázzam a balfogás fogalmának néhány általános kérdését, és próbáltam megtalálni a helyét a mező új térképén. Azt hirdettem, hogy (1) nemcsak verbális, hanem *minden* ceremoniális aktusra alkalmazzuk, s hogy gyakoribbak, mint gondolnánk; elismertem, hogy (2) listánk *nem* teljes, s hogy valóban vannak egyéb dimenziók is — nevezzük nyugodtan „sikerületlenségnek” őket —, melyek többnyire befolyásolják a ceremoniális teljesítményeket, de többnyire a megnyilatkozásokat is, olyan dimenziók, amelyek kétséggkívül a filozófusra tartoznak; s hogy (3) a különböző balfogások kombinálódhatnak vagy átfedhetik egymást, és hogy egy-egy adott eset besorolása többé-kevésbé tetszőleges.

Következő feladatként nézzünk néhány példát a balfogásokra — hat szabályunk megsértésére. Hadd emlékeztessem Önöket először az A1 szabályra, mely szerint léteznie kell egy elfogadott, valamilyen konvencionális hatással bíró eljárásnak, melynek során adott személyeknek meghatározott körülmények között bizonyos szavakat kell kimondaniuk, amit persze az A2 szabály kiegészít azzal, hogy az adott helyzetben szereplő személyeknek és körülményeknek meg kell felelniük az eljárás kívánalmainak.

(A1) *Léteznie kell egy elfogadott — valamilyen konvencionális hatással bíró — konvencionális eljárásnak, melynek során adott személyeknek meghatározott körülmények között bizonyos szavakat kell kimondaniuk.*

Az utóbbi szövegrész célja persze egyszerűen az, hogy a szabályt megnyilatkozások eseteire korlátozza, s nem elvi érdekességű.

A szabály megfogalmazásunkban tartalmazza azt a két szót, hogy „létezik” és „elfogadott”, de jó okunk lenne felvetni, hogy a „léteziknek” van-e más értelme, mint ami megfelel az „elfogadottnak”, s nem kellene-e mind a kettőt az „(általános) használat” helyettesíteni. Ez esetben tehát semmiképpen sem mondhatjuk azt, hogy „(1) létezik és (2) elfogadott”. Ezen ésszerű kérdésfeltevés előtt tiszttelegve vegyük sorra először azt, hogy „elfogadott”.

Ha valaki egy performatív megnyilatkozást tesz, s a mozgósítani kívánt eljárás *el nem fogadott* lévén a megnyilatkozás mellélövésnek bizonyul, akkor feltehetően arról van szó, hogy nem a beszélő, hanem más személyek nem fogadják el azt (feltéve, hogy a beszélő maga *komolyan* beszél). Példának okáért tegyük fel, hogy valamelyik keresztény országban egy férj közli a feleségével, hogy „elválok tőled”, ugyanakkor mindketten keresztények, s nem — teszem azt — mohamedánok. Ekkor igaz az, hogy ezzel még nem vált el (sikerrel) tőle: számunkra más verbális vagy nem verbális eljárás az elfogadható, netán azt is mondhatjuk, hogy „mi (*mi*) semmiféle válási eljárást nem fogadunk el — a házasság felbonthatatlan”. Mindez kiterjeszthető akár egy *egész eljárási kód* megkérdőjelezésére is, például a párbajozás becsületkódexe szerint az „elküldöm a segédeimet” egyértelműen párbajra való kihívást jelent, s egyenértékű azzal, hogy „kihivlak”, mi mégis egy vállrandítással intézzük el. Erre az alaphelyzetre épül Don Quijote boldogtalan története.

Viszonylag egyszerűbb a helyzet akkor, ha *egyáltalán nem* ismerjük el az ilyen eljárásokat, vagyis egy bizonyos dolognak az elvégzésére *semmiféle* eljárást nem ismerünk el. Lehetségesek azonban olyan esetek, amikor néha — meghatározott helyzetekben vagy bizonyos személyektől — elfogadunk egy eljárást, más helyzetekben vagy másoktól viszont *nem*. S ilyenkor bizony eltöprenghetünk azon (mint a fenti névadási példában), hogy e balfogást most az *A1* osztályba soroljuk-e, avagy inkább *A2*-be (esetleg *B1*-be vagy *B2*-be). Egy összejövetelen, például partnert választva, azt mondod: „Gyurit választom!”, Gyuri pedig azt mormogja: „Nem játszom!” Vajon kiválasztottad-e Gyurit? A helyzet kétségkívül szerencsétlen. Mondhatjuk azt, hogy azért nem sikerült kiválasztanod Gyurit, mert nincs olyan konvenció, mely szerint olyan személyeket is ki lehet választani partnernek, akik nem játszanak, vagy azért, mert az adott helyzetben Gyuri alkalmatlan volt a kiválasztásra. Ha egy lakatlan szigeten azt mondod nekem, hogy „Menj és szedjél egy kis fát!”, én válaszolhatom erre azt, hogy „Te csak ne utasíts engem!”, vagy „Nincs felhatalmazásod arra, hogy parancsolgass nekem!” — vagyis ne osztogass nekem parancsokat, ha ezzel egy lakatlan szigeten „a hatalmadat akarod éreztetni velem” (aminek lehet, hogy engedek, lehet, hogy nem), ellentétben azzal az esettel, amikor te vagy a hajó kapitánya, s így valóban rendelkezel a kellő hatalommal.

Az esetet *A2* alá sorolva (téves alkalmazás) azt is mondhatjuk, hogy az eljárás — bizonyos szavak kimondása stb. — kifogástalan és elfogadható volt, csak a helyzet és a végrehajtó személyek voltak rosszak: a „választom” csak akkor rendjénvaló, ha az ige tárgya „benne van a játékban”, s a parancs csak akkor, ha alanya valóban „parancsnok” vagy „tekintélyes személy”.

Mondhatjuk azt is, az esetet *B2* szabály alá sorolva (s talán az előzőt is erre kellene visszavezetni), hogy az eljárást nem hajtották végre maradéktalanul, mert annak szükségszerű *része*, hogy például az „utasítalak, hogy ...” ige jövődő tárgyát biztosítsuk valamilyen megelőző hallgatólágos vagy verbális eljárással, mint olyan személyt, akinek teljesítenie kell egy autoritás utasításait, s akinek megelőzően ki kell jelentenie: „Ígérem, hogy megteszem, amire utasítasz!” Természetesen ez csak az *egyik* — meglehetősen általános — bizonytalanság, amely fellelhető azokban a politika-

elméleti vitákban is, amelyeket a társadalmi szerződés meglétéről vagy szükségességéről folytatnak.

Úgy vélem, elvileg egyáltalán nem érdekes, miként döntünk az egyes esetekben — habár egyetértésre juthatunk abban, hogy egyik vagy másik megoldást előnyben részesítjük: vagy úgy, hogy megegyezünk a tényekben, vagy úgy, hogy újabb definíciókat vezetünk be —, elvileg az fontos, hogy világos legyen:

(1) B2-vel szembeállítva, hogy bármilyen sokat foglaljunk is bele az eljárásba, valaki még *mindezt* elvetheti;

(2) ahhoz, hogy egy eljárás *elfogadott* legyen, többre van szükség, mint arra, hogy *valóban széleskörűen használják* (még akkor is, ha a használók csupáncsak a most érintett személyek); s hogy elvileg bárki elvethet bármely eljárást vagy eljárások szabályait, még olyat is, amit eddig elfogadott — ahogy ez például a becsületkódexszel bármikor meg is eshet. Aki így tesz, természetesen szankcióknak teszi ki magát: a többiek nem hajlandók vele játszani, vagy azt mondják, hogy nem becsületes ember. *Mindenekfölött* fontos azonban, hogy ne alapozzunk mindent a tényszerű körülményekre — ekkor ugyanis azzal a régi ellenvetéssel kellene szembenéznünk, hogy a „kell” nem vezethető le a „van”-ból. (Az elfogadottság szigorú értelemben *nem* körülmény.) Sok olyan helyzet van, mint például a társasjátékok, ahol bármily megfelelőek legyenek is a körülmények, lehet, hogy mégsem játszom. Sőt, bele kell nyugodnunk abba is, hogy az „elfogadottság” nem feltétlenül határozható meg „általános alkalmazásként”. Ez azonban még fogasabb kérdés.

Másodjára, mit jelenthet az a feltevés, hogy egy eljárás talán nem is létezik, függetlenül attól, hogy valamelyik csoport elfogadja-e vagy sem?¹

(i) Bizonyos esetekben egy eljárás „már nem létezik” abban az értelemben, hogy — bár egykor általánosan elfogadott volt — ma már nem az, sőt, tulajdonképpen senki sem fogadja el, mint például a párbajra kihívást; és

¹ Ha valaki ellenérzéseket táplálna azzal a megfogalmazással szemben, hogy kételkedhetünk a „létezésében” — joggal teheti, mert a szó manapság divatos és többnyire kétségekívül jogos rossz érzéseket kelthet —, akkor fogalmazhatunk úgy is, hogy kételyünk az eljárás pontos természetére, meghatározására vagy értelmezésére vonatkozik, ám az eljárás kétségekívül létezik és elfogadott.

(ii) vannak olyan eljárások, amelyeket valaki saját maga kezdeményez. Néha sikeresen „keresztül is viszi”, mint például az a futballista, aki annak idején elsőként felkapta a labdát, s futni kezdett vele.* A keresztülvívés a gyanús terminológia ellenére is alapvető jelentőségű. Nézzünk egy lehetséges esetet: ha azt mondom: „Gyáva voltál!” — ez egyaránt lehet elítélés is, sértés is. Megnyilvánulásomat explicitté is tehetem azzal, hogy előrebecsátom: „Elítéllek érte!” Ugyanez viszont lehetetlen a „Megsértelek!” hozzáfűzésével — hogy miért, azt most nem firtatjuk.² Fontos, hogy a nem játszás³ egy sajátos változatáról van szó, ha valaki *kimondja*: „Megsértelek!” — miközben ugyanis a sértés egy konvencionális és valójában javarészt verbális eljárás, olyannyira, hogy bizonyos értelemben nem tudjuk nem megérteni, milyen eljárást szeretne mozgósítani az, aki azt mondja: „Megsértelek!” — mégis hajlunk arra, hogy nem játszóként kezeljük az illetőt, s nem pusztán azért, mert úgy érezzük, hogy valamiféle korlátba ütközik, hogy valaha is elfogadjuk ezt az eljárást, holott a korlát természete első pillantásra nem világos.

Sokkal gyakoribbak azonban azok az esetek, ahol bizonytalan, meddig terjed egy eljárás — mely eseteket fed le, vagy milyen változatokra húzható rá. Minden eljárás természetének szerves része, hogy alkalmazásának korlátai, s ezzel egyetemben természetesen az eljárás „pontos” definíciója is bizonytalan marad. Mindig lesznek nehéz vagy marginális esetek, ahol a konvencionális eljárás előtörténetéből semmi sem fogja megfellebbezhetetlenül eldönteni, hogy az adott eljárás helytállóan alkalmazható-e az adott esetre vagy sem. Megkeresztelhetek-e egy kutyát, ha gondolkodó lénynek

* Állítólag így keletkezett a rugby. — *A ford.*

² Számos ehhez hasonló lehetséges eljárás és formula esetében kifejezetten hátrányos volna, ha elismernénk őket. Meglehet, hogy azt a formulát sem használhatnánk, hogy „Ígérem, hogy elfenekellek!”. De úgy hallottam, hogy a német egyetemeken a diákpárbajok hőskorában az volt a szokás, hogy az egyik klub tagjai elvonultak a másik klub felsorakozott tagjai előtt, és masírozás közben — meglehetősen udvariasan — mindegyikük odaszólt választott ellenfelének: „Beleidíng!” — ami annyit jelent, hogy „megsértelek”.

³ Egy időben Austin a „Nem játszás” elnevezést használta a balfogások *A1* osztályára. Később elvetette ezt a nevet, de feljegyzéseiben itt-ott bennmaradt. — *J. O. U.*

tartom? Vagy nem játszóznak nyilvánítanának? Számos szabály áll rendelkezésünkre ezeknél a nehéz döntéseknél — miközben persze többé-kevésbé önkényessé válik, hogy szerintünk (A1) egy konvenció nem létezik, vagy (A2) hogy a körülmények nem megfelelőek egy kétségkívül létező konvenció alkalmazására: akármit válasszunk is, az általunk kialakított „precedens” megköti majd a kezünket. Az ügyvédek általában a második megoldást kedvelik, mert ekkor a törvényt alkalmazzuk s nem alkotjuk.

Előfordulhat azonban még egy sokféleképpen osztályozható eset, amely megérdemli, hogy külön is megemlékezzünk róla.

A példaként felhozott performatív megnyilatkozások mind rendkívül kibontott ügyletek, s ahhoz a fajtához tartoznak, melyeket később *explicit* performatívumoknak fogunk nevezni, szembeállítva őket a pusztán *implicit* performatívumokkal. Ami azt jelenti, hogy (mindegyik) egy kiemelkedően fontos és egyértelmű kifejezéssel kezdődik, avagy tartalmaz ilyen kifejezést, mint például: „Fogadok”, „Ígérem”, „Reá hagyományozom”. E kifejezéseket gyakran használjuk annak az aktusnak az elnevezésére is, amelyet a megnyilatkozások során végzünk — például fogadás, ígéret, örökölt hagyás stb. Nem szorul bizonyításra az a jelentős tény, hogy esetenként a „Menj!” megnyilatkozással gyakorlatilag ugyanazt tudjuk elérni, mint az „Utasítalak, hogy menj!” megnyilatkozással, s utólag mindkét esetben könnyű szívvel állíthatjuk, hogy megparancsolta nekem, menjek el. A valóságban azonban bizonytalan lehet, s — ami magát a megnyilatkozást illeti, amikor olyan bizonytalan formulát használunk, mint a „Menj!” pusztán imperativus — mindig bizonytalan is marad, vajon a megnyilatkozó rámparancsol-e (megkísérel-e utasítani), vagy csak tanácsolja, könyörög vagy miegyéb, hogy menjek el. Hasonlóképpen, a „Bika van a mezőn!” lehet figyelmeztetés is, meg nem is, hiszen *lehet*, hogy csak helyzetjelentést adok; az „Ott leszek!” szintűgy lehet ígéret is, meg nem is. Itt az explicit performatívumoktól eltérő primitív performatívumokkal van dolgunk, s meglehet, hogy a körülmények még ahhoz sem adnak elegendő támpontot, hogy eldöntsük, egyáltalán performatívum-e a megnyilatkozás. Egy-egy helyzetben rajtam áll, hogy ennek tartom-e vagy amannak. Performatív formula volt — *talán* —, a kérdéses eljárást azonban nem alkalmazták elég expliciten. Esetleg *nem vettem* utasításnak, vagy

nem is kellett annak vélnem. Valaki *nem értelmezte* ígéretnek: vagyis az adott helyzetben nem fogadta el az eljárást, azon az alapon, hogy a beszélő tökéletlenül valósította meg a rítust.

Hozzácsaphatnánk ezt a téves vagy nem teljes végrehajtáshoz (*B1* vagy *B2*) is, kivéve, ha valójában teljes ugyan, csak éppen nem egyértelmű. (A joggyakorlat természetesen a nem explicit performativumoknak ezt a fajtáját is *B1* vagy *B2* alá sorolja — példának okáért az a szabályt, hogy a nem explicit örökül hagyás téves vagy nem teljes végrehajtás; a hétköznapi életben azonban nem érvényesül ez a merevség.) Hozzácsaphatnánk őket a félreértésekhez is (ezekkel még nem foglalkoztunk): ámde itt olyan típust alkotna, amelynek sajátossága a megnyilatkozás jelentésével szembeállított erejéből fakad. S ekkor nem az a lényeges, hogy a hallgatóság *nem értette meg*, hanem az, hogy *nem is kellett* utasításként értenie, *nem kellett annak vennie*.

Hozzácsaphatjuk *A2*-höz is, mondván, az eljárás nem úgy van megalkotva, hogy ott is alkalmazzák, ahol tényleges alkalmazása nem világos — így az efféle használat teljesen semmissé teszi. Mondhatnánk azt is, hogy csak olyan helyzetekben legyenek alkalmazhatók, ahol alkalmazásuk bekövetkezése nyilvánvaló. Ez azonban már a tökéletesség birodalma.

(*A2*) *Az adott esetben érintett személyeknek és körülményeknek alkalmasnak kell lenniük az előhívott konkrét eljárás felidézésére.*

Most áttérünk az *A2* alá sorolt kihágásokra, azokra a balfogásokra, melyeket téves alkalmazásnak neveztünk. Tengernyi példa áll rendelkezésünkre. „Kinevezlek!” — mondom, amikor már ki vagy nevezve, vagy amikor már valaki mást neveztek ki arra a posztra, vagy ha nem vagyok feljogosítva a kinevezésre, vagy ha te éppenséggel ló vagy. A házasságkötéskor elrebegett „Igen!”, mikor szoros rokoni-vérségi szálak fűzik a feleket egymáshoz vagy ugyan hajóskapitány előtt mondják ki e szót, de nem a tengeren. „Odaadom!” — mondom, holott a dologgal nem is én rendelkezem, vagy pedig a dolog élő, testemtől el nem választható, húsom egy darabja. Sokféle speciális terminust tudunk felvonultatni a különböző esetekre — „*ultra vires*”, „képeséghiány”, „nem az

igazi vagy megfelelő tárgy” (személy stb.), „nincs feljogosítva” és így tovább.

A „nem megfelelő személyek” és a „nem megfelelő tárgyak” közötti határ nyilván nem húzható meg könnyen és élesen. Valójában a „körülményeket” ki lehet annyira tágítani, hogy belefértjen az összes részt vevő személy „mássága” is. Meg kell különböztetnünk azonban azokat az eseteket, amelyekben a személyek, tárgyak stb. alkalmatlansága „ügyetlenség” kérdése, az olyan egyszerűbb esetektől, ahol rossz típusú, illetve fajtájú tárgyról vagy „cselekvőről” van szó. Megkülönböztetésünk itt újfent kissé elnagyolt és illékony, megvan azonban a maga jelentősége (például a jogban). Meg kell különböztetnünk tehát azokat az eseteket, amikor egy pap a választott nevet egy másik csecsemőnek adja, vagy „Alfred” helyett „Albert”-nek kereszteli meg, szemben azzal az esettel, amikor azt mondja: „Ezt a kisdedit 2704-nek kereszteltem”, vagy azt, hogy „Ígérem, hogy beverem a szádat!”, vagy azt, amikor valaki egy lovat konzullá nevez ki. Az utóbbi esetekben ott lapul valahol a rossz típus vagy fajta, míg az előbbieken az alkalmatlanság pusztán ügyetlenség következménye.

Már említettük A2 néhány átfedését A1-gyel és B1-gyel. Talán nevezzük inkább téves felidézésnek (A1), ha a személy *mint olyan* alkalmatlan, szemben azzal az esettel, amikor nem őt választották ki, vagyis amikor *semmi* — megelőző eljárás, kinevezés s hasonlók — *sem* tudná már helyrehozni a dolgot. Egyébként ha a *kijelölés* kérdését szó szerint vesszük (mint a státussal szembeállított megbízatást), akkor a balfogást inkább tekinthetjük hibásan kivitelezett, semmint hibásan alkalmazott eljárásnak — például ha akkor szavazunk egy jelöltre, amikor még nem is jelölték. A kérdés itt az, hogy milyen messzire kell visszamennünk az „eljárásban”.

Most lássuk a B alá sorolt (már boncolgatott) példákat, amelyeket téves végrehajtásnak nevezünk.

(B1) *Az eljárást minden résztvevőnek helyesen kell végrehajtania.*

Botlások például rossz formulák alkalmazásából adódhatnak — az eljárás mind a személyeket, mind a körülményeket tekintve megfelelő, csak éppen nem jól hajtják végre. A jogi példák sokkal szemléletesebbek, a hétköznapi életben, ahol engedékenyebbek

vagyunk, kevésbé határozottan körvonalazódnak a helyzetek. A nem explicit formulák használata is idesorolható. Ez alá a címszó alá illik a homályos formulák és a bizonytalan utalások alkalmazása is, mikor például azt mondom: „A házam” — miközben két házam van, vagy amikor kijelentem: „Fogadok veled, hogy ma nem lesz megtartva a futam!” — miközben egynél több futamot hirdetnek.

Ez nem ugyanaz a probléma, mint amikor a hallgatóság félreért valamit, vagy csak lassan emésztí meg a hallottakat; megdöccen a rituálé, bárhogyan reagáljon is rá a közönség. Az egyik sajátos gondot az okozza, hogy amikor két fél vesz részt a helyzetben, szükséges-e a *consensus ad idem* vagy nem. Szükség van-e arra, hogy minden egyéb mellett biztosítsam a *helyes megértést* is? Mindenesetre ez a kérdés egyértelműen a *B* s nem a *I* szabályok hatálya alá esik.

(B2) *Az eljárást minden résztvevőnek maradéktalanul végre kell hajtania.*

Ezek a fennakadás esetei: megkíséreljük az eljárás kivitelezését, az aktus azonban kudarcba fúl. Azon próbálkozásom például, hogy fogadjak veled, mikor azt mondom, hogy „Fogadjunk egy tízes-bel!”, elvetél, hacsak nem mondd azt, hogy „Állom!” vagy ezzel egyenértékű szavakat; házasságkötési törekvésem az „Igen!” kimondása ellenére megghiúsul, ha a hölgy azt mondja, hogy „Nem!”, párbajozási kísérleteim is eredménytelenek maradnak, ha kimondom ugyan, hogy „Ezt tekintse kihívásnak!”, de azután nem küldöm el a segédeimet; az ünnepélyes könyvtáratatáson is csúfos kudarc lesz az osztályrészem, ha bejelentem ugyan, hogy „Ezennel megnyitom a könyvtárat!”, de a kulcs beletörik a zárba; fordítva pedig, egy hajó megkeresztelésének ceremóniája is abbamaradhat, ha még „A hajót vízrebocsátom!” szavak kimondása előtt kiütöm alóla az ékeket. A mindennapi élet itt is lehetővé tesz némi rugalmasságot az eljárásokban — máskülönben képtelenek lennénk bármit is befejezni az egyetemeken.

Néha persze kétséges, hogy szükség van-e valamilyen válaszlépésre. El kell-e fogadnod azt az ajándékot, amit tőlem kapsz? Formális ügyletekben természetesen követelmény az elfogadás, de mindig így van-e? Hasonlóképpen elbizonytalanodhatunk, ha egy kinevezést a kinevezett személy beleegyezése nélkül tesznek meg. Felvetődik,

hogymilyen mértékig lehetnek egyoldalúak az aktusok? Az is kérdésként merül fel, hogy mikor fejeződik be egy aktus, s egyáltalán mi számít befejezésnek?⁴

Mindezenközben emlékeztetnék arra, hogy *nem* is említettem a sikerületlenség, a nem boldogulás további dimenzióit, amelyek például akkor keletkezhetnek, ha a cselekvő a tényekben téved, vagy ha a résztvevők között nincs egyetértés abban, hogy bizonyos tényállások fennforognak-e, s akkor még a véleményeltérésekről nem is szóltam. Nincs például konvenció arra, hogy megígérem, megteszek neked valamit, ami károdra van, s egyben kötelezem is magamat arra, hogy megteszem. De gondoljuk el, hogy azt mondom: „Ígérem, hogy apácázárdába küldelek!” — s közben meggyőződése, hogy ez a javadat szolgálja, te azonban egyáltalán nem így látod. Avagy fordítva: szerinted jó lesz, szerintem pedig nem, vagy mindketten jónak gondoljuk, a valóságban azonban kiderülhet, hogy cseppet sem az. Lehetséges, hogy egy nem létező konvenciót alkalmaztam nem megfelelő feltételek közepette? Mondanom sem kell, hogy általános elvként nem lehet kielégítően választani ezen alternatívák között, mert nem elég finomak ahhoz, hogy ilyen kényes eseteket lefedjenek. Nem lehet rövidre zárni az olyan helyzetek teljes bonyolultságának feltárását, amelyek nem illeszkednek tökéletesen egyetlen bevett osztályozási sémába sem.

Mindez talán úgy hangzik, mintha egyszerűen visszavettük volna szabályainkat. De nem erről van szó. Még akkor is egyértelmű, hogy a balfogásnak ez az említett hat esete létezik, ha nem mindig tudjuk eldönteni, hogy adott alkalommal melyikről van szó. Ha valóban ígérhetek olyat, ami neked rossz, akkor azt feltehetően definiálni is *tudnánk*, legalábbis bizonyos esetekben. Mindenképpen el kell kerülnünk a túlegyszerűsítés kelepccéjét, melyet igen csábító volna a filozófusok foglalkozási ártalmának tekinteni, ha ez nem maga a foglalkozásuk volna.

⁴ Kétségeink lehetnek például afelől, hogy egy ajándék átadásának megghiúsulta az ajándékozás befejezetlenül hagyása-e, vagy egy *I* típusú balfogás.

IV. Előadás

Az előző alkalommal a balfogások eseteit vizsgáltuk: olyan eseteket, ahol vagy nem állt rendelkezésre eljárás, vagy nem volt elfogadott; ahol nem megfelelő körülmények között vezették le azt, illetve ahol tévesen vagy hiányosan hajtották végre. Rámutattunk arra, hogy e típusok némelykor átfedhetik egymást, s hogy gyakran a *félreértésekkel* — melyek a balfogásoknak minden megnyilatkozásra egyaránt kiterjedő típusai — és a *hibákkal* állnak rokonságban.

Az esetek utolsó típusába — $\Gamma 1$ és $\Gamma 2$ — az őszintétlenségek és a kihágások vagy a szabálysértések tartoznak.¹ Itt a megvalósítást *nem* nevezzük semmisnek, de mégiscsak sikerületlen.

Hadd ismételjem meg a meghatározásokat:

($\Gamma 1$) *Amennyiben, amint az gyakran előfordul, az eljárást végrehajtó személyeknek bizonyos gondolatokat, érzéseket vagy szándékokat tulajdonítanak, vagy a résztvevőktől meghatározott magatartásformákat várnak el, akkor az eljárás szereplőinek és felhasználóinak valóban gondolniuk, érezniük, illetve szándékolniuk kell az említett gondolatokat, érzéseket, illetve szándékokat, és a megfelelő magatartásra is hajlandóságot kell mutatniuk; továbbá*

($\Gamma 2$) *később ténylegesen is így kell viselkedniük.*

¹ Lásd a 42. oldal lábjegyzetét.

1. Érzések

Példák az elvárt érzések hiányára:

„Gratulálok!” — ha olyankor mondom, amikor egyáltalán nem örvelezem, sőt akár bosszankodhatom is.

„Részvétem!” — ha olyankor mondom, amikor a világon semmi együttérzés nincs bennem.

Ilyenkor a körülmények kifogástalanok, a cselekvést megcselekedtem, nem érvénytelen, de a valóságban *őszintétlen*; ha akként éreztem, amiként éreztem, nem volt jogom gratulálni vagy részvéte-met nyilvánítani.

2. Gondolatok

Példák az elvárt gondolatok hiányára:

„Azt tanácsolom neked!” — ha olyankor mondom, amikor egyáltalán nem gondolom úgy, hogy ez volna a leghasznosabb teendő.

„Nem találtam bűnösnek — felmentem!” — ha olyankor mondom, amikor meg vagyok győződve bűnösségéről.

Ezek az aktusok nem semmisek. Végső soron adok tanácsot, hozok ítéletet, még ha őszintétlenül is. Itt nyilvánvaló a párhuzam a *hazugság* egyik összetevőjével az *állító* (asszertív) típusú beszédaktusokban.

3. Szándékok

Példák az elvárt szándékok hiányára:

„Ígérem!” — ha olyankor mondom, amikor nincs szándékomban elvégezni azt, amit megígérek.

„Fogadjunk!” — ha olyankor mondom, amikor nincs szándékomban fizetni.

„Hadat üzenek!” — ha olyankor mondom, amikor nincs szándékomban harcolni.

Az „érzések”, „gondolatok” és „szándékok” kifejezéseket nem a laza szóhasználattal szembeállított technikai értelemben használom. Ugyanakkor szükséges néhány pontosítás:

(1) A különbség annyira bizonytalan, hogy valóban nem könnyű megkülönböztetni az eseteket egymástól, amelyek természetesen összekapcsolódhatnak, és rendszerint össze is kapcsolódnak egymással. Ha például azt mondom: „Gratulálok!”, éreznem kell-e, hogy jól szerepeltél és valóban kiérdemelted a dicséretet, vagy inkább úgy kell gondolkodnom? A gondolataim vagy az érzéseim mondatják-e velem, hogy elismerésre méltó voltál? Vagy ha megígérek valamit, kétségkívül kell lennie bennem bizonyos hajlandóságnak, de arra is gondolnom kell, hogy amit ígerek, az kivitelezhető-e, s arra is, hogy akinek ígerek, az úgy véli-e, hogy a dolog előnyére szolgál, avagy azt kell gondolnom, hogy valóban előnyére szolgál.

(2) Meg kell különböztetnünk azt, amikor tényleg úgy gondoljuk, hogy valami így és így van — például, hogy bűnös, ő követte el a tettet, vagy hogy övé az érdem, ő hajtotta végre a nemes cselekedetet —, attól, amit úgy gondolunk, hogy így és így van — ahol is a gondolat helytálló vagy téves. (Hasonlóképpen különbséget tehetünk aközött, hogy valóban így és így érzünk, s aközött, amit éreznünk indokolt, valamint a tényleges szándék és aközött, ami szándékaink szerint kivitelezhető.) A gondolatok igen érdekesek, azaz meg tévesztőek lehetnek: ebben rejlik a hazugság egyik legalapvetőbb összetevője, az őszintétlenség, ami megkülönböztetendő attól, amikor egyszerű valótlanságokat mondunk. Példák erre: miközben azt mondom, hogy „Nem bűnös!”, úgy gondolom, hogy ő követte el a gáztettet, vagy miközben azt mondom, hogy „Gratulálok!”, úgy gondolom, hogy a hőstettet nem ő hajtotta végre. Egyébként lehet, hogy tévedek.

Ha gondolataink egy része helytelen (ellentétben azzal, amikor őszintétlen), akkor előbb vagy utóbb egy másik féle-fajta balfogás jelenik meg:

(a) Odaadhatok valamit, ami (bár azt hiszem, hogy az enyém) nem a saját tulajdonom. Nevezhetjük ezt „téves alkalmazásnak”, hangoztatva, hogy a körülmények, a tárgyak, a személyek s így tovább nem felelnek meg az ajándékozás eljárásának. Közben ne feledkezzünk meg arról, hogy ki akartuk zárni azt az egész, *balfogásnak* is nevezhető dimenziót, ami valójában hibából és félreértésből fakad. Ne feledjük, hogy a hiba nem tesz *érvénytelenné* egy tettet, legfeljebb csak *megbocsáthatóvá*.

(b) „Azt tanácsolom, hogy tedd x-et” — egyértelműen performatív megnyilatkozás; abban az esetben, ha valami cseppet sem előnyös dolgot tanácsolok, de hiszek benne, hogy előnyödre válik, akkor ez az eset meglehetősen eltér (1)-től,² mert itt semmi sem csábít bennünket arra, hogy a tanácsolás aktusát érvénytelennek vagy érvényteleníthetőnek, sőt még csak arra sem, hogy őszintétlennek tartsuk. Ehelyett ismét vezessünk be egy vadonatúj kritikai dimenziót: rossz tanácsként fogjuk kivesézni. Attól még, hogy egy aktus minden általunk vizsgált szempontból sikerült vagy boldogul, nem menekül meg a bírálattól. Erre később még visszatérünk.

(3) Mindezeknél bonyolultabb az az eset, amelyről később részletesebben szólunk majd. A performatívumok egyik osztályát *ítélkezőknek* nevezem. Ide sorolható például a következő kijelentés: „A vádlottat bűnösnek találom!” — egy szóval: „bűnös”, vagy az, amikor a sportbíró bejelenti: „Kiállítom!” Ha azt mondjuk, „bűnös”, állításunk voltaképpen akkor boldogul, akkor sikerült, ha a bizonyítékok alapján valóban azt gondoljuk, hogy tényleg ő a tett elkövetője. Nos, az egész eljárás lényege az, hogy helyesen cselekedjünk; s ez ritkán függ a véleményektől, akárcsak fentebb. Mikor egy mérkőzésen a bíró azt mondja, hogy „Vége!”, ez kétségkívül a mérkőzés befejezését jelenti. Előfordulhatnak persze „rossz” döntések is: egy döntés lehet *megalapozatlan* (az esküdszéké) vagy akár *helytelen* is (a mérkőzésvezetőé). Ilyenkor fölöttébb szerencsétlen helyzetben vagyunk, de a korábban felvontatott kitételek értelmében *mégsem* történt balfogás: döntésünk nem érvénytelen (ha a bíró a baseball-mérkőzésen azt mondja, hogy „Ki(felé!)”, akkor az ütőjátékos kiesett; a bíró döntése végleges), és nem is őszintétlen. Jelen pillanatban azonban nem bajlódom ezekkel a járulékos elemekkel, inkább az őszintétlenséget próbálom meg azonosítani.

(4) A szándékok sem mentesek a sajátos, rájuk jellemző kellemetlenségektől:

(a) Már felfigyeltünk arra, hogy mennyire bizonytalanul lehet egy helyzeten belül megítélni, hogy várható-e még valamilyen cselekvés, vagy ez az egész akció egyetlen kiterjedt cselekvéssor

² Ez feltehetően az 59. és nem a 60. lapon lévő példákra utal. A kézirat nem ad eligazítást. — J. O. U.

befejezése vagy beteljesítése volt-e. Nehéz például az alábbiak közötti kapcsolatokat meghatározni, mégpedig annak ellenére, hogy az ígértevést viszonylag könnyű elhatárolni:

„Odaadom!” — s átruházom a tulajdonomat.

„Igen, akarom!” (feleségemül ezt a nőt stb.) — s beteljesítem a házasságot.

„Eladom!” — s befejezem az adásvételt.

Számos lehetőség kínálkozik annak kiderítésére is, hogy milyen szándék megléte szükséges egy *szoron következő* akció elvégzéséhez, s milyené az *adott* akció befejezéséhez. Mindez azonban nem vet fel elvi kételyeket az őszintétlenség fogalmával kapcsolatban.

(b) Durván megkülönböztettük azokat az eseteket, ahol szükségeltetnek bizonyos szándékok, azoktól a sajátosabb esetektől, ahol rá kell térni a cselekvés szoron következő lépésének végrehajtására is, azaz ahol az adott eljárás alkalmazása éppen az eljárás beindítására hivatott (akár kötelező, akár választható az eljárás). Erre a specializáltabb eljárásra példa a kötelezettségvállalás valamely cselekvés végrehajtására, netán a keresztelés is. Az ilyesfajta eljárások létét pusztán az indokolja, hogy bizonyos későbbi magatartást helytállónak állítson be, másokat meg kizárjon. E feladatát azután számos területen, így például a jogi megfogalmazásokban egyre jobban be is tölti. Más esetek azonban nem ilyen egyszerűek: szándékomat kifejezhetem például egyszerűen azzal, hogy azt mondom, „...fogok”. Ha nem akarok őszintétlen lenni, a kijelentés megtételekor valóban szándékomban is kell állnia annak, amit ígérek: milyen fajtájú és mértékű balfogásom, ha azután mégsem teszem meg? Vagy mi történik akkor, ha azt mondom „Légy üdvözölve!”, ami köszöntés, s feltehetően csak határozatlanul utal meghatározott típusú szándékokra. És mi történik akkor, ha később valaki faragatlanul viselkedik? Avagy egy másik példa: tanácsot adok neked, meg is fogadod, ám ekkor hátat fordítok neked: mennyiben vagyok arra kötelezve, hogy ne így viselkedjek? Vagy egyszerűen csak nem illik, s bizonyos dolgokat „elvárnak” tőlem? Avagy a tanácskérésnek és -elfogadásnak szerves része, hogy a későbbiekben kizárja az efféle viselkedést? Tegyük fel, könyörgöm neked, hogy csinálj meg

valamit, beadod a derekadat, én viszont nyomban tiltakozni kezdek ellene — szabálytalanul járok el? Valószínűleg igen. Tulajdonképpen szünet nélkül arra törekszünk, hogy egyértelműbbé tegyük ezeket a dolgokat, ezért például azt, hogy „Rendben” felváltjuk azzal, hogy „Megbocsátok”, azt pedig, hogy „...fogok” azzal, hogy „Szándékozom” vagy „Ígérem”.

Ennyit arról, hogy milyen utakon-módokon válhatnak sikerületlenné a performatív megnyilatkozások, vagyis arról, hogyan válik a szóban forgó „aktus” pusztán szándékolttá, kinyilatkoztatottá stb. Általánosítva: mindez egyenértékű azzal, hogy — ha valaki jobban kedveli a szakzsargont — bizonyos feltételeknek teljesülniük kell — bizonyos dolgoknak így és így kell lenniük — ahhoz, hogy a megnyilatkozás sikerült legyen, boldoguljon. Ez nyilvánvalóan odavezet, hogy kimondjuk: bizonyos performatív megnyilatkozások sikerültségéhez bizonyos kijelentéseknek *igaznak kell lenniük*. S ez önmagában kétségkívül sovány eredmény. Ahhoz, hogy legalább a számításba vett balfogásokat elkerüljük, tisztában kell lennünk azzal, hogy

- (1) melyek azok a kijelentések, amelyeknek feltétlenül igaznak kell lenniük? És
- (2) tudunk-e valami izgalmasat mondani a performatív megnyilatkozásokkal való kapcsolatukról?

Ha visszagondolunk az első előadásra, ott azt állítottuk, hogy az „Ígérem!” kimondása így vagy úgy számos dolgot *implikál*, ám ez korántsem jelenti azt, hogy (igaz vagy hamis) *kijelentésnek* kellene tartanom valamilyen tényállásról. Számba fogok venni néhány fontos dolgot, amelyeknek igaznak kell lenniük, ha a végrehajtás valóban sikerült volt, boldogult (nem mindegyiket — de bízom benne, hogy még ezek is meglehetősen triviálisak és unalmasak lesznek, ez ugyanis azt jelentené, hogy *mostanra* „nyilvánvalóvá” váltak).

Ha például azt mondom, hogy „Elnézést kérek!”, akkor valóban elnézést kérek, úgyhogy amennyiben én vagy ő egyértelműen elnézést kérünk, akkor

- (1) igaz, s nem hamis, hogy valamit teszek (tettem) — valójában számos dolgot, de itt és most azt, hogy elnézést kérek (kértem);

- (2) igaz, s nem hamis, hogy bizonyos feltételek fennállnak, közelebbről azok, melyeket *A1* és *A2* szabályunk specifikál;
- (3) igaz, s nem hamis, hogy bizonyos *I* típusú feltételek is fennállnak, közelebbről az, hogy gondolok valamit;
- (4) igaz, s nem hamis, hogy eltökélt szándékomban áll a továbbiakban még tenni valamit.

Voltaképpen már elmagyaráztam, hogy milyen értelemben implikálja az „Elnézést kérek!” mindezeknek az igazságát — éppen ezzel foglalkoztunk idáig. Érdekes azonban összehasonlítani a performatív megnyilatkozások eme „implikációit” néhány viszonylag új felfedezéssel, amelyek az ezzel szembeállított s kedveltebb megnyilatkozástípus, az *állítás* vagy konstatív megnyilatkozás — amelyek a performatívumokkal ellentétben önmagukban is lehetnek igazak vagy hamisak — „implikációira” vonatkoznak.

Vegyük elsőként (1)-et! Mi a kapcsolat a között a megnyilatkozás között, hogy „Bocsánatot kérek!”, s a között, hogy tényleg bocsánatot kérek? Fontos belátni, hogy ez az összefüggés eltér a „Futok” és azon tény viszonyától, hogy valóban futok (vagy ha ez nem igazi, „tisztá” beszámoló, akkor attól a kijelentéstől, hogy „ő fut”, az a tény, hogy valóban fut). Az angol nyelvben a különbséget az is jelzi, hogy performatív formulákban a nem folyamatos jelen időt használjuk: ez azonban nem szükségszerűen van így minden nyelvben — egyes nyelvekben nincs is folyamatos jelen idő, s még az angolban sem mindig használjuk.

Azt mondhatjuk, hogy szokványos esetekben, mint például a futásnál, az a tény, hogy fut, *igazzá* teszi azt a megnyilatkozást, hogy fut; másként fogalmazva, annak a konstatív megnyilatkozásnak, hogy „ő fut”, az igazsága annak függvénye, hogy tényleg fut-e? A mi esetünkben azonban a „Bocsánatot kérek!” performatív megnyilatkozás sikerülségétől függ, hogy bocsánatot kérek-e. Ez az egyik lehetőség a „performatív—konstatív” megkülönböztetésre, a tevés és a mondás elkülönítésének igazolására.

A továbbiakban három olyan lehetőséget fogunk elemezni a sok közül, ahol egy kijelentés implikálhatja más kijelentések igazságát. A három közül egyet már régóta ismerünk, a többi meglehetősen új felfedezés. A kérdést nem fogjuk túl részletesen taglalni, bár nem lenne semmi akadály. Arra utalok itt, hogy „tény”-kijelentéseket

egymás mellé fűzve sokkal többféleképpen kerülhetünk tévútra, beszélhetünk zavarosan, mint pusztá ellentmondások révén (ez egyébként is bonyolult, definíciót és magyarázatot egyaránt kívánó viszony).

1. Tartalmazza*

A „Minden ember elpirul” tartalmazza azt, hogy „Némely ember elpirul”. Nem mondhatjuk azt, hogy „Minden ember elpirul, de egy ember sem pirul el”, vagy azt, hogy „A macska az ágy alatt van s a macska az ágyon van”, vagy „A macska az ágyon van s a macska nincs az ágyon”, mert az első tagmondat minden egyes esetben a második ellentétét tartalmazza.

2. Implikálja**

„A macska az ágyon van” mondás implikálja, hogy hiszek abban, hogy a macska ott van. A „implikál” kifejezést a *G. E. Moore*-féle értelmezésben használom. Nem mondhatjuk azt, hogy „A macska az ágyon van, de nem hiszem, hogy ott van”. — Ez nem felel meg az „implikálja” hétköznapi értelmének, az így használt „implikálja” valójában gyengébb, mint amikor azt mondjuk: „Ő azt implikálta (sugallta), hogy nem tudtam” vagy „Azt implikáltad, hogy tudod (szemben azzal, hogy hiszed)”.

3. Előfeltételezi

A „Jancsi minden gyermeke kopasz” előfeltételezi, hogy Jancsinak vannak gyermekei. Nem mondhatjuk azt, hogy „Jancsi minden gyermeke kopasz, de Jancsinak nincsenek gyermekei”, vagy azt,

* A „to entail” (tartalmazza) a logikai nyelvben a „to imply” (implikál) kifejezéssel szembeállítva a szigorú implikációt jelenti; Austin is így használja. — *A ford.*

** Austin az „implikációt” az episztemikus attitűdöket kifejező állítások logikai viszonyának megnevezésére használja (a „tudom” implikálja a „hiszem”-et). S ez nemcsak az „imply” angol köznyelvi értelmétől („sugall”, „értésére ad”, „arra enged következtetni” stb.) különbözik, hanem attól a viszonytól is, amelyet a logikában „materiális implikáció”-nak neveznek. — *A ford.*

hogy „Jancsinak nincsenek gyermekei és minden gyermeke kopasz”.

Az említett esetek mindegyikében ott érezzük ugyanazt a zavaró dolgot. Mégsem szabad olyan fedőkifejezést használnunk, mint amilyen az „implikáció” vagy az „ellentmondás”, mert a különbségek igen nagyok lehetnek. Egy macskát nemcsak úgy lehet elpusztítani, hogy vajba fullasztjuk, de erről (mint a közmondás is utal rá) könnyen megfélemlítünk: a beszédet nem kizárólag ellentmondásokkal lehet összezavarni. A lényeges kérdés az, hogy hányféle módon s miért zavarják össze a beszédet, s vajon mitől keletkezik a zavar.

Állítsuk szembe egymással a megszokott módon a három esetet!

1. Tartalmazza

Ha p tartalmazza q -t,* akkor $\sim q$ tartalmazza $\sim p$ -t: ha „A macska az ágyon van” tartalmazza azt, hogy „Az ágy a macska alatt van”, akkor „Az ágy nincs a macska alatt” tartalmazza azt, hogy „A macska nincs az ágyon”. Ilyenkor a kijelentés igazsága tartalmazza egy további kijelentés igazságát, avagy a kijelentés igazsága nem egyeztethető össze egy másik kijelentés igazságával.

2. Implikálja

Itt más a helyzet: ha a macska az ágyon van mondásom azt implikálja, hogy el is hiszem, hogy úgy van, nem érvényes az, hogy ha nem hiszem, hogy a macska az ágyon van, ez implikálná, hogy a macska nincs az ágyon (a köznapi angol nyelvhasználatban). S most sem a kijelentések inkonzisztenciájáról van szó; tökéletesen összeegyeztethetőek: egyszerre fennállhat az, hogy a macska az ágyon van, s az, hogy nem hiszem, hogy ott van. A másik esetben azonban nem mondhatjuk azt, hogy „Egyszerre igaz az, hogy a macska az ágyon van, de az ágy nincsen a macska alatt”. S újfent, ha azt

* Lásd a 65. oldal jegyzetét. — *A ford.*

mondom, hogy „A macska az ágyon van”, ezt nem mondhatom együtt azzal, hogy „nem hiszem, hogy ott van”, mivel az állítás hitet implikál.

3. Előfeltételezi

Ez ismét csak eltér a tartalmazástól. Ha a „Jancsi gyermekei kopaszak” előfeltételezi, hogy Jancsinak vannak gyermekei, úgy nem igaz, hogy ha Jancsinak nincsenek gyermekei, ez előfeltételezi, hogy gyermekei nem kopaszak. Sőt, továbbmenve, *mind* a „Jancsi gyermekei kopaszak”, *mind* a „Jancsi gyermekei nem kopaszak” előfeltételezi, hogy Jancsinak vannak gyermekei. Nem igaz azonban, hogy „A macska az ágyon van” és „A macska nincs az ágyon” egyaránt tartalmazná, hogy az ágy a macska alatt van.

Nézzük meg még egyszer az „implikálja”, majd az *előfeltételezi* esetét!

Implikálja

Tegyük fel, azt mondtam, hogy „A macska az ágyon van”, miközben nem hiszem, hogy a macska az ágyon van. Mit mondjunk erre? Ez az *őszintétlenség* világos esete. Más szóval: a sikerületlenség, bár állításra vonatkozik, ez esetben is ugyanolyan, mint amikor nem kellő elhatározással és hittel stb. mondom azt, hogy „Ígérem...”. Egy kijelentés őszintétlensége ugyanolyan, mint egy ígéret őszintétlensége. Az „Ígérem, de nem áll szándékomban megtenni” párhuzamos azzal, hogy „Ez a tényállás, de én nem hiszem”; azt mondani, hogy „Ígérem”, megvalósítási szándék nélkül párhuzamos azzal, ha azt mondom, „Ez a helyzet”, bár magam sem hiszem.

Előfeltételezi

Vegyük szemügyre most az előfeltevést! Mit mondhatunk arról a kijelentésről, hogy „Jancsi minden gyermeke kopasz”, ha elhangzásakor Jancsinak nincsenek is gyermekei? Ilyenkor azt szokás mondani, hogy *nem* hamis, mert nincsen referenciája; az igazsághoz vagy hamissághoz szükség van referenciára. (Értelmetlen volna?

Nem feltétlenül: az „értelmetlen mondatokkal” ellentétben nyelvtanilag nem helytelen, nem is befejezetlen, nem halandzsa stb.). Sokan azt mondják: „Ilyenkor fel sem merül a kérdés.” Jómagam azt mondom: „A megnyilatkozás érvénytelen.”

Hasonlítsuk ezt össze azzal a balfogással, ami akkor lép fel, amikor azt mondom: „elnevezem . . .”, miközben az (A1) és (A2) feltételek egy része nem áll fenn (kivált A2, de valójában az A1-gyel párhuzamos előfeltevés is jelen van állításoknál!). Itt használhattuk volna az „előfeltételez” formulát, mondhatnánk azt, hogy az „Igen, akarom” (feleségül veszem stb.) formula számos dolgot előfeltételez: ha ezek nem állnak fenn, a formula sikerületlen, érvénytelen. Nem válik szerződéssé, ha nem érvényesül (vagy kétértelmű) a referencia, úgy, ahogy az előbbi sem vált állítássá. S ugyanígy egy tanács jó vagy rossz volta sem vetődhet fel, ha nem vagy olyan helyzetben, hogy az adott dologban tanácsot adhatnál nekem.

Végül lehet, hogy az a mód, ahogyan a tartalmazás esetében az egyik kijelentés egy másikat magában foglal, hasonlít ahhoz, ahogyan az „ígérem” tartalmazza azt, hogy „kötelezve vagyok”: nem azonos, de párhuzamos vele. Az „Ígérem, de nem vagyok kötelezve” párhuzamos azzal, hogy „Így van és nincsen így”. Ugyanúgy, ahogy egy állítás célját megkérdőjelezi egy belső ellentmondás (ahol is *egyszerre* történik összekapcsolás és szembeállítás, s így megkérdőjeleződik az egész eljárás), egy szerződés célja is kétségesse válik, ha azt mondom: „Ígérem, de nem vagyok kötelezve”. E kijelentés ugyanis elkötelez valami mellett, s egyben tagadja is ezt az elkötelezettséget. Önfelszámoló eljárás ez. A kijelentés elkötelez minket egy másik kijelentés mellett, a cselekvés pedig egy másik cselekvés mellett. Ezenfelül, ugyanúgy, ahogy a ha p tartalmazza q -t, akkor $\sim q$ tartalmazza $\sim p$ -t, a „nem vagyok kötelezve” is tartalmazza azt, hogy „nem ígérem”.

Összefoglalva: azt látjuk, hogy az állítások félresiklásának magyarázatakor nem ragadhatunk meg a bennük foglalt kijelentésnél (bármilyen legyen is az), ahogyan az hagyományosan történt. A megnyilatkozás keretétől szolgáló helyzet egészét kell tekintenünk — a teljes beszédaktust —, ha látni akarjuk a kijelentések és a performatív megnyilatkozások közötti párhuzamot, illetve azt, hogy miképpen térhetnek tévútra. Talán nincs is olyan nagy különbség a kijelentések és a performatív megnyilatkozások között.

V. Előadás

Az előző előadás végén újratanulmányoztuk, hogy milyen kapcsolat van a performatív megnyilatkozás és az afféle állítások egyes válfajai között, amelyek nyilvánvalóan igazak vagy hamisak. Különös figyelmet érdemlőnek négy összefüggést tartottunk:

- (1) Ha az a performatív megnyilatkozás, hogy „Elnézést kérek!” sikerült, boldogul, akkor igaz az az állítás, hogy elnézést kérek.
- (2) Ahhoz, hogy az „Elnézést kérek!” performatív megnyilatkozás sikerült legyen, boldoguljon, igaznak kell lennie annak az állításnak, hogy bizonyos feltételek — nevezetesen az *A1* és *A2* szabályokba foglaltak — fennállnak.
- (3) Ahhoz, hogy az „Elnézést kérek!” performatív megnyilatkozás sikerült legyen, boldoguljon, igaznak kell lennie annak az állításnak, hogy bizonyos más — nevezetesen a *F1* szabályba foglalt — feltételek is fennállnak.
- (4) Ha a performatív megnyilatkozások — vagy legalábbis egyes típusaik, például a szerződő jellegűek — sikerültek, boldogulnak, akkor igaznak kell lenniük azoknak az állításoknak, hogy a későbbiekben egy adott dolgot el kell végezniem vagy nem kell elvégezniem.

Azt állítottam, hogy egyfajta hasonlóság vagy egyenesen azonosság figyelhető meg a (2)-ben foglalt összefüggések és ama jelenség között, amelyet a performatívumokkal szembeállított állítások esetében „preszuppozíciónak” neveztek el. Hasonló viszonyban van a harmadikként említett összefüggés azzal a jelenséggel,

amelyet olykor (szerintem helytelenül) az állításoknál „implikációnak” neveznek, lévén a preszuppozíció és az implikáció két esete annak, ahogyan egy állítás igazsága valóban érdemlegesen kapcsolatba kerül egy másik állítás igazságával anélkül, hogy az egyikből logikailag következne (*entails*) a másik — a kényszeres logikusok egyetlen, előszeretettel vallott értelmezésének megfelelően. A fenti kapcsolatok közül csak a negyediket, vagyis az utolsóként említettet lehet úgy átgúrni — ne foglalkozzunk most azzal, mennyire kielégítően —, hogy hasonlítsa az állítások közötti logikai következményviszonyra. Az „Ígérem, hogy megteszem x -et, de nem vagyok kötelezve rá, hogy megtegyem” inkább kimeríti az önellentmondás fogalmát — bármi legyen is az —, mint az, hogy „Ígérem, hogy megteszem x -et, de nincs szándékomban megtenni”. S hasonló módon, a „Nem vagyok kötelezve, hogy megtegyem p -t” felfogható úgy, mint amiből az következik, hogy „Nem ígérték meg, hogy megteszem p -t”, s gondolhatjuk úgy, hogy az a mód, ahogyan egy bizonyos p kötelez minket egy bizonyos q -ra, hasonlít arra a módra, ahogy x elvégzésének ígérete arra kötelez, hogy megtegyük x -et. Nem akarok most azzal foglalkozni, hogy vonható-e itt párhuzam vagy sem, csak annyit szögeznék le, hogy a két másik esetben ez a párhuzam legalábbis nagyon szoros, ami bizonyos szempontból azt sugallja: fennáll a veszély, hogy össze fognak omlani azok az elképzeléseink, amelyek a konstatív és performatív megnyilatkozások közötti különbségeket tapogatták le.

Ám mégis reménykedhetünk abban, hogy az elkülönítés végleges, ha előássuk hajdani álláspontunkat, mely szerint a konstatív megnyilatkozás igaz vagy hamis, míg a performatív boldogul vagy nem boldogul, sikerült vagy sikerületlen. Vegyük az „Elnézést kérek” tényét, ami akkor valósulhat meg, ha az „Elnézést kérek!” performatívum sikerült, boldogul, s hasonlítsuk össze azzal az állítással, hogy „János szalad”, melynek igazsága annak a függvénye, hogy János valóban, tényleg szalad-e. Meglehet, hogy ez a szembeállítás sem teljesen feddhetetlen, hiszen — először az állításokat véve szemügyre — a „János szalad” (konstatív) megnyilatkozással összefügg az „Azt állítom, hogy János szalad” kijelentés is, melynek igazsága a „János szalad” sikerült voltának függvénye, ugyanúgy, ahogy az „Elnézést kérek” igazsága az „Elnézést!” boldogulásának függvénye. Vizsgáljuk meg máso-

dikként a performativumokat! A „Figyelmeztetlek, hogy a bika öklelni készül” performativummal (feltételezem, hogy ez az) kapcsolatban áll az a tény, hogy a bika valóban öklelni készül; ha a bika *nem* készül öklelni, akkor a „Figyelmeztetlek, hogy a bika öklelni készül” megnyilatkozás bírálható — de korántsem azon az alapon, amelyet a sikerületlenség különféle fajtáival körülírva jellemeztünk. Ebben az esetben nem mondhatjuk azt, hogy a figyelmeztetés érvénytelen volt — vagyis azt, hogy igazából nem is figyelmeztetett, csak egy figyelmeztetési formulát használtunk —, amiként azt sem mondhatjuk, hogy őszintétlen volt. Sokkal inkább hajlok arra, hogy a figyelmeztetést hamisnak vagy (ez a találébb) tévesnek tartsam, akárcsak az állítások esetében. Azt látjuk tehát, hogy a boldogul (sikerült) — nem boldogul (sikerületlen) típusú megfontolások az állításokat (vagy azok egy részét) is megfertőzhetik, az igazság—hamisság típusú megfontolások pedig a performativumokat (vagy azok egy részét) mételyezhetik meg.

Mindezek után még egy lépést kell tennünk az összehasonlító pontosság sivatagában. Fel kell vetnünk a kérdést: Van-e valamilyen szabatos módszer, melynek segítségével egyszer s mindenkorra megkülönböztethetjük egymástól a performatív és konstatív megnyilatkozásokat? Közelebbről: először természetesen azt kell meggondolnunk, hogy van-e valamilyen *nyelvtani* (vagy szótári) kritériuma a performatív megnyilatkozások elkülönítésének.

Mindeddig a performativumoknak csak kisszámú, klasszikus példáját vettük szemügyre, amelyeknél a cselekvő (aktív) ige mindig egyes szám első személyben és kijelentő mód jelen időben van. Rövidesen látni fogjuk, hogy nagyon is jó oka van ennek a szűkkeblűségnek. Például: „...elnevezem”, „akarom”, „fogadok”, „állom”. Meglehetősen nyilvánvaló okai vannak, amiért ez a nyílt performativum leggyakoribb esete — röviden ki is térek rájuk. Vegyük észre, hogy a „jelen idő” és a „kijelentő mód” egyaránt többértelmű (hogy az „aktívum” félrevezető implikációiról ne is beszéljünk) — én azonban csak a jól ismert grammatikai értelemben használom őket. Így például a „jelen időnek”, ellentétben a „folyamatos jelennel”, gyakorlatilag semmi köze sincs ahhoz, hogy mit csináljak éppen most (még csak nem is utal rá). Az „I drink beer” (Sört iszom), elhatárolva az „I am drinking beer”-től (Iszom a sört), egyáltalán nem hasonlítható az elkövetkezendő és a múltbeli

cselekedeteimet körülíró egyszerű jövő és egyszerű múlt időhöz. Ha egyáltalán „indicativusnak” (kijelentő módnak) tekinthető, akkor inkább a *rendszerességet* jelzi. Amikor pedig nem rendszeres, vagyis nem ismétlődő cselekvést fejez ki, hanem olyat, ami tényleg „jelen” van, mint mondjuk a performativumok, például az „... elnevezem” esetében, akkor nyilvánvalóan nem abban az értelemben „kijelentés”, ahogy azt a nyelvatanírók szeretnék, vagyis nem beszámol, informál vagy tudósít egy valós tényállásról vagy megtörtént eseményről. Hiszen — mint láttuk — egyáltalán nem ír le vagy tudósít, hanem valaminek a megvalósításához vagy megvalósítása során használjuk. A „kijelentő mód, jelen idő” az angolban tehát pusztán az olyan nyelvtani formák azonosítására szolgál, mint amilyen az „... elnevezem”, „futok” stb. (A terminológiai félreértés annak köszönhető, hogy a „futok” — „I run” — formát a latin *curro* kifejezéssel mosták egybe, amelyet pedig inkább úgy kellene fordítani, hogy „I am running”; a latinban nincs meg ez a különbség a folyamatos és az egyszerű szemlélet között, mint az angolban.)

Nos, alapvető jelentőségű-e a performativ megnyilatkozás számára az egyes szám első személy és az úgynevezett kijelentő módbeli, jelen idejű, cselekvő alak használata? Nem kell arra fecsérelni időnket, hogy megvizsgáljuk a nyilvánvaló kivételt, a többes szám első személyt: „ígérjük...”, „egyetértünk” és így tovább. Mindenfelé találhatók fontosabb, ugyanakkor nyilvánvaló kivételek (egy részükre a kifejtés során már utaltam).

A kétségbevonhatatlannak látszó performativumok egyik főltöbbi szokványos és fontos típusában az (egyes vagy többes számú) ige *második* vagy *harmadik* személyben áll, s az ige az angolban *szenvedő*: vagyis a személy és az igemód semmiképpen sem alapvető. Néhány példa erre a típusra:*

(1) Ezennel feljogosítjuk, hogy fizessen. . .

(2) Figyelmeztetjük utasainkat, hogy a vasúti pályán történő átkeléskor kizárólag a hidat használják.

* Megfelelő magyar példákat kerestünk, az eredetiben ezek álltak: „(1) You are hereby authorized to pay. . . (2) Passangers are warned to cross the track by the bridge only. . . (3) Notice is hereby given that trespassers will be prosecuted.” — *A ford.*

Az ige egészen „személytelenné” válhat:

(3) Ezúton hirdetik ki, hogy tilos az átjárás.

Ez a típus általában formális vagy jogi helyzetekben jelenik meg; jellemző rá, hogy — legalábbis írott formáiban — gyakran, vagy talán mindig, beiktatható az „ezennel” vagy „ezúton” szó, ami azt jelzi, hogy a mondat (írott) kimondása egyben a figyelmeztetés, a felhatalmazás stb. hatékony eszköze. Az „ezennel” jó kritériuma annak, hogy a megnyilatkozás performatívum. Ha nincs beiktatva — mint például a „Figyelmeztetjük utasainkat, hogy a vasúti pályán történő átkeléskor kizárólag a hidat használják!” figyelmeztetésnél —, akkor a mondat használható annak leírására, ami rendszerint történik: „Kérjük utasainkat, hogy az alagúthoz közeledve ne hajoljanak ki az ablakon!” és így tovább.

Ha eltávolodunk ezektől a rendkívül formalizált és explicit performatív megnyilatkozásoktól, észre kell vennünk, hogy a (személlyel és az aktív—passzív aspektussal szemben eddig megtartott) mód és idő sem abszolút kritérium többé.

A mód nem elégséges, hiszen nemcsak úgy parancsolhatom meg neked, hogy jobbra fordulj, hogy „Megparancsolom, fordulj jobbra!”, hanem egyszerűen úgy is, hogy „Fordulj jobbra!”. A távozásra úgy is engedélyt adhatok, hogy „Elmehetsz!”, s az „Azt tanácsolom (ajánlom), hogy fordulj jobbra!” helyett azt is mondhatom, hogy „A helyedben én jobbra fordulnék!”. Az igeidő sem elégséges, hiszen ha lesen érlek, azt is mondhatom — ahelyett, hogy „Lesen értelek!” —, hogy „Lesen voltál!”, s ugyanígy, a „Bűnösnek talállak!” helyett mondhatom azt, hogy „Te tetted!”. Ne is beszéljünk azokról az esetekről, amelyekben a mondat hiányos, mint amikor például egy fogadást elfogadva egyszerűen azt mondom: „Állom!”, s az esetek némelyikében egyáltalán nincs is nyíltan kimondott ige, ha például azt mondom, hogy „Bűnös!”, ha valakit tényleg bűnösnek tartok, vagy azt, hogy „Ki(felé)!”, amikor valakit ki akarok állítani.

Bizonyos performatívumnak tetsző szavaknál, mint például a „lesen”, „felelős” stb. még az aktív, illetve passzív szerkezetek használatára korábban megadott szabályt is felrúgjuk. Ahelyett, hogy „Megállapítom, hogy lesen volt”, mondhatom azt, hogy „Lesen vagy!”, és azt is, hogy „Ezennel felelőssé váltam”, ahelyett,

hogy „Elvállalom...”. Azt gondolhatnánk tehát, hogy bizonyos *szavak* kitűnően alkalmazhatók a performatív megnyilatkozás kimutatására, s így ezt az ellenőrzést nem a *nyelvtan*, hanem a *szókészlet* segítségével végezhetjük el. Ilyen szavak lehetnek például a „lesen”, „felhatalmaz”, „megígér”, „veszélyes”. Ám még ez sem elégséges, mert

I. A performatívum performatívum marad a kulcsfontosságú (operatív) szavak nélkül is, például:

(1) A „veszélyes kanyar” helyett állhat az, hogy „kanyar”, s a „veszélyes bika” helyett az, hogy „bika”.

(2) A „megparancsolom, hogy...” helyett állhat az, hogy „maga el fog...” és az „ígérem, hogy...” helyett állhat az, hogy „el fogok...”.

II. Az operatív szót anélkül is használhatjuk, hogy a megnyilatkozás performatívummá válna. Így például:

(1) Egy krikettmérkőzésen mondhatja egy néző, hogy „(tényleg) kint volt”. Hasonló módon én is mondhatom azt, hogy „te voltál a tettes” vagy „lesen voltál”, vagy akár azt is, hogy „te vagy a tettes” („lesen vagy”), holott nincsen jogom ahhoz, hogy bűnösnek vagy lesen állónak nyilvánítsalak.

(2) Az olyan fordulatokban, mint „megígérted”, „engedélyezed” és így tovább, az érintett szavak nem performatív használatban fordulnak elő.

Mindez zsákutcába vezet. Nincs *egyetlen egyszerű* nyelvtani vagy szótári kritériumunk sem. Talán nem reménytelen azonban egy komplex kritérium vagy legalábbis a nyelvtant és a szókészletet egyaránt érintő egyszerű vagy bonyolult kritériumsorozat kialakítása. Az egyik kritérium például az lehet, hogy minden felszólító módú ige szükségképpen performatívum (ám ezzel csak tengernyi újabb gondot okozunk magunknak, így például annak eldöntését, hogy mikor áll felszólító módban az ige és mikor nem, de ebbe nem is akarok belemenni).

Kanyarodjunk inkább vissza egy pillanatra oda, hogy nem volt-e valamilyen jó oka annak, hogy kezdetben az úgynevezett „cselekvő, kijelentő mód, jelen idejű” alakokat preferáltuk.

Azt mondtuk, hogy a performatív megnyilatkozás lényege az, hogy egy cselekvés végrehajtásának (performálásának) — vagy legalábbis a végrehajtás egyik mozzanatának — kell lennie. Cselekvéseket csak személyek végezhetnek, s a mi eseteinkben nyilvánvalóan a megnyilatkozást tevő személynek kell a cselekvőnek lennie. Innen ered érthető elfogultságunk — amelyet aztán, helytelenül, kizárólag nyelvtani síkra tereltünk — az „első személy” iránt, hogy mindig jelen kell lennie, de legalábbis meg kell említeni vagy utalni rá. Sőt, ha a beszélő valamilyen cselekvést végez, akkor valamit tennie is kell — innen származik a nyelvtani jelennek és a cselekvő igemódnak talán kissé félreérthetően megfogalmazott pártfogásba vétele. Mindenesetre van valami, amit a kimondás pillanatában a kimondó személy végez.

Ha a megnyilatkozás verbális formulájában *nincsen* az „én” névmás (esetleg személynév, illetve igerag) felhasználásával utalás a kimondást, egyben cselekvést végző személyre, akkor ténylegesen „utalás” történik rá e két eszköz valamelyikével:

(a) Szóbeli megnyilatkozások esetében azzal, hogy ő a *beszélő személy* — vagyis a megnyilatkozás *forrása*; s ezt többnyire a verbális utalási koordináták minden rendszerében alkalmazzák.

(b) Írott megnyilatkozások vagy „feliratok” esetében megtehető ez az *aláírás feltüntetésével* (erre nyilván azért van szükség, mert az írott megnyilatkozások nem oly módon kötődnek eredetükhöz, mint a beszéltek).

Meghatározó módon belép tehát a képbe a cselekvést végző „én”. A kiinduló egyes szám első személyű, jelen idejű, kijelentő módbeli, cselekvő formának — ugyanígy az aláírással ellátott, második és harmadik személyű vagy személytelen szenvedő alakoknak — egyik előnye az, hogy a beszédhelyzetnek eme rejtett sajátossága *explicitté* válik. Ezenfelül azok az igék, amelyek a szótár alapján sajátosan performatív igéknek tűnnek fel, szintén azt a sajátos célt szolgálják, hogy *explicitté teszik* (ami nem ugyanaz, mint állítani vagy leírni) azt, hogy pontosan milyen cselekvés végrehajtására kerül sor a megnyilatkozás elhangzása révén. Vannak olyan szavak, amelyeknek, úgy látszik, sajátos performatív funkciójuk van (s valóban *van is*), mint például a „bűnös”, a „lesen van” stb., és ezek is hasonlóképpen viselkednek, főleg olyankor, amikor „eredetükben”

kapcsolatba kerülnek sajátosan explicit performatív igékkel, affélékkel, mint az „ígér”, „ítél”, „talál” és így tovább.

Az „ezennel” formula hasznos alternatíva, hétköznapi célokra azonban meglehetősen formális, nem is beszélve arról, hogy úgy is használhatjuk, hogy „ezennel állítom ...” vagy „ezennel kérdezem”, miközben éppen az állítások és a performatívumok egymástól való elkülönítésére próbálunk kritériumokat találni. (Ismét magyarázkodnom kell, mert kissé belebonyolódtam a dolgokba. Roppant felemelő érzés, ha az előítélet biztos talaja kicsúszik alólunk, de hátulütői is vannak.)

Így erős a csábítás, hogy azt mondjuk: minden olyan megnyilatkozásnak, amely ténylegesen performatívum, visszavezethetőnek, kiterjeszhetőnek vagy elemezhetőnek kell lennie egy olyan forma keretében, ahol nyelvtanilag az ige cselekvő, és kijelentő mód egyes szám első személyben van. Fentebb ezt a próbát alkalmaztuk, ugyanis:

a „Ki(felé)!” egyenértékű azzal, hogy „Kiutasítalak, kintlevőnek nyilvánítalak, kintlevőnek ítélek!” (ha használata performatív jellegű, ami nem szükségszerű, például ha nem a bíró mondja, hogy ki vagy állítva, vagy ha a jegyzőkönyvvezető egyszerűen csak rögzíti, hogy ki vagy állítva).

A „bűnös” egyenértékű azzal, hogy „Bűnösnek talállak, nyilvánítalak, deklarállak!”.

A „Figyelmeztetlek, hogy a bika veszélyes” egyenértékű azzal, hogy „Én, Jánoska János figyelmeztetlek téged, hogy a bika veszélyes”, vagy

Ez a bika veszélyes.
(aláírás) *Jánoska János*

Az ilyenfajta kiterjesztés egyrészt explicitté teszi azt a tényt, hogy a megnyilatkozás performatív jellegű, másrészt megvilágítja, hogy milyen cselekvés végrehajtására került sor. Ha a performatív megnyilatkozást nem vezetjük vissza ilyen explicit formára, akkor többnyire lehetőség van arra, hogy nem performatívan értelmezzék. Így például azt, hogy „a tied”, egyenértékűnek lehet venni azzal, hogy „neked adom”, vagy azzal, hogy „(már) a tiéd”. Az útmenti tábla a performatív és nem performatív használat közti szójátéknak is teret ad, amikor azt olvassuk, hogy „Figyelmeztettek”.

Mindezzel együtt, bár előrehaladtunk ezen a fonálon, van néhány bökkenő.¹ Vegyük észre, hogy ez a cselekvő, jelen idejű, kijelentő mód, egyes szám első személyű használat *különös és sajátos használat*. Mindenekelőtt azt vegyük észre, hogy következetes *aszimmetria* van e között és *egyazon ige* más személyei és idői között. Pontosan *ez az* aszimmetria a performatív ige megkülönböztetője (ez áll legközelebb a performatívumokat illetően a *nyelvtani* kritériumhoz).

Vegyük egy példát: a „fogadok” használatát hasonlítsuk össze ugyanezen ige más időben és más személyben történő használatával. A „fogadtam” és „fogad” ugyan nem performatívumok, de körülírhatják az én cselekedetemet (akciómat) és az övét, s mindegyik cselekedetben ott van a performatív „Fogadok!” kimondása. Ha kimondom azt a szót, hogy „fogadok...”, akkor nem azt állítom, hogy kimondom azt a szót, hogy „fogadok” vagy bármely más szavakat, hanem elvégzem a fogadás aktusát; ha valaki azt mondja, hogy ő fogad, vagyis kimondja azt a szót, hogy „fogadok”, akkor *ő fogad*. Ha viszont én mondom ki azokat a szavakat, hogy „ő fogad”, akkor én csak kijelentem, hogy ő kimondja (vagy inkább azt, hogy kimondta) a „Fogadok!” szót: én nem végzem el az ő fogadását, hiszen ezt csak ő teheti meg; leírom azt, hogy fogad, de a saját fogadásomat én végzem, ő meg az övét. Ugyanígy, ha az aggódó szülő, amikor gyermekét megkérlik valamire, azt mondja: „Persze, hogy megígéri Vili!” A kis Vilinek azonban ilyenkor is magának kell kimondania azt, hogy „Ígérem!” ahhoz, hogy a dolog ténylegesen meg legyen ígérve. Az ilyen típusú aszimmetria viszont egyáltalán nem lép fel olyan igékkel kapcsolatban, amelyek nem használatosak explicit performatívumként. Nincs például ilyen aszimmetria aközött, hogy „Én futok” és „Ő fut”.

Továbbra is kétséges azonban, hogy ez pontosan „nyelvtani” kritérium-e (de hát voltaképpen mi is az?), és semmiképpen sem túlságosan szabatos, mert

¹ Például milyen igékkel lehet ezt megtenni? Ha a performatívumot kiterjesztjük, mi a próbája annak, hogy a cselekvő, jelen idejű, kijelentő mód, egyes szám első személy ebben az esetben performatív értékű-e, ha tekintetbe vesszük, hogy a nem performatív használat válfajai is átalakíthatók ebbe a formába?

(1) a cselekvő, kijelentő mód, jelen idejű, egyes szám első személyű ige használható annak leírására, hogy általában hogyan viselkedünk: „Fogadok vele (minden reggel) egy tízesbe, hogy esni fog” vagy „Csak akkor ígérek, amikor szándékomban áll betartani a szavamat”.

(2) A cselekvő, kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személy nagyon is hasonló módon használható a „történelmi” jelen kifejezésére. Használható máshol és máskor történt saját cselekedeteink leírására is: „A 49. oldalon tiltakozom az ítélet ellen.” Ezt kiegészíthetjük azzal a megállapítással, hogy a performatív igéket nem használjuk folyamatos jelenben (egyes szám első személyű cselekvő alakban): nem azt mondom, hogy „I am promising” (Éppen ígérek), vagy azt, hogy „I am protesting” (Éppen tiltakozom). Ám ez sem teljesen igaz, mert mondhatok olyasmit is, hogy „Ne zavarj most, majd később jelentkezem — éppen nőülök”. Ezt elmondhatom bármikor a házassági szertartás során, kivéve akkor, amikor éppen más szavakat kell mondanom, például azt, hogy „Igen”; a performatívum kimondása itt nem azonos az egész aktussal, mely elnyújtott, és különböző elemeket tartalmaz. Azt is mondhatom azonban, hogy „I am protesting” (Éppen tiltakozom), amikor a cselekvést jelen esetben más módon valósítom meg, mint egyszerűen annak kimondásával, hogy „Tiltakozom!”, például úgy, hogy a park kerítéséhez láncolom magam. De még azt is mondhatom, hogy „I am ordering” (Éppen rendelek), miközben azokat a szavakat írom, hogy „Rendelek”.

(3) Egyes igék egyazon időpontban két módon használhatók cselekvő, kijelentő mód, jelen idejű, egyes szám első személyű alakban. Egyik példája ennek a „nevezem” ige, amikor olyasfélét mondok, hogy „Inflációnak nevezem azt, amikor túl sok pénz túl kevés árura vadászik” — ami mind egy performatív megnyilatkozást, mind egy természetesen bekövetkező esemény leírását magában foglalja.

(4) Felmerül az a veszély, hogy több olyan formulát is bevezetünk itt, amelyet nem szívesen sorolnánk a performatívumok közé: ilyen például az „Állítom, hogy...” (aminek kimondása *annyi, mint* maga az állítás), amely ugyanúgy ide kerül, mint a „Fogadjunk, hogy...”.

(5) Bizonyos esetekben a cselekvés a szót követi. Mondhatom például azt, hogy „sarokba szorítlak”, vagy azt, hogy „igazítok”, mikor sakkot adok, vagy azt, hogy „idézem”, amit a valóságos idézet követ. Ha úgy definiálok valamit, hogy azt mondom: „ x -et az alábbi módon definiálok: x nem más, mint y ” — ez annak az esete, amikor a cselekvés (ebben az esetben a definiálás) követi a szót; amikor az „ x -et y -ként definiálok” formulát használjuk, átmenettel van dolgunk a szót követő cselekvés és a performatív megnyilatkozás között. Hozzátehetjük, hogy olyan átmenet is van, amikor a jelölőknek nevezett szavakból térünk át performatívumokra. A regényt záró *Vége* szó átmehet a jeladás befejeztével elhangzó „Üzenet vége” kifejezésbe, vagy abba, amit a bíróságnál a jogi tanácsadó használ: „Ezzel lezárom védencem ügyét”. Mondhatjuk azt, hogy olyan esetek ezek, ahol a cselekvést a szó *jelöli*, s ahol a szó használata a „bevégzés” aktusához vezet (ez elég nehezen elvégezhető aktus, mivel a cselekvés lezárását nehéz másként explicitté tenni).

(6) Igaz-e, hogy minden esetben performatív ígére van szükségünk ahhoz, hogy explicitté tegyen valamit, amit bizonyos szavak kimondásával végzünk el? Példának okáért lehetséges, hogy valami olyat mondok neked, amivel megsértelek. De olyan formulánk nincs, hogy „Megsértelek”.

(7) Valóban igaz-e az, hogy minden esetben veszteség nélkül alakíthatunk át egy performatívumot kanonizált formába? A „...fogok” különböző módon értelmezhető; meglehet, hogy ezt ki is használjuk. Vagy például a „Sajnálom!” valóban pontosan ugyanolyan, mint az explicit „Elnézést kérek!”?

Vissza kell térnünk az explicit performatívum fogalmához, és legalábbis *történetileg* meg kell vizsgálnunk, hogy ezek a végső soron talán nem is túlságosan komoly bonyodalmak miként jönnek létre.

VI. Előadás

Mivel felvetettük, hogy a performatívumok nem mindig térnek el nyilvánvalóan a konstatív megnyilatkozásoktól — az előbbiek boldogulnak (sikerültek) vagy nem boldogulnak (sikerületlenek), az utóbbiak pedig igazak vagy hamisak —, áttértünk annak vizsgálatára, hogy miként is lehet világosabban meghatározni a performatívumot. Első javaslatunk nyelvtani vagy szótári kritérium, illetve kritériumok, vagy e kettő kombinációjának megadása volt. Kimutattuk, hogy kétségekivül nincs egyetlen abszolút kritérium sem, s igen valószínű az is, hogy az összes elképzelhető kritériumot felsoroló lista összeállítása sem lehetséges. Ráadásul ezek a kritériumok még csak el sem tudnák különíteni a performatívumokat a konstatívumoktól, mivel nagyon gyakori, hogy *egyazon* mondatot különböző megnyilatkozások alkalmával *mindkét*, azaz mind performatív, mind konstatív módon használunk. Már a kezdet kezdetén teljesen reménytelennek látszik a dolog, ha a megnyilatkozásokat *adottnak vesszük*, s ehhez keresünk kritériumot.

Mégis, úgy tűnik fel, előnyben részesíthető az a performatívum-típus, mely első példáink alapjául szolgált, ahol egy cselekvő, kijelentő mód, jelen idejű ige egyes szám első személyben áll: ugyanis ha a megnyilatkozás megtétele egyben már cselekvést is jelent, akkor az „én”, valamint az „aktív” és „jelen” helyénvalónak látszik. A performatívumok egyáltalán nem hasonlítanak az ige többi alakjához ebben az „igedőben”; az ilyen igéknél jellegzetes, lényegi *aszimmetria* figyelhető meg. Ez az aszimmetria a performatívumnak látszó igék éppenséggel meglehetősen hosszú listájára

jellemző. Ezek után, azt hiszem, nyugodtan javasolhatjuk a következőket:

(1) készítsünk listát az összes ígéről, amely ilyen sajátosságokkal rendelkezik;

(2) tételezzük fel, hogy minden olyan performatív megnyilatkozás, amely gyakorlatilag nem ebben a preferált formában valósul meg — vagyis azzal kezdődne, hogy „én x , hogy”, „én x ” —, „redukálható”, visszavezethető volna erre a formára, és így átalakíthatnánk azzá, amit *explicit* performatívumnak nevezünk.

Felmerül a kérdés, hogy mindez mennyire volna könnyű vagy egyáltalán lehetséges? Nem túlságosan nehéz engedményeket tenni még ezeknél az ígéknel sem a cselekvő, kijelentő mód, jelen idejű, egyes szám első személyű alakok egyes normális, de mégis eltérő használatainak, amelyek konstatív vagy leíró jellegűek lehetnek, vagyis előfordulhat bennük a rendszeres cselekvést kifejező jelen idő, a „történeti” jelen idő és a folyamatos jelen idő is. Ámde amint befejezésül futólag megemlítettem, további nehézségek is fellépnek, melyek közül három jellegzeteset emeltünk ki:

(1) A „...-ként osztályozom” és a „Valaminek tartom” egyszer az egyikhez, másszor a másikhoz látszik sorolódni. Melyikhez tartoznak; netán mindkettőhöz?

(2) Az „Állítom, hogy...” kielégíti nyelvtani vagy kvázi-nyelvtani kíváncsiságainkat — de szeretnénk-e, ha ez ide tartozna? Pillanatnyi kritériumunk azzal fenyeget, hogy megenged nem performatívumokat is.

(3) Időnként előfordul, hogy valaminek a kimondása egyenlőnek tetszik a szóban forgó dolog megtételével — például valakit megsérthetünk azzal, hogy a szemére hányunk ezt-azt: még sincs olyan performatívum, hogy „Én megsértelek téged”. Kritériumunk nem fogja idesorolni azokat az eseteket, amikor egy megnyilatkozás véghezvitele egyenértékű valamilyen cselekvés elvégzésével, mert nincs mindig mód az explicit performatívumra történő visszavezetésre.

Álljunk most meg egy percre, s vizsgáljuk meg tüzetesebben az „explicit performatívum” kifejezést, amelyet kissé alattomban vezettünk be. Az „elsődleges performatívummal” fogom összevetni (a nem explicit vagy implicit performatívum helyett). Példaként az alábbi vettük:

- (1) elsődleges megnyilatkozás: „Ott leszek”,
- (2) explicit performativum: „Ígérem, hogy ott leszek”,

s azt mondtuk, hogy az utóbbi formula azt teszi explicitté, hogy a megnyilatkozás elvégzésével, vagyis az „Ott leszek” kimondásával milyen cselekvést cselekszünk meg. Ha valakinek a szájából elhangzik, hogy „Ott leszek”, rákérdezhetünk, hogy „Vegyem ezt ígéretnek?”. Mire kaphatjuk azt a választ, hogy „Igen”, vagy azt, hogy „Igen, megígérem” (vagy „Ígérem, hogy ...”), miközben a válasz lehetett volna az is, hogy „Nem, de szándékomban áll” (egy szándék kifejezése vagy bejelentése), vagy „Nem, de ismerve gyengéimet, már előre látom, hogy (valószínűleg) ott leszek”.

Két megszorítást kell itt figyelembe vennünk: „az explicitté tevés” nem ugyanaz, mint annak leírása vagy állítása, amit teszek (legalábbis ha e szavakat a filozófusok által preferált értelemben értjük). Ha az „explicitté tevés” ezt közvetíti, akkor a terminus *pro tanto* rossz. Nem nyelvi, de a performativ megnyilatkozásokhoz hasonló cselekvések esetében a konvencionális akció végrehajtása (például egy rítus vagy ceremónia elvégzése) révén a helyzet nagyjából a következőképpen fest: tételezzük fel, hogy mélyen meghajlok előtted; nem mindig világos, hogy engedelmeskedem-e neked, vagy csak azért hajlok le, hogy szemügyre vegyem a növényzetet, netán azért, hogy könnyítsek emésztési nehézségeimen. Általánosan fogalmazva: avégett, hogy egyrészt világossá tegyük azt, hogy konvencionális ceremoniális aktusról van szó, másrészt pedig azt, hogy *melyik* aktusról, a cselekvésnek (például az engedelmeskedésnek) rendszerint valamilyen további jegyet is tartalmaznia kell. Mondjuk, meg kell emelnem a kalapom, vagy a földhöz kell érintenem a homlokom, miközben a másik kezemet a szívemhez szorítom. Feltehetően még valami hangot is ki kell adnom, vagy egy-két szót is ki kell mondanom, például azt, hogy „Szálem”. A „Szálem” kimondása ugyanúgy nem írja le cselekedetemet, nem fejt ki, hogy az engedelmeskedés aktusát végzem, mint ahogy a kalaplevétel sem; s hasonlóképpen (bár erre még vizsgáztérünk), ha azt mondom, „Üdvözöllek”, ez sem érzékelteti hívebben cselekedeteimet, s ugyanúgy nem leírása annak, mint a „Szálem” kimondása. Ezeknek a dolgoknak a megtétele vagy kimondása azt teszi világossá, hogy a cselekvést minek kell tartani

vagy miként kell értelmezni, s hogy milyen cselekvésről is van itt szó. Ugyanez a helyzet az „Ígérem, hogy ...” kifejezés beiktatásával. Nem leírás, mert (1) nem lehet igaz vagy hamis; (2) annak kimondása, hogy „Ígérem, hogy...” (persze csak akkor, ha boldogul), valóban ígéretté válik, meghozzá egyértelmű ígéretté. Ezek után éppenséggel mondhatjuk azt, hogy egy olyan performatív formula, mint amilyen az „Ígérem”, tökéletesen útbaigazít azzal kapcsolatban, hogy miként kell értelmezni azt, amit mondunk, s talán még az is igaz, hogy a formula „leszögezi, hogy” megtörtént az ígéret, de nem mondhatjuk, hogy az efféle megnyilatkozások igazak vagy hamisak, s azt sem, hogy leírások vagy beszámolók.

Másodszor egy apró figyelmeztetés: vegyük észre, hogy bár az ilyen megnyilatkozástípusoknál az ígét — például azt, hogy „ígérem”, „úgy találom” vagy „itélem” (talán még az olyan ígéket is, mint „becsülöm”) — egy „hogy-os” mellékmondat követi, mégsem szabad mindezt „függő beszédnek” tartanunk. A függő beszédben vagy *oratio obliqua*-ban a „hogy-os” mellékmondatokban olyasmiről számolok be, amit valaki, más vagy saját magam máskor vagy máshol mondtak: jellegzetes például az „azt mondta, hogy...”, meg talán az is, hogy „azt ígérte, hogy...” (netán itt a „hogy” kettős használatáról van szó?), vagy „A 456. lapon bejelentettem, hogy ...”. Ha ez világos fogalom,¹ akkor be kell látnunk, hogy az *oratio obliqua* „hogy”-ja nem minden szempontból hasonlít az explicit performatív formuláinkban szereplő „hogy”-hoz. Itt nem arról van szó, hogy saját beszédemről cselekvő, kijelentő mód, jelen idő, egyes szám első személyű formában számolnék be. Mellékesen azt is érdemes megemlíteni, hogy egy explicit performatív ígét egyáltalán nem követ szükségszerűen „hogy”: jellegzetes esetekben olyan ragok követik, mint az „...ért”, például „Elnézést kérek a ...ért”, vagy nem is követi semmi, például „Köszöntelek”.

A nyelvi szerkezet kidolgozottságából, valamint jellegéből következően az explicit performatívumok esetében megalapozott spekulációnak látszik, hogy történetileg, a nyelv fejlődése szempontjából későbbi fejleményeknek kell lenniük, mint bizonyos

¹ Magyarázatom nagyon homályos, akárcsak a nyelvtankönyvek magyarázatai a „hogy-os” mellékmondatokról, de vessük csak össze ezt az „amit” mellékmondatokkal foglalkozó, még rosszabb magyarázataikkal.

elsődleges megnyilatkozásoknak, amelyek (legalábbis gyakran) implicit performatívumok, s amelyek a legtöbb (vagy legalábbis számos) explicit performatívumban mint az egész részei jelennek meg. Az például, hogy „...fogok” korábbi, mint az, hogy „Ígérem, hogy ...fogok”. Kézenfekvő elképzelés (nem tudom pontosan, miképpen lehetne ellenőrizni), hogy a primitív nyelvekben még nem világos és nem elkülöníthető, hogy (későbbi megkülönböztetéseket használva) különböző lehetséges dolgok közül, melyeket adott helyzetben végezhetünk, ténylegesen melyiket is végezzük. Valamely egyszavas megnyilatkozásokat használó primitív nyelvben² a „Bika” vagy a „Mennydörges” figyelmeztetés, tájékoztatás, predikció és sok egyéb is lehet. Az is kézenfekvő elképzelés, hogy azoknak a különböző *erőknek* az explicit elkülönítése, amelyekkel ez a megnyilatkozás rendelkezhet, a nyelv későbbi, mégpedig jelentős teljesítménye; a megnyilatkozások primitív vagy elsődleges formái ebből a szempontból őrzik a primitív nyelv „kétértelműségét”, „bizonytalanságát” vagy „homályos voltát” — nem teszik explicitté a megnyilatkozás pontos erejét. Ennek is meglehet a maga haszna, a társadalmi formák és eljárások kifinomulttá válása és fejlődése azonban megköveteli az egyértelműséget, a tisztázást. A tisztázás egyébként legalább annyira alkotó tett, mint egy felfedezés vagy valaminek a megformálása! S legalább annyira feladata az egyértelmű különbségtétel, mint a már létező megkülönböztetések egyértelműsítése.

Ám fölöttébb veszélyes volna (pedig hajlamosak vagyunk rá), ha úgy vélnénk, valahonnan *tudjuk*, hogy a mondatok elsődleges vagy ősi használatának szükségképpen kijelentésszerűnek vagy konstatívnak kellett lennie, mégpedig abban a filozófusok által előnyben részesített értelemben, hogy a mondat pusztán valami olyasmit mond ki, aminek egyetlen igénye, hogy igaz vagy hamis legyen, s amit ezért semmilyen más szempontból nem lehet mérlegelni. Nyilvánvalóan nem tudjuk bebizonyítani, hogy ez így lett volna, amiként — egy hasonlattal élve — azt az eshetőséget sem, hogy eredetileg minden megnyilatkozás káromkodás volt. Sokkal valószínűbb, hogy a „tisztá” kijelentés csak cél, eszmény, amelyre a tudomány lépcsőzetes kibontakozása adta az ihletést, s egyben

² A primitív nyelvek valószínűleg ilyenek voltak — vö. *Jespersen*.

pontosítást is jelentett. A nyelv mint olyan és ősi stádiumaiban nem pontos, s az általunk használt értelemben nem is explicit: a nyelvi pontosság világosabbá teszi, hogy mit mondunk — vagyis a *jelentést*; az explicittség pedig, ahogy itt használjuk, a megnyilatkozás *erejét* teszi világosabbá, vagyis azt, hogy „(az egyik alábbi értelemben) miként értendő”.

Az explicit performatívum formula egyébként a legvégső és a „legsikeresebb” azon számos beszédeljárás közül, amelyet többkevesebb eredménnyel alkalmaztak egyazon feladat elvégzésére (ugyanúgy, ahogy a mérés vagy standardizáció a valaha kitalált legsikeresebb eszköz arra, hogy a beszéd *pontossága* kifejlődjék).

Vessünk egy pillantást ezekre az ősi nyelvi eszközökre, amelyeknek bizonyos szerepeit (természetesen, mint látni fogjuk, nem minden változás és veszteség nélkül) átveheti az explicit performatívum.

1. Mód

Már említettük a felszólító mód rendkívül gyakori használatát; ettől válik a megnyilatkozás „utasítássá” (vagy sürgetéssé, megengedéssé vagy ehhez hasonlóvá!). Az például, hogy „csukd be” számos kontextusban mondható:

A „Csukd csak be” arra a performatívumra hasonlít, hogy „Megparancsolom, hogy csukd be”.

A „Csukd be — a helyedben én becsuknám” arra a performatívumra hasonlít, hogy „Azt tanácsolom, csukd be”.

A „Csukd be, ha akarsz” arra a performatívumra hasonlít, hogy „Engedélyezem, hogy becsukd”.

A „Jól van, hát akkor csukd be” arra a performatívumra hasonlít, hogy „Beleegyezem abba, hogy becsukd az ablakot”.

A „Csukd be, ha mered” (Shut it if you dare) arra a performatívumra hasonlít, hogy „Ne merészed becsukni” (I dare you to shut it).

Használhatunk persze segédigéket is:

A „Becsukhatod”* arra a performatívumra hasonlít, hogy „Engedélyezem vagy beleegyezem, hogy becsukd az ablakot”.

* Az angolban itt a *may* segédige áll. — *A'ford.*

A „Be kell csuknod” arra a performatívumra hasonlít, hogy „Megparancsolom, azt tanácsolom, hogy csukd be”.

A „Be kellene csuknod” pedig az „Azt tanácsolom, hogy csukd be” performatívumra emlékeztet.

2. Hangszín, hanglejtés, hangsúly

(Közel áll ehhez a színi utasítások finoman árnyalt rendszere, amikor például azt az instrukciót adják, hogy „fenyegetően” stb.) Példák erre:

Támadni készül! (fenyegetés)

Támadni készül? (kérdés)

Támadni készül!? (tiltakozás)

A beszélt nyelvnek e vonásait nem lehet közvetlenül visszaadni írásban. A tiltakozásra jellemző hangszínt, hanglejtést és hangsúlyt a kérdőjel és felkiáltójel együttes használatával próbáltuk közvetíteni (ez azonban igencsak alkalmi megoldás). A központosítás, a dőlt betű és a szórend segíthet, de ezek, mondhatni, elnagyolt eszközök.

3. Határozók és határozói szerkezetek

Az írott nyelvben azonban — bizonyos esetekben, bár nem szükségszerűen, a beszélt nyelvben is — határozókra, határozói szerkezetekre és fordulatokra támaszkodunk. A „majd . . . fogok” erejét módosíthatjuk például a „valószínűleg” szó, vagy — az ellenkezőjére utalva — a „biztosan” hozzáadásával is: hangsúlyozhatjuk (például egy emlékeztetőben vagy bárhol másutt) a dolgot azzal, hogy odairjuk: „Jól tennéd, ha sosem felejtened el . . .” Sok mindent el lehetne mondani itt a bizonyítgatás, a sejtetés, a gyanúsítgatás, a rosszindulatú célozgatás, a megértetés, a következtetni engedés, a kiterjesztés és a „kifejezés” jelenségek körében kimutatható kapcsolatokról, amelyek mindegyike alapvetően eltér a másiktól, bár gyakran egyazon vagy hasonló szóbeli kifejező eszközöket és körülírásokat használnak. Előadásaink egy későbbi szakaszában vissza fogunk térni e jelenségek fontos különbségeire.

4. Kötőszavak

Az előbbieknél kifinomultabb szinten jutunk el a kötőszó, e sajátos nyelvi eszköz használatához. Az „és mégis” kötőszó hordozhatja a „ragaszkodom hozzá, hogy...” erejét; a „tehát” kötőszó az „arra a következtetésre jutottam, hogy...” értelmét; a „jóllehet” kötőszó pedig a „belenyugszom abba, hogy...” erejével bírhat. Nem szabad megfeledkeznünk a „minthogy”, az „ezennel”, valamint a „sőt mi több” használatáról sem.³ Az előzőekhez nagyon hasonló célt szolgálnak az olyan címek, mint például a *Manifesztum*, *Kiáltvány*, *Nyilatkozat*, *Törvény*, *Jegyzőkönyv*, vagy az afféle alcím, mint *Regény*.

Elbúcsúzva attól a területtől, hogy mit s miként mondunk, még több hasznos eszköz áll rendelkezésünkre a megnyilatkozások erejének érvényesítésére:

5. A megnyilatkozások kísérői

A szavak kimondását kísérhetik gesztusok (kacsintások, rámutatások, vállvonogatások, homlokráncolások és így tovább) vagy ceremoniális nem verbális cselekvések, melyek időnként szavak nélkül is működnek, s jelentőségük meglehetősen nyilvánvaló.

6. A megnyilatkozás körülményei

Rendkívül fontos támpontot jelentenek a megnyilatkozás körülményei. Mondhatjuk azt, hogy „Az ő szájából utasításnak vettem, s nem kérdésnek”; nemkülönben, ha valaki azt mondja, hogy „Egy napon meghalok”, vagy hogy „Rád hagyom majd az órám” — a szövegkontextus és különösen a beszélő egészségi állapota meghatározza, hogy miként is értsük a mondatot.

Az eszközöket tekintve bizonyos értelemben a bőség zavarával küzdünk; könnyen eredményezhetnek kétértelműséget és téves

³ E példák egy része felveti azt a régi kérdést, hogy vajon a „belenyugszom abba, hogy...” és az „arra következtetek, hogy...” egyáltalán performatívumok-e.

azonosítást, de más célokra, például gyanúsítgatásra is használhatjuk őket. Az explicit performatívum kizárja a kétértelműséget, s viszonylag szilárddá teszi a megnyilatkozást.

Mindezekkel az eszközökkel az a legnagyobb gond, hogy jelentésük homályos, s nem biztos, hogy akinek szánják, pontosan értelmezi őket, de talán némi pozitív inadekvátság is rejlik bennük, hiszen olyan kérdésekkel akarnak megküzdeni, mint a szavakkal lefedhető cselekvési mező komplexitása. A „felszólító mód” lehet utasítás, engedély, követelés, kérés, rimázkodás, javaslat, ajánlás, figyelmeztetés („menj csak, majd meglátod”), de kifejezhet feltételt, engedélyt vagy definíciót is („legyen. . .”) és így tovább. Amikor valakinek átadunk valamit, és azt mondjuk: „Vedd el!” — ez lehet odaadás, kölcsönadás, bérbeadás vagy rábírás. Ha azt mondjuk: „. . . fogok” — ez lehet ígéret, szándék kifejezése vagy a saját jövőmet megfogalmazó jóslat. És így tovább. A fentebb említett eszközök (s nagyon valószínű, hogy az említetteken kívül is van még jó néhány) egy részének vagy összességének a kombinációja többnyire, ha nem is teljességgel, kielégítő lesz. Mikor például azt mondjuk, hogy „. . . fogok”, a nyilvánvaló jóslást érzékeltethetjük olyan határozók alkalmazásával, mint „kétségtől” vagy „valószínűleg”, a szándék kifejezését olyan határozókkal, mint „természetesen” vagy „határozottan”, azt pedig, hogy ígérünk, megmutathatjuk olyan határozói szerkezettel, mint „habozás nélkül” vagy „megteszek minden tőlem telhetőt”.

Észre kell vennünk, hogy egy performatív ígét nemcsak „hogyes” és célhatározós szerkezetekben használhatunk, hanem szinpaditutasításokban („üdvözlí”), címekben („figyelmeztetés”) és zárójelek között (ez legalább olyan jó próbája a performativitásnak, mint a normálformák), s ne feledkezzünk meg a különleges szavak használatáról sem, mint amilyen a „ki(felé)” s a hozzá hasonlók, melyeknek nincsen normálformájuk.

Mindezek ellenére az explicit performatív ígék léte, de még használata sem szünteti meg összes gondjainkat.

(1) A filozófiában feltehetjük még azt a kérdést is, hogy mennyire áll fenn az a veszély, hogy a performatívumokat hibásan, leíró vagy konstatív megnyilatkozásnak tekintjük.

(1a) Természetesen nem csupán arról van szó, hogy a performatívum ne őrizné meg az elsődleges megnyilatkozások gyakran

kedvező kétértelműségét. Találkozhatunk olyan esetekkel, amelyeknél kétséges, hogy a kifejezés nyílt performatívum-e vagy sem, és olyan esetekkel is, amelyek nagyon hasonlóak a performatívumokhoz, de mégsem azok.

(2) Úgy látszik, vannak nyilvánvaló esetek, ahol ugyanaz a formula időnként explicit performatívum, időnként pedig leíró kifejezés, és még erényt is kovácsol ebből a kétértelműségből: ilyen például az „egyetértek” vagy az „elismerem”. Az „elismerem” performatív ereje valaminek a beismerése, jóváhagyása, de lehet leíró jelentése is: „megadom neki a tiszteletet”.

Nézzünk két klasszikus esetet, ahol ez világosan megmutatkozik. Felfedezhetjük rajtuk az explicit performatív formulák fejlődéséhez esetlegesen kapcsolódó jelenségek jó részét.

Számtalanszor előadódik mindenkinek az életében, hogy bizonyos „érzelem” átélése (örizzük meg ezt a szót!), valamilyen „vágy” kifejezése vagy magatartásmód elfogadása, alkalmazása konvencionálisan odaillőnek, helyes válasznak vagy reakciónak számít egy adott helyzetben, ahol valaki már megnyilatkozott egy bizonyos dologról, s ahol az efféle válasz természetes vagy szeretnénk annak vélni! E helyzetekben természetesen lehetséges, s rendszerint így is szokott lenni, hogy átéljük a kérdéses érzelmet vagy vágyat, s mivel érzelmeinket vagy vágyainkat a többiek nem könnyen ismerik fel, rendszerint felmerül bennünk az az igény, hogy másoknak is hírt adjunk róluk. Hovatovább — bár a különböző esetekben kissé eltérő és talán nehezen felbecsülhető okokból — e *de rigueur* érzéseknek a „kifejezése” szinte kötelezővé, előírássá válik, sőt az az elvárás is alakot ölthet, hogy akkor is ki kell fejeznünk egy-egy helyzetben az odaillőnek tartott érzelmeket, ha valójában nem is éljük át azt, amiről beszélünk. Néhány példa az így használt kifejezésekre:

Köszönöm!	Hálás vagyok.	Hálával tartozom.
Bocsánatot kérek!	Sajnálom.	Bánkodom.
Elítélem!	Hibáztatom.	{ Meg vagyok döbbenve. Fel vagyok háborodva.
Rosszallom!		
Jóváhagyom!	Helyesnek tartom.	Egyetértek vele.
Légy üdvözölve!	Üdvözöllek.	—
Gratulálok!	Örülök, hogy...	—

A lista első oszlopa performatív megnyilatkozásokat tartalmaz, a második félig leírókat, míg a harmadik pusztá beszámolókat. Számos kifejezésnek, köztük fontosaknak is, hátrányos, de egyben előnyére szolgál a szándékos kétértelműség, amelyet a szándékoltan tisztán performatív kifejezések állandó használatával lehet leküzdeni. Tudunk-e valamiféle próbát javasolni annak eldöntésére, hogy a „Helyesnek tartom” vagy a „Sajnálom!” kifejezést vajon melyik módon (s milyen alkalmakkor) használjuk?

Az egyik próba az lehetne, hogy van-e értelme azt kérdezni, hogy „Tényleg ezt teszi?”. Így például amikor valaki azt mondja, hogy „Üdvözöllek!” vagy „Légy üdvözölve!”, akkor megkérdezhetjük, hogy „Kíváncsi vagyok, vajon tényleg üdvözölt-e?” De nem lehet azt kérdezni: „Nem tudom, tényleg »Légy üdvözölve«-zett-e?” Egy másik próba annak vizsgálata lehetne, hogy megtehetnénk-e valamit anélkül, hogy ténylegesen ki is mondanánk — például azt, hogy sajnáljunk valamit, összehasonlítva azzal, amikor elnézést kérünk, hogy hálásak legyünk, összehasonlítva azzal, amikor megköszönünk valamit, hogy hibáztassunk, összehasonlítva azzal, amikor rosszallunk valamit.⁴ Egy harmadik, további próba lehetne az, legalábbis bizonyos esetekben, hogy a feltehetőleg performatív ige elé odahelyezhető-e egy határozó, afféle, mint amilyen a „szándékosan”, vagy egy olyan kifejezés, mint „kész vagyok...”. Ha a megnyilatkozás egy cselekvés véghezvitele, akkor lehetséges, hogy itt olyasmiről van szó, amit (esetenként) szándékosan vagy akaratunknak megfelelően is el tudunk végezni. Mondhatjuk tehát azt, hogy: „szándékosan siettem üdvözlésére”, „szándékosan elismertem tetteit”, „szándékosan bocsánatot kértem”, mondhatjuk azt is, hogy „kész vagyok elnézést kérni”. Nem mondhatjuk azonban azt, hogy „szándékosan kifejeztem elismerésemet” vagy „kész vagyok sajnálni” (szemben azzal, hogy „kész vagyok azt mondani, hogy sajnálom”).

Egy negyedik próba lehetne annak felvetése, hogy szó szerint lehet-e hamis az, amit valaki mond — mint némelykor, ha azt mondom: „Sajnálom!” —, vagy csak őszintétlenség (sikerület-

⁴ Klasszikus kétségek merülnek fel itt a hallgatólágos egyetértés lehetőségét illetően: a performatív aktus egyik alternatív formája a nem verbális megvalósítás, ami megkérdőjelezi a második próbát!

lenség) rejlik benne, mint esetenként akkor, amikor azt mondom, hogy „Bocsánatot kérek!”. Ezek a kifejezések elmossák az őszintétlenség és a hamisság közötti megkülönböztetést.⁵

Felmerül azonban még egy, feltétlenül megkülönböztetendő dolog, melynek pontos természetével egyelőre nem vagyok tisztában. A „Bocsánatot kérek” és a „Sajnálom” kifejezéseket a fenti módon kapcsolatba hoztuk egymással, de számos, bizonyos értelemben rendkívül hasonló, konvencionális érzés-kifejezésnek ugyanakkor semmi köze a performatívumokhoz. Például:

„Örömmel adom meg a szót a következő előadónak...”

„Sajnálom, hogy azt kell mondanom...”

„Megtiszteltetésnek érzem, hogy bejelenthetem...”⁶

Éppúgy nevezhetjük ezeket *udvariassági* kifejezéseknek, mint a „Megtisztelő számomra, hogy...” fordulatot. Meglehetősen konvencionális, hogy így fogalmazzuk meg őket, és sajnos nem arról van szó, hogy az „örvendek” olyan cselekvésekhez kapcsolódna, amiben valóban örömet lelem. Ahhoz, hogy egy kijelentés performatív megnyilatkozás legyen, vonatkozzon akár érzésekre, akár attitűdökre is — e performatívumokat „*viselkedőknek*” fogom nevezni —, nem elég, ha *csupáncsak* egy érzés vagy beállítódás konvencionális kifejezése.

El kell különítenünk azokat az eseteket is, amikor a cselekvés a szóhoz igazodik, azt követi — olyan sajátos eset ez, amely eredményezhet performatívumokat, de önmagában még nem performatív megnyilatkozás. Jellegzetes példa: „Akkor én becsapom az ajtót” (becsapja az ajtót). Ez az eset azonban elvezethet ahhoz, hogy „Tisztelgek neked” (tiszteleg); így a „Tisztelgek neked” a tisztelgés helyettesítőjévé, s így tiszta performatív megnyilatkozássá válhat. Ekkor a „Tisztelgek neked” lesz maga a tisztelgés. Hasonlítsuk ezt össze azzal a kifejezéssel, hogy „Tisztelgek emléke előtt”.

⁵ Ehhez hasonló jelenségek más esetekben is tetten érhetők, különösen sok zavart okoznak a dikciós vagy bemutatató performatívumnak nevezett kifejezések körében fellépő formulák.

⁶ Jegyzet a kézirat margóján: „További osztályozásra van szükség: futólag megemlítendő.”

Ám számos átmeneti állapot van a szóhoz igazodó cselekvés és a tiszta performatívumok között.

„Kezezés” — ha megfelelő helyen és körülmények között mondom, akkor azt jelenti, hogy „kezezés” történt; de ha nem mondom, akkor nem számít annak.

Ha megfelelő helyen és körülmények között azt mondom: „sakk”, akkor egyértelműen sakkot adok. Nem volna azonban akkor is sakk, ha nem mondanánk ki azt, hogy „sakk”?

„Igazítok!” A cselekvés igazodik-e itt a szóhoz, vagy a szó kimondása része annak a cselekvésnek, amikor megígázítom a sakkfigurát, ellentétben azzal, amikor lépek vele?

Meglehet, hogy ezek a megkülönböztetések nem is fontosak, de a performatívumoknál is vannak hasonló átmenetek, mint például:

„Idézem”: idézi.

„Definiálok”: definiálja (például x nem más, mint y).

„ x -et y -ként definiálok”.

A megnyilatkozás ilyenkor címként működik: ez is a performatívum egyik változata volna? Lényegében akkor működik, amikor a szóhoz igazodó cselekvés maga is verbális megnyilvánulás.

VII. Előadás

A múlt alkalommal az elsődleges performatívummal szembeállított explicit performatívumot vizsgáltuk, s azt állítottuk, hogy az explicit formának az elsődlegesből való kialakulása természetszerű folyamat, mely a nyelv és a társadalom fejlődése során bontakozik ki. Ám azt mondtuk, hogy mindez cseppet sem enyhíti az explicit performatívumok listájának keresése közben adódó gondjainkat. Bemutattunk néhány példát, amelyekből talán kiderül, hogy miként is fejlődött ki az explicit performatívum az elsődlegesből.

Választott példáinkat *viselkedők*nek lehetne nevezni. Olyan performatívumok ezek, amelyek többnyire bizonyos viselkedésre adott reakciókkal, mások iránt tanúsított viselkedésekkel kapcsolatosak, s céljuk attitűdök és érzelmek kimutatása.

Hasonlítsuk össze az alábbiakat egymással:

<i>Explicit performatívum</i>	<i>Nem tiszta (fél-leíró)</i>	<i>Leíró</i>
Elnézést kérek!	Sajnálom.	Bánkódom.
Elítélem!	Hibáztatom.	Viszolygok tőle.
Rosszallom!		
Jóváhagyom!	Helyesnek tartom.	Egyetértek vele.
Légy üdvözölve!	Üdvözöllek.	—

A tiszta explicit performatívum azonosítására a következő próbákat javasoltuk:

(1) Van-e értelme (s ugyanaz-e az értelme) azt kérdezni, hogy „Tényleg megtette?” Azt, hogy „Valóban légy üdvözölve?” nem

kérdezhetjük ugyanabban az értelemben, mintha azt kérdeznénk, hogy „Valóban üdvözölte-e?”, vagy azt, hogy „Tényleg bírálta?” ugyanabban az értelemben, mintha azt kérdeznénk, hogy „Tényleg hibáztatta őt?”. A próba nem tökéletes, mert fennáll a balfogások lehetősége is. Megkérdezhetjük azt, hogy „Valóban megnősült?”, amikor azt mondta, hogy „Igen!”, mert megeshettek olyan balfogások, amelyek kérdéssé teszik a házasságot.

(2) Végezhetünk-e valamilyen cselekvést performatívum kimondása nélkül?

(3) Szándékosan csinálta-e?; akarhatta-e?

(4) A szó szoros értelmében lehet-e hamis az, hogy bírálók (azzal szemben, hogy hibáztatom), amikor azt mondom, hogy bírálók? (*Őszintétlen* természetesen lehet.)

Néha egy másik szó, olykor egy másik konstrukció próbája is rendelkezésre áll. Explicit performatívummal például azt mondhatjuk, hogy „Jóváhagyom!”, s nem azt, hogy „Egyetérték velem!”. Hasonlítsuk össze az abban mutatkozó különbséget, hogy „A tenger fenekére kívánlak!” és „Kívánom, hogy kerülj a tenger fenekére!”, illetve hogy „Kívánom, hogy érezd jól magad!” és „Sok boldogságot kívánok!” stb.

Összefoglalva, performatívumainkat a következőktől különítettük el:

(1) A pusztán udvarias konvencionális kifejezésektől, mint például az „Örömmre szolgál, hogy . . .”. Ezek fölöttébb eltérőek lehetnek, mert — bár rituálisak, és őszinteségük nem kérdőjelezhető meg — a négy fenti próba egyike szerint sem performatívumok. Lehetséges, hogy egy korlátozott terjedelmű osztályról van szó, amely vagy önmagában az érzések kifejezésére szorítkozik, vagy pedig kizárólag olyan érzelmekére, amelyeket valami hallatán vagy kimondásakor élünk át.

(2) A cselekvést igazítjuk a kimondott szóhoz, amire jellegzetes példa a védőügyvéd, aki védőbeszéde végén azt mondja: „Esetemet ezzel zárom.” E kifejezések különösen hajlamosak arra, hogy átcsússzanak a tiszta performatívumokba, amikor a szót követő cselekvés pusztán rituális jellegű, mint például a meghajlás nem verbális aktusa („Tiszteletem”), vagy az a verbális rítus, amikor azt mondjuk „Éljen!” („Megtapsolom”).

A második nagyon fontos szóosztály, ahol szintén burjánzik ez a jelenség, vagyis az átváltás a leíróról a performatív megnyilatkozásra és az ingadozás e kettő között, akárcsak a „viselkedőknél”, a *bemutatók* vagy bemutató performatívumok osztálya. Itt a megnyilatkozás fő része formailag többnyire egyértelműen „állítás”, a megnyilatkozást azonban megfejljük egy explicít performatív igével, amely azt mutatja, hogy miképpen kell az „állítást” beilleszteni a társalgás, a megjegyzések, a párbeszéd vagy általában a kifejtés keretébe. Íme néhány példa:

— „Amondó vagyok (kiállok mellette), hogy a Holdnak nincs túloldala.”

— „Arra a következtetésre jutottam (arra jöttem rá), hogy a Holdnak nincs túloldala.”

— „Tanúsítom, hogy a Holdnak nincs túloldala.”

— „Elismerem (vagy elfogadom), hogy a Holdnak nincs túloldala.”

— „Megjósolom (előre megmondom), hogy a Holdnak nincs túloldala.”

Mikor efféléket mondunk, ezzel tanúskodunk, következtetünk, felelünk, válaszolunk, megjósolunk és így tovább.

Ezeknek az igéknek a többsége kielégíti a tiszta performativitás kritériumait. (Ugyanakkor bosszantó, hogy ilyeneként igaz vagy hamis „állításoknak” látszó mellékmondatokkal kapcsolódnak össze; ezt már korábban is említettük, és még vissza fogunk térni rá.) Amikor például azt mondom, hogy „Előre megmondom, hogy...”, „Elismerem, hogy...”, „Feltételezem, hogy...”, a kifejezéseket követő tagmondat többnyire látszólag olyan, mint egy állítás, maguk az igék azonban tiszta performatívumok.

Vegyük a viselkedők azonosítására használt négy próbánkat! Amikor valaki azt mondja: „Kikötöm, hogy...”, akkor

- (1) nem kérdezhetjük meg, hogy „*Valóban* kikötötte-e?”;
- (2) nem köthet ki valamit anélkül, hogy ezt ki ne mondaná;
- (3) mondhatja valaki azt, hogy „Szándékomban áll kikötni...”, vagy azt, hogy „Hajlok arra, hogy kikössem...”;

(4) a szó szoros értelmében nem lehet hamis, ha azt mondom: „Kikötöm, hogy...” (kivéve a már említett értelmet: „A 265. lapon kikötöm, hogy...”). Mindezen szempontokat figyelembe véve a „kikötöm” olyan, mint a „Bocsánatot kérek...-ért”, „Megbírálom őt...-ért”. E megnyilatkozások persze sikerületlenek is lehetnek, ha valaki úgy próbál megjósolni valamit, hogy nincs is alapja rá, más esetben mondhatja azt, hogy „Bevallom, hogy te tetted”, vagy lehet őszintétlen, mondván, „Bevallom, hogy én tettem”, pedig nem ő volt.

Számos nagyon hasonló ige van, amelyek látszólag ugyanebbe az osztályba tartoznak, de *megközelítőleg sem* állják ki az imént említett próbákat. Ilyen például a „Felteszem, hogy...” megkülönböztetve a „Kikötöm, hogy...” kifejezéstől. Nyugodtan mondhatom azt, hogy „Feltettem, hogy...”, még akkor is, ha nem vettem észre, hogy feltettem, s bármi olyat mondtam volna, ami valóban ezt a benyomást kelthetné. Feltehetek valamit, bár nem is veszem észre, s a fontosnak ítéltető leíró értelemben sem mondom ki. Természetesen állithatok vagy tagadhatok is valamit anélkül, hogy ezt például kijelentéseimmal alátámasztanám, s itt az „állítom” és „tagadom” bizonyos értelemben tiszta, nyílt performatívumok lesznek, de ez most nem igazán tartozik ide; bólinthatok vagy megrázhatom a fejemet, illetve állithatok vagy tagadhatok dolgokat azáltal is, hogy valami mást mondva *implikálom* őket. A „Feltettem, hogy...” esetében azonban egyetlen szó kimondása nélkül is feltehettem valamit, mégpedig *nem* úgy, hogy valami másról beszélve implikálom, hanem egyszerűen nyugodtan ülve a sarokban, különben, tagadva a feltevést, nem ülhettem volna ugyanilyen nyugodtan a sarokban.

Más szóval, a „Felteszem, hogy...” és talán a „Feltételezem, hogy...” ugyanolyan kétértelműen működik, mint a „Sajnálom...”. Ez utóbbi egyszer egyenértékű azzal, hogy „Bocsánatot kérek”, máskor érzéseinket írja le, olykor pedig mindkettőt megteszi; s hasonló módon, a „felteszem” hol egyenértékű azzal, hogy „Feltételezem...”, hol pedig nem.

Egy másik esetet véve, az „Egyetértek vele, hogy...” olykor úgy működik, mint az „Elfogadom a viselkedését”, olykor pedig inkább úgy, mint a „Helyeslem a viselkedését”, ami többé-kevésbé leírja

tudati és gondolati beállítottságomat. Nem kizárt, hogy itt jelentéktelen kifejezésbeli változások is fontosak lehetnek, például az „egyetértek” és az „egyetértek vele” között is mutatkozhat némi különbség, de ez nem alapvető.

Ennél az osztálynál ugyanaz az általános jelenség lép fel, mint a viselkedőknél. A „Tegyük fel, hogy (kössük ki, hogy) ...” tiszta explicit performatívum, míg a „Feltételezem, hogy...” nem — ehhez hasonlóan vannak olyan esetek, mint:

— a „Megjósolom, hogy...” tiszta explicit performatívum, míg az „Előrelátom (azt várom, anticipálom), hogy...” nem az;

— az „Elvállalom (felvállalom) ezt a véleményt” tiszta explicit performatívum, míg az „Egyetértek ezzel a véleménnyel” nem az;

— a „Megkérdőjelezem, hogy így van” tiszta explicit performatívum, míg a „Kétlem, hogy így van” nem az.

Itt a „kikötöm”, „megjósolom”, „képviselem”, „megkérdőjelezem” és hasonló kiállják az explicit performatívumnak mind a négy próbáját, a többiek viszont nem, legalábbis nem mindig.

Idekiváncozik egy utólagos megjegyzés: nem minden dolgot tudunk ily módon osztályozni, előfordul, hogy valami nagyon jól beilleszthető a beszélgetés kontextusába, de nem végezhető el explicit performatívumok segítségével. Nem mondhatjuk például azt, hogy „Azt implikálom, hogy...”, „Rágalmazok” és így tovább.

Jóllehet a viselkedők és a bemutatók két fokozottan kritikus osztályt alkotnak, ahol is ez a jelenség gyakran előfordul, de más osztályokban is fel-feltűnik, például abban, amit *ítélkezőknek* nevezünk. Példák az ítélkezőkre: „Kijelentem, hogy...”, „Fönntartom, hogy...”, „Szerintem”, „Datálom...”. Ha teszem azt bíró vagy, és azt mondod: „Fönntartom azt, hogy...” — akkor, ha azt mondod, hogy fönntartod, akkor fönntartod. Magánszemélyeknél ez korántsem ilyen világos: meglehet, hogy pusztán egy hangulat leírásáról van szó. Ezt a kelepécét rendszerint úgy kerüljük ki, hogy kerítünk egy speciális szót, olyat, mint például az „Ítélem”, vagy egy kifejezést, mint az „Amellett döntök...”, „Kijelentem, hogy...”; a megnyilatkozás performatív jellege egyébként tovább-

ra is függ a megnyilatkozás kontextusától, attól, hogy a bíró tényleg bíró, talárban van, a bírói pulpituson ül és így tovább.

Némileg hasonló ehhez az az eset, amikor „Az x -eket y -ként osztályozom”, ahol — mint láttuk — kétféle használat van: az egyik a tiszta explicit performatívum, a másik annak leírása, hogy szokásosan miként végzem az efféle cselekvéseket. Mondhatjuk azt, hogy „Valójában nem is osztályoz...” vagy „Éppen osztályoz...”, s meglehet, hogy egyetlen szó nélkül végzi az osztályozást. Ezeket az eseteket meg kell különböztetnünk azoktól, ahol az egyedi aktus állásfoglalásra kötelez bennünket. Példának okáért az a kifejezés, hogy „ x -et y -ként definiálok” nem azt állítja, hogy ez általában így van, hanem arra kötelez, hogy az egyik kifejezést szabályszerűen, a másikkal egyenértékűként használjam. Ebben az összefüggésben tanulságos összehasonlítani a „Szándékozom” kifejezést az „Ígérem” kifejezéssel.

Ennyit erről a problémáról, vagyis arról, hogy vajon egy láthatóan vagy sugalltan explicit performatív ige önmagában (legalább részlegesen) úgy működik-e, mint érzések, lelkiállapotok, hozzáállások és hasonlóak igaz vagy hamis leírása. Ez az eset azonban ismét elvezet ahhoz a tágabb, korábban már tanulmányozott jelenséghez, ahol a performatív jellegzetességek ellenére az egész megnyilatkozást vagy igaznak, vagy hamisnak kell tekintenünk. Még ha köztes eseteket veszünk is — mint például azt, hogy „Fönntartom, hogy...”, és olyan valaki mondja, aki nem bíró, vagy „Elvárom, hogy...” —, abszurd az a feltevés, hogy amit leírnak vagy megállapítanak, bármikor és bármilyen mértékig tegyék is ezt, az pusztán csak a beszélők hiedelmeiről vagy elvárásairól szól. Ez a feltételezés az *Alice Csodaországban* túlzott pedantériájának felelne meg, ahol azt, hogy „Úgy gondolom, hogy p ”, úgy veszik, mint a beszélőre vonatkozó kijelentést, amire azt lehet válaszolni, hogy „Ez csupán egy rólad szóló tény”. („— Igazán nem tudom — hebegte Alice. — Nahát, akkor ki se nyisd a szádát!” — mondta a Hernyó vagy akárki volt is az.)* Amikor pedig tiszta explicit performatívumokhoz érkezünk, mint az „állít” vagy „fenntart”, nyilvánvaló, hogy az egész dolog lehet igaz vagy hamis,

* Valójában a Kalapos mondta e szavakat. A kérdéses hely a „Bolondok uzsonnája” fejezetben található. Ford. Kosztolányi Dezső. — *A ford.*

bár kimondása az állítás vagy a fenntartás cselekedetének elvégzése. Ismételten kimutattuk, hogy bizonyos dolgok, amelyek nyilvánvalóan klasszikus performatívumok, mint például a „Vége”, nagyon közeli kapcsolatban vannak a tényleírással, ugyanakkor mások, mint amilyen a „Játék”, egyáltalán nem ilyenek.

De ez nem is olyan kellemetlen: megkülönböztethetjük a performatív bevezetést (állítom, hogy), ami arról tájékoztat, hogy a megnyilatkozást hogyan kell érteni, mármint azt, hogy ez egy állítás (s teszem azt nem jóslás), a *hogy-os* mellékmondattól, amelynek igaznak vagy hamisnak kell lennie. Számos olyan eset van azonban, ahol a nyelv jelenlegi állapotában nincs módunk erre a kettéválasztásra, bár úgy látszik, hogy a megnyilatkozás valamiféle explicit performatívum: afféle kifejezésekre gondolok, mint „*x-et y-hoz hasonlítom*”, „*x-et y-ként elemzem*”. Ebben az esetben egy tömör, legalábbis részben performatív jellegű kifejezés segítségével elvégezzük a hasonlítást, s egyben meg is erősítjük a hasonlóság fennállását. Hogy gyorsabban haladjunk, megemlíthetünk itt olyan kifejezéseket is, mint a „Tudom, hogy...”, „Hiszek benne, hogy...” és így tovább. Mennyire bonyolultak ezek a példák? Korántsem állíthatjuk, hogy tisztán leíró jellegűek.

Álljunk csak meg egy pillanatra, s tekintsünk körül, hol is járunk: a performatív és konstatív megnyilatkozások feltételezett különbségéből kiindulva kellőképpen megbizonyosodhattunk arról, hogy a sikerületlenség fölöttébb meghatározó mindkét megnyilatkozásfajta esetében, s nem csak a performatívumoknál; valamint amellet, hogy a lehetséges állításokhoz hasonlóan sikerültnek kellene lenniük, még ama kíváncsiságnak is meg kell felelniük, hogy a performatívumok a tényekkel egyedi jellegzetességeiknek megfelelő kapcsolatba kerüljenek, ami a konstatívumokra jellemző.

Nem találtunk nyelvtani kritériumot a performatívumokra, de szilárd meggyőződésünk volt, hogy elvileg minden performatívumot explicit performatív formára *lehet* hozni, s így viszonylag könnyedén elkészíthetjük a performatív igék listáját. Azóta azonban azt tapasztaltuk, hogy gyakran nem könnyű megbizonyosodni arról, hogy az egyébként szemmel láthatóan explicit formában lévő megnyilatkozás performatív-e vagy sem; továbbá rendszeresen találkozunk „Állítom, hogy...” kezdetű megnyilatkozásokkal,

amelyek látszólag kielégítik a performativitás kívánalmait, mégis nyilvánvalóan állításokat végeznek, s kétségtelen, hogy alapján véve igazak vagy hamisak.

Itt az ideje tehát, hogy új módon közelítsünk a problémához. Sokkal általánosabban akarjuk átgondolni azokat a helyzeteket, amikor valaminek a kimondása egyenértékű lehet valaminek a megtevésével, vagy azokat, ahol valaminek a kimondása közben végrehajtott bizonyos cselekedeteket (s talán azt a nem szokványos esetet is vizsgálunk kell, ahol valaminek a mondása révén teszünk valamit). Egyértelmű tisztázásra és definíciókra van szükségünk ahhoz, hogy kikecmeregjünk a csapdából. Végtére is a „esimálni valamit” nagyon homályos kifejezés. Bármely megnyilatkozásunkkal nem „teszünk-e valamit”? Nyilvánvaló, hogy az a mód, ahogy a „cselekvésről” beszélünk, itt is zavaró lehet, akárcsak másutt. Szembeállíthatjuk például a tettek emberét a szavak emberével, mondhatjuk azt, hogy nem *tett* semmit, csak beszélt és ezt-azt *mondott*: ugyanakkor azt, hogy valamire *csak* gondolt, szembeállíthatjuk azzal is, hogy *tényleg* kimondta (hangosan), s ebben az összefüggésben a kimondás *annyi, mint* valaminek a megtétele.

Annak is eljött az ideje, hogy finomítsuk a „megnyilatkozás megtételének” körülményeit.¹ Kiindulásként: az értelmezések kiterjedt csoportjában, amelyet (*A*)-nak fogok nevezni, valaminek a mondása szükségszerűen mindig valaminek a megtétele is; ennek az értelmezéscsoportnak minden tagja szükségszerűen „mond” valamit — a „mond” legteljesebb értelmében. Anélkül, hogy túlságosan ragaszkodnánk a formalizálás és a finomítás szabályaihoz, egyetérthetünk abban, hogy valaminek a mondása *annyi, mint*:

- (*Aa*) Bizonyos zajok kibocsátásának aktusa („fonetikus” aktus), ahol a megnyilatkozás hang.
- (*Ab*) Bizonyos hangsorok vagy szavak kibocsátásának aktusa, vagyis meghatározott típusú szavaké, amelyek vagy valójában is egy adott szókincshez tartoznak, vagy csak odatartozónak látszanak, s amelyek kibocsátása bizonyos szerkesztés-

¹ Nem fogjuk mindig megemlíteni, de szem előtt kell tartanunk a „kilúgozás” lehetőségét is, elsősorban akkor, amikor a színházban, a regényben, a költészetben, az idézetekben vagy memoriterben használt szavakról van szó.

ben, valamely nyelvtan szabályainak megfelelően meghatározott intonációval stb. történik. Ezt a cselekedetet nevezhetjük „fatikus” aktusnak, kimondását pedig egy „féma” kimondásának (megkülönböztetve a nyelvészeti elmélet fémájától).*

- (Ac) Az aktust általában úgy valósítjuk meg, hogy a fémát vagy összetevőit többé-kevésbé határozott „értelemmel” s többé-kevésbé határozott „jelöllettel” (melyek együttesen egyenértékűek a „jelentéssel”) használjuk. Ezt a cselekvést nevezhetjük „rétikus” aktusnak, kimondását pedig egy „réma” kimondása aktusának.

* Austin itt a *fon* (hang) — *fonéma* (funkcionális beszédhang) kifejezésekkel játszik; ez a distinkció az angolszász nyelvészeti szakirodalomban a fonetika—fonológia megkülönböztetés miatt vált fontossá. Ebben a szembeállításban az *étikus* (vö. *fonetika*) egységek és elemzés mindig a viselkedés önmagában való vizsgálatát jelzi, míg az *émikus* (*fonéma*) a viselkedés rendszerszerű megközelítését. — *A ford.*

VIII. Előadás

Amikor nekikezdtünk az explicit performatív ígéket számbavevő lista összeállításának, kiderült, hogy nem mindig egyszerű a performatív és konstatív megnyilatkozások elkülönítése, ezért hasznosnak látszott, ha valamivel messzebbre, az alapokig nyúlunk vissza. Megvizsgáltuk: hányféle értelemben igaz az, hogy valamit mondani *annyi, mint* tenni valamit, vagy az, hogy valaminek a kimondásakor végrehajtott bizonyos cselekedeteket, s hogy a kimondás *révén* egyben teszünk is valamit. Azzal kezdtük, hogy körülírtuk a „valamit csinálni” lehetséges értelmezéseinek kiterjedt csoportját, melyet az az egyébként nyilvánvaló tény tart össze, hogy mondani valamit a szokásos értelemben annyi, mint csinálni valamit — amibe beletartozik bizonyos zajok és meghatározott szerkezetekbe foglalt szavak kiejtése, továbbá az, hogy az érintett szó kiejtése egyfajta köznapi filozófiai értelemben vett jelentéssel bír, azaz meghatározott értelemmel és meghatározott jelöléssel.

A „valami mondásának” cselekedetét ebben a szokásos értelemben nevezem (vagy inkább átkeresztelem) egy lokúciós aktus elvégzésének, a megnyilatkozások eddigi s ebből a szempontból történő tanulmányozását pedig lokúciók, azaz teljes beszédegységek tanulmányozásának. A lokúciós aktusok persze elsősorban azért érdekelnek minket, mert pontosan akarjuk tudni, hogy voltaképpen mik is, s meg akarjuk különböztetni őket a többi, bennünket felettébb és sokkal jobban érdeklő aktustól. Talán még annyit fűznék hozzá, hogy természetesen számos további finomításra lenne mód és szükség, amennyiben önmagukért tárgyalnánk őket — olyan finomításokra, amelyek nemcsak a filozófusok, hanem,

mondjuk, a grammatikusok és a fonetikusok figyelmére is számot tarthatnának.

A fonetikus, a fatikus és a rétikus aktusok között nagyjából hármás megkülönböztetést tettünk. A fonetikus aktus pusztán bizonyos zajok hallatása. A fatikus aktus meghatározott hangok vagy szavak kibocsátása, olyan zajoké, amelyek valójában vagy látszólag egy adott szókészletbe tartoznak, s valójában vagy látszólag bizonyos nyelvi szabályoknak engedelmeskednek. A rétikus aktus végrehajtása olyan cselekedet, amelynek során ezeket a hangokat többé-kevésbé meghatározott értelemmel és referenciával használjuk. Vagyis az „Azt mondta: »A macska az ágyon van«” egy fatikus aktusról számol be, míg az „Azt mondta, hogy a macska az ágyon van” egy rétikus aktusról. Hasonló szembeállítást tükröznek az alábbi párok:

„Azt mondta: »Ott leszek«” — „Azt mondta, hogy ott lesz”;
„Azt mondta: »Takarodj«” — „Azt mondta, hogy takarodjak”;
„Azt kérdezte: »Oxfordban vagy Cambridge-ben volt?«” — „Azt kérdezte, hogy Oxfordban vagy Cambridge-ben volt-e”.

Közvetlen igényeink kielégítésén túl némi öncélúsággal kiemelnék ezzel kapcsolatban néhány említésre méltó dolgot:

1. Egy fatikus aktus végrehajtásához nyilván egy fonetikus aktust is el kell végezni, vagy ha úgy tetszik, az egyik véghezvitelével a másikat is véghezviszem (de ez nem jelenti azt, hogy a fatikus aktusok részei, alosztályai a fonetikus aktusoknak); ám fordítva ez nem igaz, ha például egy majom a „Megy”-től megkülönböztethetetlen zajt hallat, az még nem fatikus aktus.

2. A fatikus aktus meghatározásában két dolgot összevontunk: a szókészletet és a nyelvtant. Nem adtunk tehát sajátos elnevezést annak a személynek, aki olyasfélét mond, mint hogy a „Macska alaposan a ha” vagy „...nyalkás brigyók/turboltak...”*. Itt a

* Ez a szövegdarab Lewis Carroll *Alice Tükkörországban* c. írásából való. „A tükkörház” fejezetben található *A Gruffacsór* c. vers, melynek első két sora Tótfalusi István fordításában így hangzik: „Nézszenra járt, nyalkás brigyók / turboltak, purrtak a zepén...” — *A ford.*

azonban a nyelvtan és a szókészlet mellett felvetődik az intonáció kérdése is.

3. A fatikus aktus, hasonlóan a fonetikushoz, lényegében utánozható és visszaadható (beleértve az intonációt, a gesztusokat, a kacsintásokat stb.). Nem pusztán az idézőjelbe tett kijelentést — „A lánynak gyönyörű haja van” — tudjuk utánozni, hanem azt a bonyolult tényt is, hogy a fiú így mondta: „A lánynak gyönyörű *haja* van” (megrándítva a vállát).

Ez a „mondta” szó regényekben általános, „aposztrofált” használata, ahol minden megnyilatkozás pusztán macskakörömmel reprodukálható, vagy a macskaköröm után a „mondta” stb. hozzáfűzésével.

A rétikus aktusról viszont állítások esetében így számolunk be: „Azt mondta, hogy a macska az ágyon van”; „Azt mondta, hogy el fog menni”; „Azt mondta, hogy mennem kell” (ahol a beszélő szavai: „Menned kell” voltak). Ez az úgynevezett „közvetett beszéd” [*indirect speech*]. Ha valaminek *nem* teljesen világos az értelme vagy a jelölete, akkor az egész szöveget vagy egy részét idézőjelbe tesszük. Példának okáért: „Azt mondta, hogy el kell mennem az »atyámhoz«*, de nem mondta meg, hogy gyóntatóm-hoz-e, vagy nemzőmhöz”; vagy egy másik példában: „Megmondtam neki, hogy helytelenül viselkedik, amire ő azt válaszolta, hogy »Minél magasabbra jutsz, annál kevesebb jut«”. De az „Azt mondta, hogy . . .” nem mindig alkalmazható ilyen könnyedén. Ha a beszélő felszólító módban fogalmazott, akkor inkább azt mondjuk: „szólt, hogy . . .”, „azt tanácsolta, hogy . . .” stb., vagy ezekkel egyenértékű szerkezeteket használunk: „Azt mondta, el kell . . . om”; „Azt mondta, muszáj . . . em” stb. Hasonlítsuk csak össze az utóbbiakat az afféle kifejezésekkel, hogy „üdvözlésemre sietett” és „bocsánatért esedezett”.

Még egy dolgot megemlítenék a rétikus aktusról: az értelem és a jelentés (a megnevezés és a valamire vonatkoztatás) önmagukban alárendelt aktusok, melyeket a rétikus aktus végrehajtása közben végzünk. Mondhatunk például olyasmit, hogy „A »ban«-on azt értettem . . .” vagy „Az »ő«-vel arra utaltam, hogy . . .”. Végez-

* Az angol eredetiben *minister* áll, mely „lelkészt” is, „minisztert” is jelent. — *A ford.*

hetünk-e rétikus aktust utalás és/vagy megnevezés nélkül is? Elsőre úgy látszik, hogy többnyire nem, de vannak zavarba ejtő esetek. Mi a jelölete annak, hogy „Minden háromszögnek három oldala van”? Ebből kiindulva bátran állíthatjuk, hogy végezhetünk olyan fatikus aktust, amely nem rétikus, ám megfordítva ez nem mondható el. Így például megismételhetjük valaki más megjegyzéseit, motyoghatunk mindenfélét magunkban, vagy felolvashatunk egy latin mondatot anélkül, hogy ismernénk a szavak jelentését.

Számunkra nem túl lényeges az a kérdés, hogy mikor *azonos* egy féma vagy egy réma egy másikkal, álljon akár jeltípus [*type*], akár jelpéldány [*token*] értelemben, vagy hogy mi alkot egyetlen fémát vagy rémát. Arra azért érdemes odafigyelni, hogy ugyanaz a réma (azonos típus példánya) különböző megnyilatkozásokban különböző értelemben és utalással is használható, s így egészen más réma lesz belőle. Ha különböző fémákat azonos értelemben és jelöléssel használunk, akkor rétikusán egyenértékű aktusokról beszélhetünk (bizonyos értelemben „ugyanarról az állításról”), de nem ugyanarról a rémáról vagy rétikus aktusról (lévén ezek csak egy másik értelemben azonos állítások, mégpedig akkor, ha fontos az azonos szavak használata).*

A féma a *nyelv* egysége — jellegzetes hibája az értelmetlenség, a jelentésnélküliség. A réma viszont a *beszéd* egysége — jellegzetes hibája a homályosság, az üresség, a zavarosság és hasonlók.

Ezek a dolgok ugyan fölöttébb jelentősek, az eddigiek alapján mégsem világítják meg azt a problémánkat, hogy miképpen áll szemben egymással a konstatív és a performatív megnyilatkozás. Példának okáért meglehet, hogy a „Támadni készül” megnyilatkozásról már kimondásának pillanatában teljes bizonyossággal meg tudjuk mondani, hogy az eddig körülhatárolt értelmezéseken belül mit jelent, azt azonban egyáltalán nem tisztáztuk még, hogy

* Austin itt a fonéma kifejezés analógiájaként használja a féma és réma szavakat. Ahogy a fonéma a nyelv hangvilágában a fonetikus aktusok funkcionális egysége, mellyel kapcsolatban felvethető, hogy fizikailag eltérő hangok mikor tartoznak azonos osztályhoz (például a fizikailag eltérő *n* a magyar *ing* és *int* szavakban), úgy volna a féma a fatikus aktusok (a nyelvten), a réma a rétikus aktusok (a jelentésen) funkcionális egysége. A jeltípus és a jelpéldány használatáról szólva itt elég arra utalni, hogy az említett kétféle *n* egyetlen típus kétféle példánya. — *A ford.*

ekként megnyilatkozván *figyelmeztetni* akartam-e vagy sem. Lehet tökéletesen érthető a „Csukd be az ajtót!” megnyilatkozás, s az mégsem világos, hogy kijelentésnek vagy figyelmeztetésnek stb. szánták-e.

Egy lokúciós aktus végrehajtása rendszerint *eo ipso* egy *illokúciós* aktus végrehajtása is — ha javasolt elnevezésemet elfogadják. Annak eldöntésére, hogy milyen illokúciós aktust hajtunk végre, meg kell határoznunk, hogy milyen módon használjuk a lokúciót:

- kérdés feltevésére vagy megválaszolására;
- információ vagy biztosíték nyújtására, illetve figyelmeztetésre;
- szándék bejelentésére, ítélet kihirdetésére;
- mondat kimondására;
- megállapodásra, felhívásra vagy bírálatra;
- azonosításra vagy leírásra;

vagy sok más hasonlóra. (Egyáltalán nem akarom persze azt sugallni, hogy itt egy világosan meghatározott osztályról van szó.) Az *eo ipsót* semmiféle titokzatosság nem övezi. Gondot okoz viszont a „milyen módon használjuk” homályos kifejezés sokféle jelentése — vonatkozhat ez akár lokúciós aktusra is, s ezenfelül még a perlokúciós aktusokra is, amelyekre hamarosan rátérünk. Amikor egy lokúciós aktust végzünk, a beszédet használjuk: csak az a kérdés, hogy ebben a helyzetben pontosan milyen módon. Éles különbségek rejlenek ugyanis a beszédhasználat módjában és funkcióiban is, s minden egyes aktusunk esetében bizonyos szempontból — nevezzük ezt itt *(B)*¹ szempontnak — alapvető jelentőségű, hogy adott helyzetben milyen módon és *értelemben* használjuk. Egyáltalán nem mindegy, hogy tanácsot adunk-e, vagy pusztán sugallunk, netán ténylegesen utasítunk, hogy határozottan megígérünk valamit, vagy csak holmi homályos szándékot közlünk és így tovább. Ezek a kérdések nem minden zűrzavar nélkül ugyan, de a nyelvtanba is behatolnak (lásd fentebb), és állandó viták forrásai — olyan megfogalmazásban például, hogy néhány szó (egy adott lokúció) a kérdés *erejével bír-e*, vagy becslésként *kellett volna kezelni* őket és így tovább.

¹ Lásd később, a 108. oldalon.

Az aktus új, második értelemben vett végrehajtását egy illokúciós aktus elvégzéseként értelmezem, vagyis a valami mondásakor elvégzett aktussal azonosítom, szembeállítva a valami mondásának aktusával. Az itt elemzett nyelvi funkciók tételét pedig az „illokúciós erő” elméletének fogom nevezni.

Elmondható, hogy a filozófusok túlságosan hosszú ideig elhanyagolták e kérdés kutatását, minden problémával a „lokúciós használat” problémájaként foglalkoztak, s hogy az első előadásban említett „leíró illúzió” valójában rendszerint úgy lép fel, hogy az illokúciós problémákat, tévesen, lokúciós problémáknak tekintjük. Igaz, lassan kezdünk kilábalni ebből. Az utóbbi években egyre világosabban látjuk, hogy egy megnyilatkozás megjelenési körülményei nagyon is komolyan veendők, s hogy a használt szavakat bizonyos mértékig azzal a „kontextussal” kell „magyarázni”, amelyben rendeltetésszerűen megjelennek, vagy amelyben ténylegesen kimondattak valamely szóváltás során. Meglehet, talán túl könnyen adjuk meg ezeket a magyarázatokat a „szavak jelentésének” fogalomkörében. A „jelentés” kifejezést az angolban persze használhatjuk az illokúciós erőre vonatkoztatva is — „He meant it as an order” (Utasításnak szánta) stb. Az *erőt* és a jelentést mégis szeretném olyan értelemben megkülönböztetni, hogy a jelentés egyenértékű legyen az értelemmel és a jelöllettel, ugyanúgy, ahogy alapvető fontosságú volt az értelem és a jelöllet megkülönböztetése a jelentés problematikáján belül.

Továbbá: figyelemre méltó példát találtunk a „nyelv használatának módjai” és a „mondat használatának módjai” kifejezések különböző értelmezésére. A „használat” reménytelenül kétértelmű és tág értelmezésű szó, akárcsak a „jelentés”, melyet egyre elterjedtebben helyettesít. De a „jelentést” kizorító „használat” sem áll sokkal jobban. „Egy mondat használata” adott esetben a lokúciós aktus értelmében teljesen feltárható anélkül, hogy akárcsak érintenénk az *illokúciós* aktus értelmében vett használatát.

Mielőtt tovább finomítanánk az illokúciós aktus fogalmát, állítsuk szembe *mind* a lokúciós, *mind* az illokúciós aktust egy újabb, harmadik típusú aktussal.

Van egy további értelem (C), melyben egy lokúciós aktus végzése egy másik rendű-rangú aktus elvégzése is lehet. Valaminek az elmondása gyakran, sőt majdnem mindig bizonyos következmé-

nyekkel járó hatásokat vált ki a hallgatóság, a beszélő és más személyek érzéseiben, gondolataiban vagy cselekedeteiben, s ezek a hatások lehetnek előre eltervezettek, szándékosak és célzatosak is. Ebből kiindulva mondhatjuk azt, hogy a beszélő olyan aktust hajtott végre, amelynek nómenklatúrájában csak mellékesen (*Ca*) vagy egyáltalán nem (*Cb*) történik utalás a lokúciós vagy illokúciós aktus elvégzésére. Az efféle aktusok végrehajtását egy *perlokúciós* aktus elvégzésének vagy *perlokúciónak* fogjuk nevezni. Egyelőre nem határozzuk meg pontosabban ezt a gondolatot — noha szükség volna rá —, hanem néhány példát veszünk sorra:

(P1)

- (A) aktus vagy lokúció
Azt mondta nekem: „Lődd le őt!”, s azon, hogy „lődd le”, azt értette, hogy lőjem le, s az „ő”-vel *őrá* utalt.
- (B) aktus vagy illokúció
Sürgetett (azt tanácsolta, utasított stb.), hogy lőjem le őt.
- (Ca) aktus vagy perlokúció
Rávettem, hogy lőjem le őt.
- (Cb) aktus
Kényszerítettem, hogy lelőjem őt.

(P2)

- (A) aktus vagy lokúció
Azt mondta nekem: „Ezt nem teheted meg.”
- (B) aktus vagy illokúció
Tiltakozott az ellen, hogy megtegyem.
- (Ca) aktus vagy perlokúció
Kérdőre vont, ellenőrzött.
- (Cb) aktus
Megállított, észhez térített, stb.
Felbosszantott.

Az „Azt mondta, hogy...” lokúciós aktus hasonlóképpen elkülöníthető az „Amellett érvelt, hogy...” illokúciós aktustól és a „Meggyőződött arról, hogy...” perlokúciós aktustól.

Látni fogjuk, hogy a perlokúciók következményekkel járó hatásai valóban következmények, amelyekbe nem tartoznak bele a

konvencionális hatások, mint amilyen például az is, hogy a beszélőt ígérete kötelezi (ez az illokúciós aktus része). Valószínűleg élesen meg kellene vonni a határvonalat a között, amit valóságos hatások valóságos következményeként élünk meg, s amit pusztán konvencionális következménynek tekintünk — ez a határvonal ugyanis egyértelműen létezik. Alkalomadtán erre még visszatérünk.

Nagyjából háromféle aktust különböztetünk meg: a lokúciós, az illokúciós és a perlokúciós aktust.² Néhány általános megjegyzést tennék a továbbra is meglehetősen durván körvonalazott három osztályról. Az első három pont ismét a „nyelv használatáról” fog szólni.

(1) Előadásaink fő szempontja a második, az illokúciós aktus kiemelése és szembeállítás a másik kettővel. A filozófusok hajlamosak arra, hogy rendszeresen megfedkezzenek erről a másik kettő valamelyikének javára; pedig mindkettőtől eltérő. Láttuk, hogy az olyan kifejezések, mint a „jelentés” és a „mondat használata” hogyan ködösíthetik el a lokúciós és illokúciós aktusok különbségét. Most észrevettük azt is, hogy a nyelv „használatáról” beszélve hasonló módon elkenhetjük az illokúciós és perlokúciós aktusok különbségét, s ezért első dolgunk, hogy gondosabban elkülöntsük őket. Amikor a vitatkozásra és figyelmeztetésre használt „nyelv”-ről beszélünk, ez éppen olyannak látszik, mintha a meggyőzésre, buzdításra vagy megijesztésre használt „nyelv”-ről volna szó. Mégis, elnagyolt szembeállításban az előzőről azt mondhatjuk, hogy *konvencionális*, legalábbis annyiban, hogy a performatív formula segítségével explicitté tehető, az utóbbiról azonban nem. Mondhatjuk például azt, hogy „Figyelmeztetek, hogy . . .”, de azt nem mondhatjuk, hogy „Meggyőzek, hogy . . .”, vagy „Megijesztlek, hogy . . .”. Továbbá, teljesen egyértelmű lehet az, hogy valaki vitatkozott-e velem vagy sem, mégpedig anélkül, hogy belebonyolódnánk abba a kérdésbe, hogy bárkit is meggyőzött-e.

(2) A gondolatot továbbfűzve mondjuk ki nyíltan, hogy a „nyelv használata” kifejezés más, az illokúciós és perlokúciós aktusoknál

² A kéziratban itt egy 1958-ban az anyaghoz fűzött lábjegyzet szerepel: „(1) Mindez nem világos, (2) s nem minden értelemben releváns. [(A) és (B) (C)-től elkülönítve, nem lesz-e minden megnyilatkozás performatívum?]”

szerteágazóbb, sokrétűbb dolgokat is jelenthet. Beszélhetünk például a „nyelv” meghatározott *célokra*, például viccelődésre való „használatáról” is. A „-kor” „-va” is használható másként, mint az illokúciós „-kor”, amikor például azt mondjuk, hogy „»p« mondasakor csak vicceltem”, vagy „szerepet játszottam”, vagy „verset írtam”. Beszélhetünk aztán a „nyelv költői használatáról” is, ami nem ugyanaz, mint a költői nyelvhasználat. A „nyelv használatára” való efféle utalásoknak semmi közük az illokúciós aktusokhoz. Amikor például azt mondom: „Menj s kapj el egy hullócsillagot!” — mind megnyilatkozásom jelentése, mind ereje meglehetősen egyértelmű, az azonban teljesen tisztázatlan, hogy az egyéb dolgok közül végül is mit csinálok. A nyelvnek vannak „komolytan”, parazita használatai is, amelyek kissé eltérnek a „valóban normális használattól”. Felfüggeszthetők a referencia normális feltételei, szóba sem kerül semmilyen standard perlokúciós aktus elvégzése, vagy egy másik ember meggyőzése, ahogy például Walt Whitman sem komolyan akarja a szabadság sasát szárnyalásra buzdítani.

(3) Ezen túl is lehetnek olyan dolgok, amelyeket bizonyos dolgok mondásával kapcsolatban „csinálunk”, s amelyek — legalábbis intuitívan — nem tartoznak bele egyik hozzávetőlegesen meghatározott osztályba sem, azazhogy lazán talán egyszerre többbe is beletartoznak. Kezdetben azonban nem érezzük oly nyilvánvalóan távolinak őket a felvázolt három aktustól, mint a vicceselést vagy a versírást. Vegyük példaként az *inszinuálást*, amikor valamilyen megnyilatkozásba burkoltan vagy annak révén rágalmazunk, akkor működésbe lép valamiféle konvenció, akárcsak az illokúciós aktusok esetében, de nem *mondhatjuk* azt, hogy „Inszinuálok...” — úgy tűnik fel, mintha ezt implikálva holmi ravasz fogást alkalmaznánk, s nem egy egyszerű aktust. További példa az érzelem kiváltása. Érzelmek kiválthatók megnyilatkozásba burkoltan vagy annak révén is, például amikor káromkodunk;³ itt sincs módunk arra, hogy a performatív formulák és illokúciós aktusok más eszközeit használjuk. Mondhatjuk azt, hogy káromkodni azért káromkodunk, hogy érzelmeinket levezessük. Az illokúciós aktus,

³ „A Szűzanyára esküszöm” annyi, mint a Szűzanyára esküdni, az „átkozott” viszont nem annyi, mint a Szűzanyára esküdni.

emlékezzünk csak rá, valójában konvencionális aktus: egy konvencionak megfelelően végzett cselekvés.

(4) Mivel cselekvésekről van szó, mindhárom fajta aktusnál számításba kell vennünk azokat a zavarokat, amelyek minden cselekvés sajátjai. Szisztematikusan meg kell különböztetnünk „*X* elvégzésének aktusát”, vagyis *X* elérését és az „*X* elvégzésére irányuló próbálkozás aktusát”. Példának okáért különbséget kell tudnunk tenni a figyelmeztetés és a figyelmeztetéssel való próbálkozás között. Fel kell készülnünk a balfogások megjelenésére.

A következő három jellegzetesség éppen azért lép fel, mert cselekedeteink cselekedetek.

(5) Mivel cselekvéseink cselekvések, mindig szem előtt kell tartanunk a szándékolt és szándékolatlan hatások vagy következmények előidézésének különbségét. (i) Ha a beszélő valamilyen hatást akar előidézni, lehet, hogy az mégsem sikerül, és (ii) ha esze ágában sincs ilyen hatást kiváltani, sőt egyenesen el akarja kerülni bekövetkeztét, attól az még felléphet. Az (i) probléma megragadásához, akárcsak korábban, a próbálkozás és a sikeres bevezetés különbségét hívjuk segítségül, a (ii)-höz pedig az elhárítás szokásos nyelvi eszközeit vesszük igénybe (olyan határozókat, mint amilyen az „akaratlanul” és az „így tovább”), amelyek a személyes használatra mindig készen állnak, ha cselekvésekről van szó.

(6) Ezenfelül természetesen azzal is számolnunk kell, hogy mint cselekvéseket bizonyos esetekben el sem *végezzük* őket, például akkor, ha kényszer vagy valami hasonló hatása alatt cselekedtünk. Fentebb, a 2. pontban megadtunk még néhány, a cselekvés töredékes elvégzését eredményező eshetőséget.

(7) Végül az illokúciós és perlokúciós aktusokkal szemben felhozható ellenvetést — nevezetesen, hogy az aktus fogalma nem világos — a cselekvés általános elméletével kell kivédenünk. Az „aktust” általában úgy képzeljük el, mint rögzített fizikai eseményt, amelyet elvégzünk, s amely elkülöníthető a konvencióktól és a következményektől. De

(a) az illokúciós aktusba, sőt még a lokúciósba is, beletartozhatnak konvenciók; lásd például a tiszteletadást. Ami attól tiszteletadás, mert konvencionális, és csak azért csináljuk, mert konvencionális. Vesd össze a labdába rúgni és a gölt rúgni különbségével.

(b) A perlokúciós aktusba bizonyos értelemben vett következmények is beletartoznak, amikor például azt mondjuk, hogy x elvégzése révén y -t csináltam. Mindig számítanunk kell a következmények hosszabb-rövidebb sorára, amelyek egy része valószínűleg „szándékolatlan”. Semmiféle korlátozás nem áll fenn a minimális fizikai cselekvést illetően. Általában a cselekvéssel kapcsolatos nyelv elméletében alapvető közhely, vagy legalábbis annak kellene lennie, hogy magába a cselekvésbe bevonhatjuk úgynevezett „következményeinek” végtelen sorát is. Ha például azt kérdezik: „Mit csinált?” — válaszolhatunk úgy: „Lelőtte a szamarat”, vagy „Elsütötte a puskát”, vagy „Meghúzta a ravaszt”, vagy „Megmozdította a mutatóujját” — s ez mind helyes lehet. Vagyis, hogy lerövidítsük a mesebeli anyóka esetét, aki kellő időben akarta hazahajtani disznáját, hogy vacsorával fogadhassa „emberét”, végső soron mondhatjuk azt, hogy a macska hajtotta át a disznót a kerítésen, amiként azt is, hogy átkergette vagy átvitte. Ha ilyen esetekben *megemlítünk* egy B aktust (illokúciót) és egy C aktust (perlokúciót) is, akkor azt mondjuk, hogy B -zés révén C -zett, s nem azt, hogy B -zéskor... Ezért nevezzük C -t az illokúciós aktustól elválasztható perlokúciós aktusnak.

Következésképp vissza fogunk térni a három különféle aktusra, valamint azokra a kifejezésekre, hogy X végzésekor, illetve végzése révén Y -t teszem. Az elemzés során a három osztályt és tagjaikat, illetőleg az oda nem tartozókat világosabban el fogjuk különíteni egymástól. Láttuk, hogy a lokúciós aktusnak sok dolgot kell magában foglalnia ahhoz, hogy teljes legyen, s most azt is látni fogjuk, hogy nincs ez másként az illokúciós és perlokúciós aktusokkal sem.

IX. Előadás

Amikor felvetettük egy explicit performatív igéket tartalmazó lista összeállítását, nem kis gondot jelentett számunkra annak eldöntése, hogy egyes megnyilatkozások performatívak-e vagy sem, illetve hogy *tisztán* performatívak-e. Elkerülhetetlen tehát, hogy visszatérjünk az alapokhoz, és megvizsgáljuk: a szónak hányféle értelmében lehet tenni valamit azzal, hogy mondunk valamit, vagy valaminek a mondásakor, valamit mondva megteszünk valamit, vagy akár valaminek mondása révén csinálunk valamit.

Először a mondás közben végrehajtott dolgok egy olyan csoportját különítettük el, amelyet összefoglalóan úgy jellemezhetünk, hogy *lokúciós aktust* végzünk. Ez nagyjából egyenértékű azzal, hogy valamely mondatot bizonyos értelemmel és jelöllettel mondunk ki, ami viszont nagyjából egyenértékű a „jelentés” hagyományos értelmével. Másodszor azt mondtuk, hogy *illokúciós aktusokat* is végzünk, így tájékoztatunk, utasítunk, figyelmeztetünk, felvállalunk stb., vagyis a megnyilatkozásoknak van bizonyos (konvencionális) ereje. Harmadrészt megvalósítunk *perlokúciós aktusokat* is: akkor, amikor valaminek a mondása révén valósítunk meg vagy érünk el valamit, amikor meggyőzünk, elrettentünk vagy akár meglepünk vagy félrevezetünk valakit. Itt a „mondatok használatának” vagy a „nyelvhasználatnak” három, sőt több különböző értelméről, vagy ha úgy tetszik, dimenziójáról van szó (természetesen még számos van). Mindhárom fajta „aktusra” — mint minden egyszerű aktusra — magától értetődően érvényesek a szokásos gondok és fenntartások, amelyek a próbálkozás és a sikeres bevezetés, valamint a szándékosság és a

szándékolatlanság stb. megkülönböztetését kísérik. Aztán úgy döntöttünk, hogy részletesebben is meg kell vizsgálnunk ezt a három különböző típusú aktust.

El kell különítenünk az illokúciós aktust a perlokúcióstól: meg kell különböztetnünk például azt, hogy „Ezt mondva figyelmeztettem őt” attól, hogy „Ennek mondása révén meggyőztem, megleptem vagy leállítottam őt”.

A „következmények” megkülönböztetésének szükséglete

Az illokúciók és perlokúciók megkülönböztetése okozhatja a legtöbb gondot. Most erre térünk rá, belefoglalva az illokúciók és lokúciók megkülönböztetését is. Nyilvánvaló, hogy az „aktus elvégzésének” perlokúciós értelmét mint oda nem tartozót valahogyan ki kell rekeszteni abból az értelmezésből, mely szerint ha egy megnyilatkozás tartalma „egy aktus végrehajtása”, akkor performatívum, legalábbis a konstatívumtól megkülönböztetve. Nyilvánvaló, hogy megfelelő körülmények között (szinte) *bármilyen* perlokúciós aktust végre lehet hajtani bármilyen megnyilatkozás megtételével, akár szándékunkban állt, akár nem, mégpedig (ha van ilyen egyáltalán) egy nyilvánvalóan konstatív megnyilatkozás révén. Így például lebeszélhetsz engem (*Cb*)¹ valaminek a megtételéről azáltal, ha félrevezetően, de mégis hihetően tájékoztat az arról, hogy a dolog megtételének mi volna a következménye: s ez még (*Ca*)² esetében is érvényes, hiszen meggyőzhetsz arról (*Ca*), hogy a hölgy házasságtörő, egyszerűen úgy, hogy megkérdezed, hogy vajon nem az ő keszkenője volt-e *X* úr hálószobájában,³ vagy azt állítva, hogy a keszkenő a hölgyé volt.

¹ Az utalások értelmére lásd a 108. lapot.

² Az utalások értelmére lásd a 108. lapot.

³ Az, hogy a közvetlen információátadás következményeiben szinte mindig kihat a cselekvésre, semmivel sem meglepőbb, mint a fordítottja, vagyis az, hogy bármely cselekvés (beleértve a performatívum kimondását is) rendszerint a tudomásunkra és mások tudomására hoz bizonyos következményekkel járó tényeket. Ha egy aktust észlelhető és felismerhető módon végzünk el, ezzel módot adunk magunk és általában mások számára is arra, hogy megtudják egyrészt azt, hogy (*a*) ezt

Meg kell húznunk tehát a határvonalat az általunk végzett aktus (itt egy illokúció) és következményei között. A kérdés többnyire roppant kényessé válik, ha az aktus nem valaminek a mondása, hanem egy nem konvencionális „fizikai” cselekvés. Mint láttuk, módunk van arra, vagy vélhetjük úgy, legalábbis hihetjük azt, hogy módunk van rá, hogy fokozatosan egyre több olyan dolgot tartsunk csupán az aktus *tényleges következményének*, amit kezdetben, a hagyományokhoz híven, inkább magának az „aktusnak” az elnevezéséhez használtunk fel.⁴ Ezt a következményekhez való átsorolást akkor is megtehetjük, ha a következmények igen közel állnak „tényleges aktusunkhoz”, s bekövetkeztük nyilvánvaló, minimális fizikai értelemben várható is. A gyakorlatban ez úgy jelenik meg, mint egy mozdulat, illetve valamely testrészünk elmozdítása (például ujjunk behajlítása, a ravasz elmozdulását eredményezvén, ez viszont azzal jár, hogy . . . , aminek következtében a számár kimúlik). Természetesen minderről még sok egyebet lehet elmondani, de jobbra egyik sem érint bennünket, legalábbis valamely mondás aktusát tekintve.

(1) A *nómenklatúra* olyan segítséget nyújt, amelyet „fizikai” cselekedetek esetében többnyire nem ad meg. Az utóbbiaknál ugyanis az aktust többnyire *nem* abban a fogalomkörben nevezzük el, amelyet itt minimális fizikai aktusnak neveztünk, hanem abban a keretben, amelybe az aktus természetes következményeinek kisebb vagy nagyobb, de végtelenül gazdag mezeje tartozik bele (vagy másként tekintve a dologra, annak a szándéknak a keretében, amely a cselekvőt cselekvése során vezette).

megtettük, másrészt *(b)* számos egyéb tényt motívumainkról, jellemünkről és egyebekről, mégpedig egyszerűen abból, hogy cselekedetünket megcselekedtük. Ha egy politikai gyűlésen paradicsomot hajigálsz, vagy azt ordítod, hogy „Tiltakozom!”, amikor más is ezt teszi — ha ez egy aktus véghezvitele —, akkor következménye valószínűleg az lesz, hogy mások tudatosítják, hogy tiltakozol, s azt fogják gondolni, hogy bizonyos politikai nézeteket képviselsz; ez azonban sem a paradicsomdobálást, sem a kiabálást nem teszi igazzá vagy hamissá (bár lehetne szándékosan is félrevezető). S ugyanígy, bármily nagyszámú következményekkel járó hatás létrejötte sem fogja megakadályozni, hogy a konstatív megnyilatkozás igaz vagy hamis *legyen*.

⁴ Nem bocsátkozom itt bele abba a kérdésbe, hogy milyen messzire hatóak lehetnek a következmények. Az ezzel kapcsolatos leggyakoribb hibákat meg lehet találni például Moore *Principia Ethica* című munkájában.

A minimális fizikai aktus fogalmát (amely itt mindenképpen kétséges) nemcsak hogy nem használjuk, de olyan elnevezéseink sincsenek, amelyek a fizikai aktusokat megkülönböztetnék következményeiktől: míg a valamit mondás aktusainál a *(B)* aktusok elnevezéseinek szótára nyíltan arra szolgál, hogy egy szabványosított ponton elkülönítse az aktust (azt, hogy valamit mondunk) és következményeit (melyek általában nem valaminek a *mondásai*), legalábbis következményeinek jó részét.⁵

(2) Ezenfelül nem kevés tanulsággal szolgál, ha a mondási aktusok sajátos jellegét szembeállítjuk az átlagos fizikai aktusokéval: ugyanis még a minimális fizikai aktus is, amelyet szeretnénk leválasztani következményeiről, testmozgás, s mint ilyen legalábbis sok közvetlen és természetes következményével *in pari materia*,⁶ ugyanakkor bármi legyen is valami mondásának azonnali és természetes következménye, szokványos esetben ez sem a beszélő, sem mások részéről nem jelenti további dolgok mondását.⁷ Ami itt elibénk tárul, az nem más, mint egy természetes szakadás a láncolatban, a fizikai aktusok esetében ez nincs meg, de az

⁵ Vegyük észre, hogy ha feltételezzük, hogy a minimális fizikai aktus testmozgás, akkor azt mondván, hogy „elmozdítottam az ujjam”, az a tény, hogy az elmozdított tárgy testem része, valójában az „elmozdít” szó új értelmét vezeti be. Füleimet például mozgathatom úgy, mint némelyik kisdíák, de úgy is, hogy mutató- és hüvelykujjam közé fogom, és lábaimat is mozgathatom a szokásos módon, de úgy is, hogy kezemmel mozdítom el, amikor elzsibbad. Az olyan példákban, mint a „megmozdítottam az ujjamat”, a „mozdít” szokásos értelme az alapvető. Nem kell mögéje hatolnunk olyan formákig, hogy „összehúztam az izmaimat”, s ehhez hasonlók.

⁶ Ez az *in pari materia* (anyagát tekintve egyenértékű) félrevezető lehet. Nem hinném — amiként az előző lábjegyzetben rá is mutattam —, hogy az „ujjam elmozdítása” metafizikailag a legkevésbé is hasonlítana a „ravasz meghúzásához”, ami pedig következménye, sem ahhoz, hogy „ujjam elmozdítja a ravaszt”. „A ravasz húzó ujj elmozdítása” *in pari materia* viszonyban van a „ravasz elmozdításával”. Az egész kérdést teljesen más, ugyancsak nagyon fontos megvilágításba helyezhetjük, ha azt mondjuk, hogy az az értelem, mely szerint valaminek a mondása hatást gyakorol más személyekre, vagy *okoz* valamit, alapvetően eltérő értelme az okozásnak, mint amit a nyomás és hasonlók révén előálló fizikai okozásra használunk. A nyelvi konvenciók közvetítésével kell működnie, s az egyik személynek a másakra gyakorolt befolyásáról van szó: valószínű, hogy az „ok”-nak ez az eredeti értelme.

⁷ Lásd alább.

illokúciókra adott elnevezések sajátos osztályával már kapcsolatban van.

Ezen a ponton azonban felvethető, hogy vajon a perlokúciók nómenklatúrájával jelzett következmények valójában nem az (*A*) aktusok, a lokúciók következményei-e? Nem arról van-e szó, hogy amikor „minden” következményt szeretnénk leválasztani, akkor az illokúciótól egyenesen a lokúcióhoz kell visszalépnünk — közvetlenül az (*Aa*) aktushoz, a zajok kibocsátásához, ami tulajdonképpen fizikai mozgás?⁸ Természetesen tudatában vagyunk, hogy egy illokúciós aktus elvégzése során szükségképpen egy lokúciós aktust is elvégzünk: ahhoz például, hogy gratuláljunk, ki kell mondanunk bizonyos szavakat, s hogy bizonyos szavakat kimondjunk, ahhoz legalábbis részben szükség van arra, hogy többé-kevésbé leírhatatlan mozdulatokat végezzünk beszélőszerveinkkel.⁹ Tehát a „fizikai” aktusok és a valami mondásának aktusa közötti szakadás nem minden szempontból teljes; vannak köztük kapcsolatok. Mindazonáltal (*i*) ez — jöllehet bizonyos összefüggésekben és kapcsolatokban fontos lehet — nem akadályozza meg, hogy jelen cselekvéseinknek megfelelően ott húzzuk meg a választóvonalat, ahol akarjuk, vagyis az illokúciós aktus befejezése és az azt követő összes következmény között. Továbbmenve (*ii*), s ez sokkal fontosabb, el kell kerülnünk azt a sugallt, de nem kifejtett gondolatot, hogy az illokúciós aktus a lokúciós aktus *következménye*, s még azt a gondolatot is, hogy az illokúciók nómenklatúrájának bevezetése *kiegészítő* hivatkozást jelenthet¹⁰ a lokúciós aktusok *bizonyos* következményeire, vagyis el kell kerülnünk azt a felfogást, mely szerint azt mondani, hogy „Siettetett, hogy . . .”, annyi, mint azt mondani, hogy bizonyos szavakat mondott, ezenfelül azt, hogy e szavak kimondásával bizonyos tervei, elképzelései voltak, *vagy* legalábbis úgy gondolta, hogy lesznek (kérdéses persze a ránk gyakorolt hatás). Ha ilyen vagy olyan okból a szó valamilyen

⁸ Tényleg az? Már felfigyeltünk rá, hogy a „zajok kibocsátása” önmagában csak annak a minimális fizikai aktusnak a következménye, hogy beszélőszerveinket mozgatjuk.

⁹ Az egyszerűség kedvéért továbbra is *beszéd*-megnyilatkozásokra korlátozódunk.

¹⁰ Ámbár lásd alább.

értelmében azt erőltetnénk, hogy az illokúciótól „visszalépünk” a fonetikus aktushoz (*Aa*), semmiképpen sem szabad a minimális fizikai aktushoz, annak következményláncolatát követve, úgy visszatérnünk, ahogy a feltételezés szerint a nyúl kimúlása elvezet a ravaszt meghúzó ujj mozdulatáig. Zajok kibocsátása lehet a hangképző szervek, a kilélegzett levegő stb. (fizikai) mozgásának következménye: egy szó kimondása azonban sem fizikailag, sem másként *nem* következménye a zajok kibocsátásának. S ugyanígy, a szavak bizonyos jelentéssel való kimondása sem fizikailag, sem másként *nem következménye* bizonyos szavak kimondásának. Ami azt illeti, még a fatikus (*Ab*) és rétikus (*Ac*) aktusok sem *következményei*, kivált nem fizikai következményei a fonetikus aktusoknak (*Aa*). Az illokúciók nómenklatúrájának alkalmazásával nem a lokúció (legalábbis nem a hétköznapi értelemben vett lokúció) következményeire utaltunk, hanem az illokúciós erő konvencióira, amelyek a megnyilatkozási alkalom sajátos körülményeire vonatkoznak. Rövidesen vissza fogunk térni arra a kérdésre, hogy milyen értelemben érvényes az, hogy egy illokúciós aktus sikeres vagy tökéletes végrehajtása bizonyos értelemben vett „következményeket” vagy „hatásokat” *eredményez*.¹¹

¹¹ Továbbra is csábítást érezhetünk arra, hogy a lokúciónak — az illokúcióval szembeállítva — valamiféle „elsődlegességet” tulajdonítsunk, látván, hogy bizonyos egyedi rétikus aktusok (*Ac*) mellett még mindig helye lehet az abbéli kételynek, hogy miképpen is kell ezt leírni az illokúció nómenklatúrájában. Miért kell az egyiket (*A*)-nak, a másikat pedig (*B*)-nek nevezni? Lehet, hogy egyetértünk a tekintetben, hogy ténylegesen milyen szavakat használtunk, s még abban is, hogy milyen értelemben alkalmaztuk őket, vagy hogy milyen valóságszeletre utaltunk velük, de abban esetleg továbbra sem értünk egyet, hogy adott körülmények között e szavak utasítottak vagy fenyegettek, pusztán tanácsot adtak, illetve figyelmeztettek. Hiszen végül is ugyanúgy megvan a mozgástere annak is, hogy egy-egy esetben ne értsünk egyet abban, hogy a lokúciók nómenklatúrájában hogyan kell leírni a rétikus aktust (*Ac*) — Mit is akart mondani? Ténylegesen milyen személyre, időre vagy egyébire utalt? —: s valóban, gyakran egyetérthetünk abban, hogy az aktus határozottan utasítás volt (illokúció), miközben abban bizonytalanok vagyunk, hogy mire is akart utasítani (lokúció). Kézenfekvő az a feltevés, hogy az aktus hozzávetőleg annyira írható le valamilyen, többé-kevésbé meghatározott típusú illokúcióként, mint amennyire ilyen, többé-kevésbé jól meghatározott lokúciós aktusként (*A*). A konvenciókkal és szándékokkal (intenciókkal) kapcsolatos nehézségek elkerülhetők, akár egy lokúció, akár egy illokúció helyes leírásának eldöntéséről van szó: a jelentés vagy a jelöllet szándékos vagy szándékolatlan kétértelműsége valószínűleg ugyanolyan gyakori,

Eddig tehát amellelt érveltem, hogy reménykedhetünk abban, hogy sikerül elkülönítenünk az illokúciós aktust a perlokúciós aktustól mint következményeket előidéző aktustól, s hogy maga ez az aktus nem a lokúciós aktus „következménye”. Most azonban rá kell mutatnom arra, hogy a perlokúciós aktustól megkülönböztetett illokúciós aktus bizonyos értelemben kapcsolatban van e következmények hatásaival.

(1) Az illokúciós aktus csak akkor boldogul, csak akkor jár sikerrel, ha ki tud váltani bizonyos hatásokat. Ami persze nem jelenti azt, hogy az illokúciós aktus egyenértékű bizonyos hatások elérésével. Csak akkor mondhatom, hogy figyelmeztettem hallgatóságomat, ha hallják, s bizonyos módon értelmezik is, amit mondok. Hatást kell gyakorolnom a hallgatóságra, ha szeretném megvalósítani az illokúciós aktust. Mi erre a legjobb megfogalmazás? S hogyan lehet behatárolni? A hatás általában abból áll, hogy megértik a jelentést és a lokúció erejét. Valamely illokúciós aktus végrehajtása tehát a *felfogás* biztosítását foglalja magában.

(2) Az illokúciós aktus bizonyos módon „érvénybe lép”, ami eltér attól, ahogy következményeket idézünk elő abban a „normális” értelemben, hogy bizonyos tényállásokat valósítunk meg, vagyis változtatunk az események természetes menetén. Példának okáért az, hogy „Ezt a hajót *Queen Elizabeth*nek nevezem el”, azzal a hatással jár, hogy a hajót elnevezem vagy megkeresztetem; ezt követően ki lesznek zárva bizonyos cselekvések, így az is, hogy *Sztálin generalisszimusként* hivatkozunk rá.

(3) Azt mondtuk, hogy konvenció szerint számos illokúciós aktus választ vagy reagálást kíván, ami lehet „egyirányú” vagy „kétirányú”: így például megkülönböztethetjük az érvelést, az utasítást, az ígéretet, a javaslatot és a kérdést a felkínálástól, attól a kérdéstől, hogy megteszel-e valamit, s attól, hogy „Igen vagy nem?”. Ha megkapjuk a választ, vagy tovább kérdezünk, arra van

mint a szándékos vagy szándékolatlan hiánya annak, hogy világossá tegyük: „hogyan kell értelmezni szavainkat” (illokúciós értelemben). Ezenfelül az „explicit performatívumok” (lásd fentebb) egész apparátusa arra szolgál, hogy kivédje az illokúciós aktusok leírásakor felmerülő egyet nem értéseket. Valójában sokkal nehezebb ezeket leküzdeni a „lokúciós aktusok” leírásával kapcsolatban. Ám mindkettő konvencionális, és mindkettővel szemben felvethető az az igény, hogy szigorú ítélkezők kényszerítsenek rájuk valamilyen „konstrukciót”.

szükség, hogy a beszélő vagy egy másik személy megvalósítson egy második aktust, s a következményekről szóló nyelvben köz-helyszámba megy, hogy ez nem lehet része a kiinduló aktusnak.

Általában mondhatjuk azt, hogy „rávettem”, így, ezekkel a szavakkal. Jól leírja a nekem tulajdonított aktust, és ha használunk vagy használhatunk szavakat, akkor ez perlokúciós aktus. Meg kell különböztetnünk tehát azt, hogy „utasítottam, s ő engedelmeskedett” attól, hogy „*rávettem, hogy engedelmeskedjék*”. Az utóbbi általában azt sugallja, hogy más, további eszközöket alkalmaztam avégett, hogy a következmény nekem legyen tulajdonítható, csábítást s olykor a durvaságig terjedő személyes befolyást. Nagyon gyakori az is, hogy az illokúciós aktus nem csupán egyszerű utasítás, ilyen például az „*x állításával vettem rá arra, hogy megcsinálja*”.

Három olyan helyzet áll előttünk, amelyekben belül az illokúciós aktusok összekapcsolódnak bizonyos hatásokkal, s mindegyik eltér a hatások előidézésének a perlokúciós aktusokra jellemző módjától.

Meg kell különböztetnünk egymástól a perlokúciós célú aktusokat (meggyőzés, rávevés), a pusztán perlokúciós következményhez vezető aktusoktól. Mondhatjuk például azt, hogy „Megpróbáltam figyelmeztetni, de csak megijesztettem”. Ami az egyik illokúciós perlokúciós célja, az egy másiknak lehet a folyamánya: a figyelmeztetés perlokúciós célja valakinek a figyelmeztetése, de egy olyan perlokúciós aktus folyamánya is lehet, amely valakit megijeszt. Továbbá, az elriasztás lehet egy illokúciós folyamánya, pedig azt váránk, hogy a „Ne tedd!” felszólítás tárgya legyen. Bizonyos perlokúciós aktusoknak inkább folyamányuk van, s nem céljuk, mégpedig azoknak, amelyeknek nincsen illokúciós formulájuk: így például meglephetnek, felizgathatnak vagy megalázhatnak egy lokúciós segítségével, bár nincs olyan illokúciós forma, hogy „Megleplek azzal, hogy . . .”, „Felizgatlak azzal, hogy . . .”, „Megalázlak azzal, hogy . . .”.

A perlokúciós aktusok jellemzője, hogy az elért válasz vagy folyamány kiegészítésképpen vagy maradéktalanul elérhető nem lokúciós eszközökkel is: a megfélemlítés például elérhető egy pálca fenyegető rázásával vagy egy pisztoly előrántásával. Még a meggyőzés, rávevés, engedelmességre bírás és elhíttetés esetében is igaz, hogy a választ elérhetjük nem verbális eszközökkel is. Ez azonban önmagában nem elégséges az illokúciós aktusok elkü-

lönítésére, hiszen figyelmeztethetünk vagy utasíthatunk, kinevezhetünk vagy ajándékozhatunk, tiltakozhatunk és elnézést kérhetünk nem verbális eszközökkel is, s ettől ezek még illokúciós aktusok maradnak. Így például tiltakozásként ujjunkat pisztolyként rászégezhetjük valakire, vagy paradicsomot hajíthatunk felé.

Fontosabb az a kérdés, hogy vajon a perlokúciós aktusok mindig elérhetik-e válaszukat vagy folyamányukat nem konvencionális eszközök révén. Nyilvánvaló, hogy a perlokúciós aktusok bizonyos folyamányait megkaphatjuk tökéletesen konvenciómentes (azaz nem konvencionális) eszközökkel olyan aktusok révén, amelyek egyáltalán nem konvencionálisak, vagy nem erre a célra konvencionálizálódtak; meggyőzhetek valakit úgy is, hogy hanyagul meglóbálok egy nagy furkósbotot, vagy halkán megemlítem, hogy idős szülei még mindig a Harmadik Birodalomban vannak. Szigorúan fogalmazva, illokúciós aktusról csak akkor beszélhetünk, ha az alkalmazott eszközök konvencionálisak, s így a kitűzött célokat megvalósító nem verbális eszközöknek konvencionálisaknak kell lenniük. Nehéz azonban megmondani, hol kezdődnek és végződnek a konvenciók; figyelmeztethetem őt például egy pálca lóbálásával is, s adhatok neki úgy is valamit, hogy egyszerűen átadom. De ha a pálca lóbálásával figyelmeztetem, akkor a pálca lóbálása figyelmeztetés, nagyon jól fogja tudni, mit szándékozik közölni vele: félreérthetetlen fenyegető gesztus lesz számára. Hasonló nehézségek lépnek fel akkor is, ha hallgatólagos beleegyezésünket adjuk valamilyen egyezséghez, vagy ha hallgatólagosan ígérünk, illetve kézfeltartással szavazunk. Ám továbbra is érvényben marad, hogy számos illokúciós aktust csak valaminek a mondásával lehet végrehajtani. Érvényes ez a kijelentésre, az informálásra (amely eltér a bemutatástól), az érvelésre, a becslésre, a valaminek tekintésre és a (jogi értelemben vett) valamilyennek találatásra; igaz ez az ítélkezők és a bemutatók nagy többségére, ellentétben a végrehajtók és az elkötelezők jó részével.¹²

¹² Az ítélkezők, a bemutatók, a végrehajtók és az elkötelezők meghatározására lásd az utolsó előadást. — J. O. U.

X. Előadás

Rövid időre megelégedkezvén kezdeti különbségtételünkről a performatívumok és a konstatívumok között, valamint arról a tervünkről, hogy explicit performatív szavak (igék) listáját szeretnénk összeállítani, egy vadonatúj téma felé fordulva azt vizsgáltuk meg, hogy milyen értelemben azonos valaminek az elvégzésével valaminek a mondása. Azonosítottuk egyrészt a lokúciós aktust (ezen belül a fonetikus, a fatikus és a rétikus aktusokat), amelynek *jelentése* van, másrészt az illokúciós aktust, amely valaminek a mondásakor bizonyos *erővel* bír, harmadrészt a perlokúciós aktust, amely valaminek a mondása révén bizonyos *hatásokat* vált ki.

Az utolsó előadásban ebben az összefüggésben elkülönítettük a következmények és a hatások bizonyos értelmezéseit, különösen három olyan értelmezést, amelyeknek megfelelően a hatások még illokúciós aktusokkal is együtt járhatnak, nevezetesen a felfogás biztosítását, az érvénybe lépést és a hatások előidézését. Az illokúciós aktusok konvencionálisak: a perlokúciós aktusok viszont *nem* azok. *Mindkét* típusú aktust el lehet végezni — pontosabban fogalmazva ugyanolyan nevű aktusokat (például a figyelmeztetés illokúciós aktusával vagy a meggyőzés perlokúciós aktusával egyenértékű aktusokat) —, meg lehet valósítani nem verbálisan. Ám továbbra is az a helyzet, hogy ahhoz, hogy valami, például a figyelmeztetés, az illokúciós aktus nevet kiérdemelje, *konvencionális* nem verbális aktusnak kell lennie; a perlokúciós aktusok azonban nem konvencionálisak, bár perlokúciós aktus megvalósítására konvencionális aktusokat is alkalmazhatunk. Annak alapján, hogy hallja, amit mondtak, a bírónak meg kell tudnia ítélni, hogy milyen

lokúciós és illokúciós aktusokat hajtottak végre, de azt már nem, hogy milyen perlokúciós aktusokat valósítottak meg.

Végül megemlítettük, hogy egész kérdéskört ölel fel az, hogy „miképpen használjuk a nyelvet”, vagy „mit teszünk akkor, amikor valamit mondunk”, ami, mint mondtuk, teljesen eltérő jellegű lehet, s intuitívan ilyennek is kell lennie — további kérdések ezek, amelyek részleteibe most nem bonyolódhatunk bele. Itt van például az inszinuálás (és a nyelv más, *nem szó szerinti* használatai), a viccelődés (és a nyelv egyéb, *nem komoly* használatai), a káromkodás és a hetvenkedés (amelyek talán a nyelv expresszív, kifejező használatai). Mondhatjuk azt, hogy „Mikor *x*-et mondtam, vicceltem” (inszinuáltam . . ., érzéseimet fejeztem ki és így tovább).

Most néhány záró megjegyzést tennék az alábbi formulákra vonatkozóan:

„*x*-et mondva (mondásakor) *y*-t tettem” vagy „*y*-t csináltam”;
„*x* mondása révén *y*-t tettem” vagy „*y*-t csináltam”.

Elsősorban ezeknek a formuláknak a használhatósága miatt választottuk az *illokúciós* és *perlokúciós* elnevezéseket. Kiválóan alkalmasak ugyanis arra, hogy az előbbi (*-va*; *-kor*) segítségével kiválasszuk az illokúciós aktusok neveire utaló igéket, az utóbbival (*révén*) pedig azokat, amelyek perlokúciós aktusok nevei. Így például:

„Azt mondva, hogy lelövöm, megfenyegettem.”

„Annak közlése révén, hogy lelövöm őt, megijesztettem.”

Vajon ezek a nyelvi formulák adnak-e valamilyen segítséget az illokúciós és a perlokúciós aktusok megkülönböztetésére? Nem. De mielőtt erre rátérnék, engedtessek meg nekem egy általános megjegyzés vagy vallomás. Önök közül bizonyára sokan türelmetlenek már e megközelítés miatt, s bizonyos mértékig joggal. Azt mondhatják: „Miért nem hagyjuk abba a szörszálhasogatást? Miért vacakolunk a hétköznapi nyelvben a mondással kapcsolatos dolgok elnevezéseivel s olyan formulákkal, mint a »-va« és a »révén«? Miért nem gyürkőzünk neki a kérdés komoly, nyelvészeti és pszichológiai megtárgyalásának? Mire való ez az ördögi praktika?” Természete-

sen egyetértek azzal, hogy ez elodázhatatlan — csak úgy vélem, hogy *azután* és nem *azelőtt*, hogy megvizsgáltuk, mit is tudunk kifacsarni a hétköznapi nyelvből, még akkor is, hogy ha abban, ami kipréselődik, sok minden magától értetődő. Máskülönben könnyen megfeledeznénk dolgokról, és túlon túl gyorsan haladnánk.

A „-va” („-kor”) és a „révén” mindenképpen vizsgálódásra méltó, de ugyanez a helyzet az „amikor”-ral, a „mialatt”-tal és hasonlókkal. E vizsgálódások jelentősége annak az általános kérdésnek a szempontjából válik nyilvánvalóvá, hogy a „mit teszek” különböző lehetséges leírásai milyen kapcsolatban állnak egymással, ahogy azt a „következmények” kapcsán láttuk is. Áttérünk tehát a „-va” és a „révén” formulákra, s csak ezután térünk vissza ismét kiinduló megkülönböztetésünkre performatívum és konstatívum között, hogy megnézzük, milyen sors vár rá ebben az újonnan kialakított keretben.

Először azt a formulát vesszük szemügyre, hogy: „*x-et mondva y-t csináltam*” vagy „*y-t tettem*”.

(1) Használata nem korlátozódik az illokúciós aktusokra; érvényes (a) lokúciós aktusokra és (b) olyan aktusokra is, amelyek teljességgel kívül esnek osztályozásunkon. Nyilvánvalóan nem ez a helyzet, ha mondhatjuk azt, hogy „*x-et mondva y-oztál*”, mert akkor „*y-ozni*” szükségképpen egy illokúciós aktus elvégzését jelenti. Legfeljebb azt állíthatjuk, hogy ez a formula nem felel meg a perlokúciós aktusnak, míg a „révén” formula nem illik az illokúciós aktusra. Közelebbről megnézve (a) ugyanezt a formulát használjuk akkor, amikor az „*y-ozni*” a lokúciós aktus valamely esetleges részének elvégzését jelenti; például: „*Azt mondva, hogy megvetem a katolikusokat, pusztán a mai helyzetre utaltam*”, vagy „*A római katolikusokat értettem ezen, illetve rájuk gondoltam*”. Bár ebben az esetben talán bevettebb volna az „*arról beszélve, hogy...*”. Egy másik, hasonló példa: „*Azt mondva, hogy »azt akar« az »az takar« hangokat ejtettem ki*”. Emellett azonban vannak (b) más, láthatóan vegyes esetek, olyanok, mint „*x-et mondva tévedtél*”, vagy „*Megfeledeztél a szükséges megkülönböztetésről*”, vagy „*Megszegted a törvényt*”, vagy „*Kockáztattál*”, vagy „*Megfeledeztél valamiről*”; hibázni vagy kockáztatni nyilván nem jelenti egy illokúciós aktus elvégzését, de még egy lokúciós aktusét sem.

(a)-ból, vagyis abból a tényből, hogy nem korlátozódik illokúciós aktusokra, úgy léphetünk tovább, hogy azt mondjuk: a „mondva” kétértelmű. Amikor a használat nem illokúciós, a „mondva” kifejezést azzal helyettesíthetnénk, hogy „...-ról beszélve” vagy „... kifejezést használva”, vagy az „x-et mondva” helyett azt mondhatnánk, hogy „az x szóval” vagy „az x szót használva”. Ez a „mondva” kifejezésnek az az értelme, amelyben macskakörmök között áll, s ilyenkor fatikus és nem rétikus aktusra hivatkozunk.

Nehezebb dolgunk van (b) esetében, amikor is különböző tények kívül esnek osztályozásunkon. Egy lehetséges próba lehetne az alábbi: ha az *y* igét¹ a folyamatos igeidő helyett egy nem folyamatos időbe (múlt vagy jelen időbe) helyezhetjük, vagy amikor a „-va” kifejezést felválthatjuk azzal, hogy „révén”, miközben megtartjuk a folyamatos időt, akkor az *y* ige nem egy illokúciós aktus neve. Vagyis az „In saying that he was making a mistake” (Ezt mondva hibázott) mondat helyett az értelem megváltoztatása nélkül mondhatnánk azt, hogy „In saying that he made a mistake” (Ezt mondva hibát vétett) vagy „By saying that he was making a mistake” (Ennek mondása révén hibát vétett), de azt nem mondhatjuk, hogy „Ezt mondva tiltakoztam”, amiként azt sem, hogy „Ennek mondása révén tiltakoztam”.

(2) Egészében követhetjük azt is, hogy a formula nem társítható olyan perlokúciós igékkel, mint „meggyőztem”, „elrettentettem”. Ez azonban még további pontosításra szorul. Először is, a helytelen nyelvhasználat számos kivételt eredményez. Így például az emberek gyakran mondanak afféléket, hogy „Megfélemlítesz?!”, ahelyett, hogy azt mondanák, hogy „Fenyegetsz?!”, úgyszólván emiatt olyasfélét is mondhatnak, hogy „x-et mondva megfélemlített engem”, másrészt egyazon szót mind illokúciós, mind perlokúciós mondatban lehet helyesen is használni. Példának okáért a „csábítani” olyan ige, amelyet mindkét módon könnyen használhatunk. Nem mondjuk azt, hogy „Arra csábítalak, hogy...”, azt viszont mondjuk, hogy „Hadd csábítsalak el”, s vannak ilyen párbeszédek: „»Vegyél még egy kanál fagylaltot!« — »El akarsz csábítani?«” Az

¹ Vagyis azt az igét, mellyel „y”-t helyettesítjük az „x-et mondva y-oztam” mondatban. — J. O. U.

utóbbi kérdés perlokúciós értelemben abszurd volna, hiszen a beszélőnek magának kellene megválaszolnia. Ha azt mondom: „Ó, miért is ne?!", úgy látszik, hogy elcsábítom, de lehet, hogy nem csábul el. Harmadrészt, ott van az olyan igék elővételező, megjósoló használata, mint az „elcsábítani” vagy a „megbékíteni”. Ezekben az esetekben a „megpróbálom” mindig lehetséges kiegészítés egy perlokúciós ige mellett. De azt nem mondhatjuk, hogy az illokúciós ige minden esetben egyenértékű valaminek a megkísérlésével, amit egy perlokúciós ige fejezhet ki, vagyis azt, hogy például az „érvel” egyenértékű volna azzal, hogy „megpróbál meggyőzni”, vagy a „figyelmeztet” azzal, hogy „megpróbál riasztani”. Először is a megtétel és a megtétel megkísérlése közti különbség nemcsak a perlokúciós igéknél van meg, hanem bennerejlik már az illokúciós igében is; elkülönítjük az érvelést attól, hogy megkísérlünk érvelni, akár csak a meggyőzést attól, hogy megkísérlünk meggyőzni valakit. Ezenfelül számos illokúciós aktus nem annak az esete, hogy valamilyen perlokúciós aktust kísérelnénk meg; így például ígérni nem annyi, mint bármit is megkísérelni.

Továbbra is felvethetjük azonban, hogy nem lehetséges-e a „-va” használata a perlokúciós aktusnál; csábító ez a lehetőség, ha a cselekvés szándékolatlan. Ám feltehető, hogy még itt is helytelen, s a „révén” kifejezést kell használni. Vagy legalábbis — ha például azt mondom, hogy „x-et mondva meggyőztem őt” — itt nem arról adok számot, hogy miképpen mondtam x-et, hanem arról, hogy miként győztem meg őt; ez a fordítottja annak, mint amikor a formulát azt magyarázandó használjuk, hogy mit értettünk egy kifejezésen, amikor a „mondva” vagy „mondásakor” formulával éltünk, és egy másik értelmet érint, mint amikor illokúciós igéknél használjuk („a folyamán” vagy „közben” az, ami eltér a „kritériumtól”).

Nézzük most meg a „-va” formulát. Ha azt mondom, hogy „*A*-t csinálva *B*-t tettem”, akkor ezen érthetem azt, hogy *A* maga után vonja *B*-t (*A* magyarázza *B*-t), de azt is, hogy *B* maga után vonja *A*-t (*B* magyarázza *A*-t). Ez a megkülönböztetés úgy emelhető ki, hogy szembeállítjuk ($\alpha 1$)-et: „*A* során vagy közben *B*-t végeztem” (*A* házat építve felépítettem egy falat) ($\alpha 2$)-vel: „*A*-t csinálva *B* végzése közben voltam” (Felépítve egy falat a házat építettem). Vagy újfent szembeállítva ($\alpha 1$)-et: „*A* *Z* zajokat kibocsátva *M*-et mondtam” és

($\alpha 2$)-t: „*M*-et mondvá *Z* zajokat bocsátottam ki”; ($\alpha 1$)-ben számot adok *A*-ról (ami itt a zajok kibocsátása), s megmondom, hogy mi volt a célja a zajok kibocsátásának, míg ($\alpha 2$)-ben *B*-ről adok számot (a zajok kibocsátásáról), s kifejtem azt, hogy mi volt a hatása annak, hogy zajokat bocsátottam ki. A formulát gyakran használjuk annak megindoklására, hogy miért csinálunk valamit, arra a kérdésre válaszolva: „Hogyhogy ezt meg ezt tetted?”. A két különböző hangsúly közül a szótár az első esetet emeli ki ($\alpha 1$), ahol *B*-t magyarázzuk. Ugyanilyen gyakran alkalmazzuk azonban az ($\alpha 2$) esetben *A* magyarázatára.

Ha azt a példát vesszük, hogy

...-ot mondvá megfeledeztem ...-ról

azt látjuk, hogy *B* (a megfeledezés) megmagyarázza, hogy miképpen is mondtuk a dolgot, vagyis számot ad *A*-ról. Hasonlóképpen:

A zümmögéskor úgy gondoltam, hogy a lepkék zümmögnek

megmagyarázza zümmögésemet (*A*). Ez a „mondva” formula alkalmazása, ha lokúciós igéket használunk; azt magyarázza, hogy mit mondtam (s nem a jelentést).

Ha viszont az alábbi példákat nézzük:

($\alpha 3$) Zümmögve méhecskének adtam ki magam
Zümmögve úgy viselkedtem, mint egy bohóc

úgy azt találjuk, hogy annak megmondása, hogy szándékaim szerint vagy ténylegesen mit tettem (zümmögtem), alkotja az ezt és ezt mondást, egy bizonyosfajta aktust, amely külön névvel illethető. Az illokúciós példa:

Ezt és ezt mondvá figyelmeztettem

ebbe a típusba tartozik — nem sorolható be egyik „közben” típusba sem — sem az ($\alpha 1$)-be, sem az ($\alpha 2$)-be (ahol *A* magyarázza *B*-t, vagy fordítva). De a lokúciós példától is eltér, mert az aktust nem

szándék vagy tény hozza létre, hanem alapvetően *konvenció* (ami természetesen szintén tény). Ezek a sajátosságok szolgálják a legkielégítőbben az illokúciós aktusok kiemelését.²

Amikor viszont a „mondva” formulát perlokúciós igékkel használjuk, akkor „közben vagy során” értelemben alkalmazzuk ($\alpha 1$). Ezzel *B*-t magyarázzuk, míg a lokúciós igéknél *A*-t, vagyis eltér mind a lokúciós, mind az illokúciós esetektől.

A „hogyhogy?” kérdés, mint megfigyelhetjük, nem korlátozódik a célokra és eszközökre. Így az alábbi példában:

A-t mondva megfeledkeztem *B*-ről

magyarázatot adunk *A*-ra, de a „magyarázat” vagy „magában foglal” egy újabb értelmében, ami nem felel meg a cél—eszköz viszonylatnak. A következő példában:

...-ot mondva meggyőztem... (megaláztam...)

B-t magyarázzuk (azt, hogy meggyőztem vagy megaláztam őt), ami valóban következmény, de nem eszközök következménye.

Hasonló módon a „révén” formula sem korlátozódik a perlokúciós igékre. Van lokúciós használata (...mondása révén arra gondoltam, hogy...), van illokúciós használata (...mondása révén figyelmeztettem...) s számos vegyes használata (...mondása révén bajt hoztam magamra). A „révén”-nek legalább két általános használata van:

- (a) A fejére gyakorolt ütés révén bejuttattam a szöveget a falba;
- (b) Egy tömés behelyezése révén gyakoroltam a fogorvoslást.

(a)-ban a „révén” azt az eszközt, módot vagy eljárást jelzi, amelynek révén a cselekvést megvalósítottam; (b)-ben a „révén” egy kritériumot jelez, amelynek révén az, amit tettem, a fogorvoslás gyakorlásaként válik besorolhatóvá. Alig van eltérés a két eset

² Képzeljünk el egy kuruzsló fogorvost. Mondhatjuk róla azt, hogy „A tömést behelyezve a fogorvoslást gyakorolta”. Konvencióval persze itt is dolgozunk van, akárcsak a figyelmeztetés esetében — a döntés a bíróság dolga.

között, kivéve azt, hogy a kritériumra utalás külsődlegesebbnek tűnik fel. A „révén”-nek ez a második értelme — a kritérium-értelem — úgy látszik, nagyon közel áll a „-va” egyik értelméhez: „Ezt mondva (éppen) megszegtém a törvényt”, s ily módon a „révén” — a „mondása révén” formulával — kétségkívül alkalmazható illokúciós igéknél. Mondhatjuk például azt, hogy „...mondása révén figyelmeztettem”. A „révén”-nek ez az értelme azonban nem használatos perlokúciós igéknél. Ha azt mondom, hogy „...mondása révén meggyőztem őt”, akkor itt a „révén”-nek cél—eszköz értelme lesz, de mindenképpen azt a módot vagy módszert fogja jelölni, amelynek révén megtettem a dolgot. Használjuk-e valaha is a „révén” formulát „cél—eszköz” értelemben illokúciós igéknél? Úgy látszik, hogy igen, legalábbis két esetben:

(a) Amikor verbális eszközöket használunk valaminek az elvégzésére nem verbálisak helyett — ha a nádpálca helyett beszélünk. Így például abban a példában, hogy: „Annak mondása révén, hogy »Igen, akarom!«, feleségül vettem őt”, az „Igen” a házasságkötés céljára szolgáló performatív eszköz. Itt a „mondást” abban az értelmében használjuk, ahol macskakörmök között áll, a szavakat, azaz a nyelvet érinti, a fatikus s nem a rétikus aktust.

(b) Amikor egy performatív megnyilatkozást közvetett eszközként használunk egy másik aktus elvégzésére. Így abban a példában, hogy: „Annak mondása révén, hogy »három pikk« tudattam vele, hogy nincsen károm”, a „három pikk (a licit)” performatívumot közvetett eszközként használom a partner tájékoztatására (ami szintén illokúciós aktus).

Összefoglalva: ahhoz, hogy a „mondása révén” formulát annak próbájaként használjuk, hogy egy aktus perlokúció-e, először is meg kell bizonyosodnunk arról, hogy

(1) a „révén” szót eszköz- s nem kritérium-értelemben használjuk;

(2) a „mondást” a következőképpen használjuk:

(a) a lokúciós aktus teljes értelmében, és nem — mondjuk — egy fatikus aktus részleges értelmében:

(b) nem kettős konvencióknak megfelelően, mint a fenti bridzs-példában.

Van két további kiegészítő próba az illokúciós aktus elkülönítésére a perlokúciós aktustól:

(1) Illokúciós igék esetében gyakran mondhatjuk, hogy „ x -et mondani annyi volt, mint y -t tenni”. Ugyanakkor nem mondhatjuk azt, hogy „A szöveget kalapálni annyi volt, mint beverni”, ahelyett, hogy „A szög kalapálása révén bevertem azt”. Ez a formula azonban nem kifogástalan próba, hiszen segítségével sok mindent mondhatunk; így például azt, hogy „Ezt mondani annyi volt, mint meggyőzni őt” (megjósoló használat?), bár a „meggyőzni” perlokúciós ige.

(2) Azok az igék, amelyeket (intuitívan — eddig jószerével mást sem tettünk) az illokúciós aktusok nevéként soroltunk be, meglehetősen közel állnak az *explicit performatív* igékhez. Hiszen azt, hogy „Figyelmeztetek, hogy...” és „Megparancsolom, hogy...” használhatjuk explicit performatívumként — de a figyelmeztetés és az utasítás illokúciós aktusok. Használhatjuk azt a performatívumot, hogy „Figyelmeztetek, hogy...”, azt viszont nem, hogy „Meggyőzlek, hogy...”, s használhatjuk azt a performatívumot, hogy „Azzal fenyegetlek...”, de azt már nem, hogy „Megfélemlítelek annak révén” — a meggyőzés és a megfélemlítés ugyanis perlokúciós aktusok.

Az általános konklúzió tehát az, hogy ezek a formulák a legjobb esetben is csak nagyvon ingatag próbák annak eldöntésére, hogy egy kifejezés a perlokúciótól eltérően illokúció-e, avagy egyik sem. Mindezzel együtt a „révén” és a „-va” (közben) ugyanolyan gondos figyelmet érdemel, mint például a mára közismertté vált „hogyan”.

Mi is akkor a kapcsolat a performatívumok és ezen illokúciós aktusok között? Úgy látszik, hogy amikor explicit performatívummal van dolgunk, akkor illokúciós aktussal is dolgunk van; vizsgáljuk meg tehát, hogy mi a kapcsolat (1) a korábbi előadásokban a performatívumokkal kapcsolatban bevezetett megkülönböztetések és (2) e különböző típusú aktusok között.

XI. Előadás

Amikor eredetileg szembeállítottuk egymással a performatív és konstatív megnyilatkozásokat, azt mondtuk, hogy

- (1) a performatívumnak valamit végeznie kell, szemben azzal, hogy pusztán mond valamit; és
- (2) a performatívum sikerült vagy sikerületlen, boldogul vagy nem boldogul, szemben azzal, hogy igaz vagy hamis volna.

Ésszerűek voltak ezek az elkülönítések? További elemzésünk a tevésről és a mondásról kétségekívül arra a következtetésre vezet, hogy bármit „mondjak” is bármikor (kivéve talán a puszta felkiáltásokat, mint „Hogy a fene vinné el!” vagy „Juj!”) egyaránt végzek lokúciós és illokúciós aktust. Az aktusok e két típusát kíséreltük meg felhasználni a performatív és konstatív megnyilatkozások elkülönítésére. Ha rendszerint mindkét dolgot egyszerre végezzük, hogyan maradhat fent az elkülönítés?

Először a konstatív megnyilatkozások felől vegyük szemügyre e szembeállítást: ezekről szólva beértük azzal, hogy az „állításokra” mint jellegzetes vagy paradigmaticus esetekre utaltunk. Helytálló volna azt mondani, hogy amikor valamit állítunk, akkor

- (1) csinálunk is valamit amellett és attól különbözően, hogy pusztán mondunk valamit, és
- (2) megnyilatkozásunk boldogul vagy nem boldogul, sikerült vagy sikerületlen (éppolyan, ha úgy tetszik, mint az igaz vagy hamis)?

(1) Kétségtelen, hogy állítani valamit ugyanúgy egy illokúciós aktus véghezvitele, mint például figyelmeztetni vagy bejelentkezni. Természetesen nem valamilyen sajátos fizikai módon véghezvitt cselekvést jelent, azon túl persze, hogy amennyiben verbális, érinti a beszélőszervek mozgásait, de — mint láttuk — a figyelmeztetés, a tiltakozás, az ígérés vagy az elnevezés sem fizikai cselekvés. Az „állítom” kielégíti mindazokat a kritériumokat, amelyeket az illokúciós aktusok elkülönítésére hoztunk fel. Vegyünk egy kifogástalan megjegyzést, mint amilyen az alábbi:

„Azt mondva, hogy esik, nem fogadtam, vitatkoztam vagy figyelmeztettem: pusztán egy tényt állítottam.”

Itt az „állítás” minden tekintetben egy szintre kerül a vitatkozással, a fogadással és a figyelmeztetéssel. Vagy újfent:

„Azt mondva, hogy munkanélküliséghez vezet, nem figyelmeztettem vagy tiltakoztam: pusztán tényeket állítottam.”

Vagy egy korábban szintén alkalmazott másik próbát véve, nyilvánvaló, hogy az

Állítom, hogy nem tette meg

ugyanazon a szinten van, mint az, hogy:

- Amellett érvelek, hogy nem tette meg.
- Fogadok, hogy nem tette meg.
- Azt sugallom, hogy nem tette meg, stb.

Ha egyszerően a megnyilatkozás elsődleges vagy nem explicit formáját használom — „Nem tette meg.” —, akkor explicitté tehetjük, hogy ezt mondva mit is csináltunk, vagyis a fenti három (vagy több) egyenértékű dolog bármelyikének mondása révén megadhatjuk a megnyilatkozás illokúciós erejét.

Ezenfelül, bár azt a megnyilatkozást, hogy „Nem tette meg” gyakran állításnak szánjuk, s akkor kétségkívül igaz vagy hamis (s ez valóban az, bármi legyen is egyébként igaz vagy hamis), nemigen

mondhatjuk, hogy eltér e szempontból attól, hogy „Állítom, hogy nem tette meg”. Ha valaki azt mondja, hogy „Állítom, hogy nem tette meg”, állításának igazságát pontosan ugyanúgy vizsgáljuk meg, mintha egyszerűbben azt mondta volna, hogy „Nem tette meg”, amikor ezt, ahogy természetesen gyakran szükséges is, állításnak tekintjük. Azt mondani tehát, hogy „Állítom, hogy nem tette meg” ugyanannak az állításnak a megtétele, mintha azt mondanánk, hogy „Nem tette meg”: nem egy másik állítást tesz arról, amit „én” állítok (nem számítva kivételes eseteket: a történelmi és a szokásos jelen idő és így tovább). Vagy a közismert példát véve, ha azt mondom, hogy „Úgy gondolom, hogy ő tette”, nagyon nagy durvaság, ha valaki még hozzáfűzi: „Ez egy állítás rólad” — ami *lehet*, hogy rólam szól, az állítás azonban nem szólhat rólam. Vagyis, nincs szükségszerű ellentmondás aközött, hogy

(a) egy megnyilatkozás megtétele valaminek az elvégzése,

(b) s hogy megnyilatkozásunk igaz vagy hamis.

Hasonlítsuk össze ezt például azzal, hogy „Figyelmeztetek, hogy támadni készül”, ahol ez nyilván figyelmeztetés, s ugyanakkor az, hogy támadni fog-e, igaz vagy hamis; s mindez a figyelmeztetés értékelésénél szintúgy fellép, bár nem azonos módon, mint az állítás értékelésénél.

Pusztá szemrevételezés alapján az „Állítom, hogy . . .” semmilyen alapvető módon nem tér el attól, hogy „Úgy tartom, hogy . . .” (aminek a mondása egyenlő azzal, hogy úgy tartom, hogy . . .), „Közlöm veled, hogy . . .”, „Tanúskodom, hogy . . .” és így tovább. Lehet, hogy majd sikerül kimutatni valamilyen „alapvető” eltérést az ilyen igék között, eddig azonban semmi sem történt ebben az irányban.

(2) Ezenfelül, hogyha a második állítólagos szembeállításra gondolunk, mely szerint a performatívumok sikerültek vagy sikerületlenek, boldogulnak vagy nem boldogulnak, miközben az állítások igazak vagy hamisak, ismét csak az állítólagos konstatív megnyilatkozások felől nézve, nevezetesen az állítások felől, azt találjuk, hogy az állítások *igenis* ki vannak téve mindazoknak a balfogásoknak, amelyek a performatívumoknál is fellépnek. Térjünk vissza ismét ehhez a kérdéshez, s vizsgáljuk meg, hogy mindannak következtében, amit „balfogásnak” nevezünk, nem fenyegetik-e az állításokat pontosan ugyanazok a fogyatékoságok,

mint például a figyelmeztetéseket — vagyis azok a különféle fogyatékoságok, amelyek megakadályozzák, hogy egy megnyilatkozás sikerült legyen, boldoguljon, anélkül, hogy igazzá vagy hamissá tennék.

Már említettük, hogy egy bizonyos értelemben azt mondvá vagy állítva, hogy „A macska az ágyon van”, implikálom, hogy hiszek abban, hogy a macska az ágyon van. Ez párhuzamos azzal a jelentéssel — ugyanaz a jelentés —, melynek értelmében az „Ígérem, hogy ott leszek” implikálja, hogy szándékomban áll ott lenni, s hiszek abban, hogy képes is leszek erre. Vagyis az állítás érzékeny a balfogások *őszintétlenségi* fajtáira, ráadásul a balfogások ama formájára is, mint valaminek a *megszegése*, abban az értelemben, hogy azt mondvá vagy állítva, hogy a macska az ágyon van, elkötelezem magam arra, hogy azt mondjam vagy állítsam, hogy „Az ágy a macska alatt van”, ugyanúgy, ahogy az „ x -et y -ként definiálom” performatívum (a *fiat* értelmében) kötelez arra, hogy a továbbiakban e terminusokat sajátos módon alkalmazzam a szövegben, s könnyű belátni, hogy miképpen is kapcsolódik mindez olyan aktusokhoz, mint az ígérés. Ez azt jelenti, hogy az állításoknál előfordulhat a balfogások mindkét *Γ* típusa.

Mi a helyzet az *A* és *B* típusú balfogásokkal, amelyek az aktust — a figyelmeztetést, az ígéretet és így tovább — semmissé tették vagy érvénytelenítették? Ami állításnak látszik, válhat-e ugyanúgy semmissé vagy érvénytelenné, mint egy előszerződés? A válasz nyomatékos „igen”. Az első két esetben — *A1* és *A2* — nincsenek konvenciók (vagy nincsenek elfogadott konvenciók), vagy a körülmények nem megfelelőek ahhoz, hogy a beszélő a konvencióra hagyatkozhassek. Számos ilyen típusú balfogás mételyezi meg az állításokat.

Már említettük azt az esetet, amikor is egy szándékolt állítás (mint mondják) *előfeltételezi* annak a létezését, amire utal; ha ilyen dolog nincsen, az „állítás” nem szól semmiről. Egyesek szerint akkor, ha valaki például azt mondja, hogy Franciaország jelenlegi királya kopasz, „fel sem merül az a kérdés, hogy kopasz-e”; ám szerencsésebb azt mondani, hogy a feltételezett állítás semmis vagy érvénytelen, pontosan úgy, mint amikor azt mondom, hogy eladok neked valamit, ami nem is az enyém vagy (mert — teszem azt — elégett) nem is létezik. A szerződések gyakran azért érvénytelenek,

mert nem léteznek azok a dolgok, amelyekre vonatkoznak, ami a referencia összeomlásához (teljes kétértelműséghez) vezet.

De vegyük észre, hogy az „állítások” más, a szerződésekkel, ígérekkel, figyelmeztetésekkel és hasonlókkal szintűgy párhuzamos módokon is érzékenyek a balfogások e fajtáira. Gyakran mondjuk például, hogy „Te nem parancsolgathatsz nekem”, mégpedig abban az értelemben, hogy „Nincs jogod arra, hogy utasíts engem”, ami egyenértékű azzal, hogy nem vagy megfelelő helyzetben ahhoz, hogy ezt tedd; s ugyanilyen gyakori, hogy nem állíthatsz valamit — nincs jogod állítani —, vagy nem vagy olyan helyzetben, hogy állítsd. *Nem* állíthatod most és itt, hogy hányan vannak a másik szobában, s ha azt mondod: „Ötvenen vannak a szomszéd szobában” — azt csak úgy tekinthetem, hogy saccolsz vagy feltételezel (ugyanúgy, ahogy olykor nem is utasítást adsz, mert ez elképzelhetetlen volna, hanem talán csak fölöttébb udvariatlanul kérsz, most nagyon sután „megkockáztatsz egy becslést”). Itt olyasmiről van szó, amit más körülmények között módodban lenne állítani; de mi a helyzet azokkal az állításokkal, amelyek más személyek érzéseire vagy a jövőre vonatkoznak? Vajon egy jóslat vagy akár predikció — mondjuk, egy személy viselkedéséről — valóban állítás? Fontos, hogy a beszédhelyzet egészét tekintsük.

Némelykor nincs módunk kinevezni valakit, csak egy már megtörtént kinevezést megerősíteni, máskor meg — ehhez hasonlóan — nem állíthatunk valamit, csak igazolhatunk egy már megtörtént állítást.

A feltételezett állítások érzékenyek a *B* típusú balfogásokra, a botlásokra és fennakadásokra is. Valaki „olyasmit mond, ami nem állt szándékában” — rossz szót használ, azt mondja, hogy „A macska az ágyon van”, pedig azt akarta mondani, hogy a „díványon”. Hasonló trivialitások persze felmerülnek — de talán nem is mindenben azok, mert az ilyen megnyilatkozások kimerítően tárgyalhatók a jelentés vagy az értelem és a jelöllet fogalomkörében, s így aztán jól össze lehet zavarodni, bár valójában könnyen érthetők.

Ha egyszer elfogadtuk, hogy *nem* a mondatot, hanem a megnyilatkozásnak a beszédhelyzetben való megtételét kell tanulmányoznunk, elkerülhetetlenül be kell látnunk, hogy az állítás

egy cselekvés megcselekvése. Továbbá ha összehasonlítjuk az állítást azzal, amit az illokúciós aktusról mondtunk, olyan aktusnak tűnik fel, amelynél — akárcsak a többi illokúciós aktusnál — alapvető a „felfogás biztosítása”: ugyanúgy felmerül a kétely, hogy vajon állítottam-e valamit, ha azt nem hallották vagy nem értették, mint az a kétség, hogy figyelmeztettem-e *sotto voce*, vagy tiltakoztam-e, ha valaki nem vette azt tiltakozásnak és így tovább. S az állítások ugyanúgy „érvénybe lépnek”, mint az „elnevezések”: ha állítottam valamit, az további állítások mellett kötelez el: bizonyos elkövetkező állításaim helytállóak lesznek, vagy nem lesznek azok. S ugyanígy, bizonyos állítások vagy megjegyzések, melyeket ezt követően teszel, ellentmondanak nekem, vagy nem, elvitatják azt, amit mondtam, vagy nem — és így tovább. Az állítás nem mindig vár választ, de ez egyébként sem alapvető jellemzője minden illokúciós aktusnak. S nyilvánvaló az is, hogy az állítás során a legkülönbözőbb fajtájú perlokúciós aktusokat végezzük vagy végezhetjük.

Legfeljebb amellet lehet érvelni némi meggyőző erővel, hogy az állítással nincs sajátlagosan összekapcsolva valamilyen perlokúciós *cél*, amiként a tájékoztatással, az érveléssel és hasonlókkal, s részben ez a viszonylagos tisztaság magyarázhatja, hogy miért biztosítunk sajátos helyet az „állításoknak”. Ez azonban nem igazolja, hogy — ha megfelelően használjuk őket — a „leírásoknak” hasonló elsőbbséget biztosítsunk, s egyébként is számos illokúciós aktusra nézve igaz.

Ugyanakkor a performatívumok felől tekintve a dologra, még mindig érezhetjük azt, hogy hiányzik belőlük valami, ami az állításokban megvan, miközben, mint rámutattunk, ennek fordítottja nem igaz. A performatívumok természetesen mondanak is valamit amellet, hogy tesznek valamit, de úgy érezhetjük, hogy az állításokkal szembeállítva alapjában véve nem igazak vagy hamisak. Úgy érezhetjük, hogy ez az a dimenzió, amelyben a konstatív megnyilatkozást megítéljük, értékeljük vagy felbecsüljük (előfeltevésként kezeskedve érte, hogy sikerrel jár), ami nem lép fel nem konstatív, azaz performatív megnyilatkozások esetében. Értsünk egyet abban, hogy mindezeknek a körülményeknek fenn kell állnia ahhoz, hogy boldoguljunk valaminek az állításában, de miután állítottam, felmerül a kérdés, hogy amit állítottam, igaz-e vagy

hamis? S népszerű kifejezéssel élve, erről aztán úgy érezzük, hogy abba a kérdésbe torkollik: az állítás „megfelel-e a tényeknek”? Ezzel egyetérttek: kudarcra ítéltettek azok a próbálkozások, amelyek az „igaz” kifejezés használatát a „helyesléssel”, „jóváhagyással” vagy hasonlókkal teszik egyenértékűvé. Így tehát a rendelkezésünkre áll a megvalósult állítás egy új vizsgálati dimenziója.

Most azonban eljutunk oda, hogy

- (1) nem adódik-e a megvalósult megnyilatkozásnak egy hasonlóan objektív értékelése — legalábbis sok esetben — másféle, jellegzetesen performatív megnyilatkozásoknál is; és
- (2) nem durva egyszerűsítés-e ez a számadás az állításokról?

Először is nyilvánvaló eltolódás figyelhető meg az igazság vagy hamisság irányába, például az ítélezők esetében, mint amilyen a becslés, a valamilyennek találás és a bejelentés. Így például:

becsülni	helyesen vagy tévesen	például, hogy fél három
valamilyennek találni	helyesen vagy helytelenül	például bűnösnek
úgy ítélni meg	helyesen vagy helytelenül	például, hogy a baseball ütő- játékos kiesett

Az ítélezőkről nem mondjuk azt, hogy „igaz”, de nyilván ugyanazt a kérdést vetjük fel, és állításokra is alkalmazunk olyan határozókat, mint „helyesen”, „helytelenül”, „helytállóan” és „tévesen”.

Vagy egy másik példát véve, párhuzam mutatkozik a teljes és érvényes következtetés és érvelés, valamint az igaz állítás között. Nemcsak az a kérdés, hogy érvelt vagy következtetett-e, hanem az is, hogy volt-e rá alapja és sikeresen tette-e. Figyelmeztetni és tanácsot adni lehet helyesen vagy helytelenül, jól vagy rosszul. Hasonló megfontolásokat vet fel a dicséret, a hibáztatás és a gratuláció is. A hibáztatás nem helyénvaló akkor, ha te magad is ugyanazt műveltél, s rendre felmerül az a kérdés, hogy a dicséret, a hibáztatás vagy a gratuláció megérdemelt vagy érdemtelen volt-e:

nem elegendő azt mondani, hogy leszidta és kész — az egyik aktust joggal részesítjük előnyben a másikkal szemben. Az a kérdés, hogy vajon a dicséret vagy a szidás megérdemelt volt-e, meglehetősen eltér attól a kérdéstől, hogy időszerű volt-e, s ugyanez a megkülönböztetés tehető a tanácsokkal kapcsolatban is. Más dolog azt mondani, hogy egy tanács rossz vagy jó volt, mint azt, hogy kellő időben adták-e vagy sem, bár a tanács időzítése jó vagy rossz volta szempontjából fontosabb, mint a szidás időzítése a kiérdemeltséget tekintve.

Biztosak lehetünk-e abban, hogy az igaz módon való állítás az ítélezőknek egy másik *osztályát* alkotja, mint a logikus érvelés, a jó tanács, az elfogulatlan ítélet és a megalapozott szidás? Nincsenek-e ezek is bonyolult módon kapcsolatban a tényekkel? Ugyanez mondható el az olyan eldöntőkről is, mint amilyen a megnevezés, a kinevezés, az örökhagyás és a fogadás. A tények is idevonhatók, csakúgy, mint ismeretünk és véleményünk a tényekről.

Mi sem természetesebb, mint hogy állandóan próbálkoznak a megkülönböztetés módosításával. Azt mondják, hogy az érvelés megalapozottsága (ha nem „érvényes” deduktív érvelésről van szó) és a szidás megérdemeltsége nem objektív kérdés, vagy azt hirdetik, hogy a figyelmeztetés esetében meg kell különböztetnünk azt az „állítást”, hogy a bika támadni fog, magától a figyelmeztetéstől. De időzzünk egy percet annál a kérdésnél, hogy vajon az igazság vagy hamisság kérdése olyannyira objektív-e. Azt kérdezzük: „*Elfogulatlan* állítás ez?” — az állítás és kijelentés jó okai és alapjai valóban olyannyira eltérnek a performatív aktusok — érvelés, figyelmeztetés, megítélés stb. — jó okaitól és alapjaitól? Vajon a konstatív megnyilatkozás mindig vagy igaz, vagy hamis? Mikor egy konstatívumot szembesítünk a tényekkel, akkor ténylegesen olyan széles fogalmi hálót használva folytatjuk az értékelést, amely lefedi azt, amit a performatívumok megítélésénél alkalmazunk. A való életben, a logikai elméletben elképzelt egyszerű helyzetekkel szöges ellentétben, nem lehet mindig olyan könnyen megválaszolni, hogy valami igaz-e vagy hamis.

Tegyük fel, hogy a „Franciaország hatszögletű” állítást szembesítjük a tényekkel, ebben az esetben gondolom Franciaországgal — igaz-e vagy hamis? Nos, ha úgy tetszik, bizonyos mértékig igaz. Minden további nélkül be tudom látni, hogy mire gondolsz, amikor

azt mondd, hogy bizonyos szándékok és célok szempontjából igaz, s egy magas rangú tábornok talán be is éri ezzel, de egy geográfus már korántsem. „Természetesen meglehetősen elnagyolt” — mondanánk, „de mint eléggé elnagyolt állítás meglehetősen jó”. Ám ekkor megszólal valaki: „Végtére is igaz vagy hamis? Engem nem érdekel, hogy elnagyolt-e vagy sem; persze, hogy elnagyolt. De igaznak vagy hamisnak kell lennie — elvégre állítás, vagy nem?” Miképpen válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy igaz-e vagy hamis az az állítás, hogy Franciaország hatszögletű? Szerintem elnagyolt, és ez a helyes és végső válasz arra a kérdésre, hogy mi a viszony a „Franciaország hatszögletű” és Franciaország között. Elnagyolt leírás ez, ami sem nem igaz, sem nem hamis.

Az igaz vagy hamis állítás esetében újfent — akárcsak a jó vagy rossz tanács esetében — fontos a megnyilatkozás szándéka és kontextusa; megeshet, hogy az, ami egy iskolai tankönyvben igaznak minősül, azt a történeti kutatásban másként ítélik meg. Tekintsük azt a konstatív megnyilatkozást, hogy „Lord Raglan nyerte meg az almai csatát”, de emlékezzünk arra, hogy — ha egyáltalán volt ilyen — Alma a katonák csatája volt, s hogy Lord Raglan parancsait egyes alárendeltjei nem kapták meg. Megnyerte-e akkor Lord Raglan az almai csatát vagy sem? Bizonyos kontextusokban, például az iskolai tankönyvben természetesen teljesen jogos ezt kijelenteni — talán túlzásról van itt szó, s fel sem merül a kérdés, hogy Raglan kitüntetést kapjon érte. A „Franciaország hatszögletű” elnagyolt, a „Lord Raglan nyerte meg az almai csatát” pedig túlzó állítás, bizonyos kontextusoknak azért megfelel, másoknak viszont nem; nincs értelme igazságán vagy hamisságán lovagolni.

Harmadikként nézzük meg azt a kérdést, hogy vajon igaz-e az, hogy minden sarki lúd Labradorba vándorol, holott bizonyára előfordul, hogy a megsérült vagy legyöngült madaraknak nem mindig sikerül megtenniük a hosszú utat. Efféle problémákkal szembesülve nem jogosulatlan sokak felvetése, hogy azok a megnyilatkozások, amelyek úgy kezdődnek, hogy „Minden...”, előírás értékű meghatározások vagy egy szabály alkalmazására vonatkozó tanácsok. De milyen szabályéra? Ez a gondolat részben abból fakad, hogy nem értik meg az ilyen állítások referenciáját, amely az ismert dolgokra korlátozódik; nemigen tehetjük meg azt

az egyszerű állítást, hogy az állítások igazsága a tényekre vonatkozó tudástól megkülönböztethető tények függvénye. Tegyük fel, hogy Ausztrália felfedezése előtt *X* kijelenti: „Minden hattyú fehér.” Ha később egy fekete hattyúra bukkanunk Ausztráliában, megcáfoltuk-e *X*-et? Hamissá vált-e most állítása? Nem szükségszerűen — vissza is vonhatja, de mondhatja azt is, hogy „Nem a bárhol lévő hattyúkról beszéltem; így például nem állítottam semmit a Mars lehetséges hattyúiról”. A referencia a megnyilatkozás időpontjában meglévő tudásunk függvénye.

Az állítások igazságát és hamisságát befolyásolja, hogy mit hagynak ki, és mit vesznek fel, hogy félrevezetők-e és így tovább. A leírásokról például úgy vélekednek, hogy igazak vagy hamisak — vagy ha úgy tetszik: „állítások” — lehetnek, s ezért nyilván érzékenyek ezekre a bírálatokra, mivel szelektívek, és meghatározott céllal mondják ki őket. Fontos észrevennünk, hogy az „igaz” és a „hamis”, akárcsak a „szabad” és a „nem szabad”, nem valami egyszerű dolog helyett áll, hanem egy általános dimenziót képvisel, amely arra vonatkozik, hogy helyes vagy megfelelő dolog-e — szembeállítva a helytelennel — ennek a hallgatóságnak ezzel a céllal és ezzel a szándékkal ilyen körülmények között ezt és ezt mondani.

Általánosságban a következőket mondhatjuk: az állítások (vagy például a leírások) és a figyelmeztetések stb. esetében, ha már figyelmeztettél, és volt is jogod rá, állítottál vagy tanácsoltál, egyaránt felmerülhet az a kérdés, hogy *helyesen* állítottál, figyelmeztettél, vagy tanácsoltál-e — nem abban az értelemben, hogy jól időzített vagy megfelelő volt-e ez, hanem abban az értelemben, hogy a tények, ténybeli tudásod, beszédcélod és hasonlók alapján ezt volt-e a helyes mondani.

Ez a tétel sokban különbözik a pragmatisták nézetétől, mely szerint igaz az, ami működik és így tovább. Az állítások igazsága vagy hamissága nem pusztán a szavak jelentésének függvénye, hanem annak is, hogy milyen aktust végeztél és milyen körülmények között.

Mi marad meg akkor a performatív és konstatív megnyilatkozások elkülönítéséből? Valójában azt mondhatjuk, hogy a következő járt a fejünkben:

(a) A konstatív megnyilatkozást vizsgálva elvonatoztatunk a beszédaktus illokúciós vonatkozásától (nem is beszélve a perlokú-

ciós dimenzióról), és a lokúciós oldalra összpontosítjuk figyelmünket; ráadásul a tényeknek való megfelelés leegyszerűsített koncepciójával dolgozunk — durva egyszerűsítésekkel élünk, mert ez a koncepció lényegében figyelembe venné az illokúciós aspektust. Eszménykép gyanánt az lebegett a szemünk előtt, amit minden körülmények között, bármilyen céllal, bárkinek helyes lenne mondani. Némelykor ez talán meg is valósul.

(b) A performatív megnyilatkozást vizsgálva, amennyire csak lehetséges, a megnyilatkozás illokúciós erejére figyelünk, és eltekintünk a tényeknek való megfelelés dimenziójától.

Talán e két elvonatkoztatás egyike sem olyannyira helyénvaló: esetleg nem is két pólussal van dolgunk, hanem egy történeti folyamattal. Bizonyos esetekben, így a fizikakönyvek matematikai képleteinél mint a konstatívumok példáinál, vagy egyszerű végrehajtási utasítások kibocsátásánál, illetve közönséges elnevezéseknél mint a performatívumok példáinál, a való életben sem kizárt, hogy ilyesmikkel találkozunk. Az efféle példák, vagyis a teljesen szélsőséges esetek alapján — amikor minden felfogható ok nélkül mondjuk, hogy „Bocsánatot kérek!” vagy „A macska az ágyon van” — merült fel az a gondolat, hogy két különféle megnyilatkozás van. A tényleges konklúzió azonban nyilván az lesz, hogy (a) meg kell különböztetnünk a lokúciós és az illokúciós aktusokat, és (b) minden egyes illokúciós aktus — a figyelmeztetés, a becslés, az ítélet, az állítás és a leírás — esetében sajátosan eljárva és kritikus szemmel fel kell tárnunk, hogy milyen különös módon kell szándékolni őket ahhoz, hogy egyrészt minden rendben legyen velük, másrészt hogy „helyesek” vagy „helytelenek” legyenek; milyen elismerő vagy helytelenítő terminusokat használunk mindegyiküknél külön-külön, s mit is jelentenek. Kiterjedt mező ez, s nyilván nem fog az „igaz” és „hamis” egyszerű megkülönböztetéséhez vezetni, de azt sem fogja eredményezni, hogy az állításokat elkülönítsük a többitől, hiszen az állítás csak az egyik az illokúciós osztály nagyszámú beszédaktusa közül.

Ráadásul a lokúciós aktus, akárcsak az illokúciós, pusztá absztrakció: minden voltaképpen beszédaktus egyszerre mindkettő. (Ez ahhoz a módhoz hasonló, ahogyan a fatikus aktus, a rétikus aktus stb. is pusztá absztrakció.) Természetesen többnyire

elkülönítjük a különböző elvonatkoztatott „aktusokat”, mégpedig annak segítségével, hogy milyen lehetséges baklövések merülhetnek fel a kupától a szájig, vagyis ebben az esetben milyen különböző féle-fajta értelmetlenségek merülhetnek fel végzésük során. E ponttal egybevetethetjük azt, amit a nyitó előadásban mondtam az értelmetlenségek típusainak osztályozásáról.

XII. Előadás

Számos szálát elvarratlan hagyunk, rövid összefoglalás után azonban erőltetett menetben tovább kell haladnunk. Hogyan festett a „konstatív—performatív” megkülönböztetés újabb elméletünk fényénél? Többnyire — s minden általunk vizsgált megnyilatkozás esetében (kivéve talán a káromkodást) — azt találjuk, hogy van

- (1) boldogul (sikerült) — nem boldogul (sikerületlen) dimenzió;
(1a) illokúciós erő;
- (2) igaz—hamis dimenzió;
(2a) lokúciós jelentés (értelem és jelölet).

A performatív—konstatív elkülönítés tétele úgy viszonyul a lokúciós és illokúciós aktus tételéhez a teljes beszédaktusban, mint a *speciális* elmélet az *általános* elméletéhez. S az általános elmélet igénye egyszerűen azért merül fel, mert a hagyományos „állítás” elvonatkoztatás, eszmény, akárcsak a hagyományos igazság vagy hamisság. E ponton nem tehetek egyebet, mint hogy néhány reményekkel teli petárdát robbantok. Az alábbi tanulságokat akartam sugallani:

(A) A teljes beszédhelyzetben megjelenő teljes beszédaktus az az *egyetlen tényleges* jelenség, amelyet végső soron meg kell világítanunk.

(B) Az állítás, a leírás stb. *mindössze két* név a számtalan egyéb illokúciós aktus neve mellett; nincs különleges helyzetük.

(C) Vagyis nincs különleges helyzetük a tekintetben, hogy kitüntetett módon kapcsolódnának a tényekhez, s ezt a módot

igaznak vagy hamisnak neveznénk, mivel az igazság és hamisság (kivéve a mesterséges elvonatkoztatás eseteit, amire mindig van mód, és bizonyos célok fel is jogosítanak erre) nem viszonyok, minőségek vagy miegyebek nevei, hanem egy megítélési dimenziót képviselnek — megfelelnek-e a szavak azoknak a tényeknek, eseményeknek, helyzeteknek, amelyekre utalnak.

(D) Ugyanezen a fonálon haladva, sok más dichotómiához hasonlóan, meg kell szüntetni a „normatívnak” vagy „értékelőnek” a tényszerűvel való szembeállítását.

(E) Gyaníthatjuk, hogy az „értelemmel” és „jelöléssel” egyenértékű „jelentés” elméletét ki kell fényesítenünk, és újra kell fogalmaznunk a lokúciós és illokúciós aktusok közti különbségtétel fogalomrendszerében. (*Amennyiben persze ez az elkülönítés megalapozott* — itt csak felvázoltuk.) Elismerem, hogy ezen a téren lett volna még mit tennem: a régi „értelem és jelölés” fogalmakat mai felfogásként vettem át, s azt is hangsúlyoznám, hogy adós maradtam az állítások illokúciós erejének közvetlen vizsgálatával.

Azt mondtuk, hogy nyilvánvalóan szükségünk lesz még valamire, ami hosszan tartó terepmunkát igényel. Régóta emlegetjük, hogy szeretnénk a birtokunkban tudni az „explicit performatív igék” listáját; az általánosabb elmélet fényében azonban talán már láthatóvá vált, hogy valójában a megnyilatkozások *illokúciós erejének* listájára van szükségünk. Az *elsődleges* és *explicit* performatívumok közötti régi megkülönböztetés mindenestre túl fogja élni, hogy a performatív—konstatív megkülönböztetés tengerén áthajózva kikötöttünk a beszédaktusok elméleténél. Mert azóta megindokolva láttuk azt a feltételezést, hogy az explicit performatív igékre javasolt próbák („mondani...annyi, mint...” és így tovább) megfelelnek — sőt, jobban megfelelnek — arra a célra, hogy kiemeljük azokat az igéket, amelyek — ahogy most mondanánk — egy megnyilatkozás illokúciós erejét teszik explicitté, vagy azt, hogy milyen illokúciós aktust is végeztünk egy megnyilatkozás során. A performatívumok tisztaságának elképzelése azonban *nem* fogja túlélni az átkelést, vagy talán csak mint szélsőséges határeset. Nincs ebben semmi meglepő, hiszen már kezdetben is gondot okozott ez az elképzelés. Lényegében azon a hiedelmen alapul, hogy a performatívumok és a konstatívumok dichotómiát alkotnak. Ezt, mint látjuk, el kell vetnünk az egymással kapcsolat-

ban lévő és egymást átfedő beszédaktusok általánosabb *családjaival* helyettesítve őket. Most éppen ezek osztályozását fogjuk megkísérelni.

Az egyszerű próbát (óvatosan) alkalmazva, nevezetesen a cselekvő, egyes szám első személyű, kijelentő mód, jelen idejű alak próbáját alkalmazva, s engedékenyen végigböngészve a szótárt (egy kéziszótár éppen megfelelő lesz erre a célra), 10 harmadik hatványának megfelelő számú ígét kapunk.¹ Azt mondtam, hogy megkísérellek valamilyen előzetes általános osztályozást adni, és néhány megjegyzést teszek az így kialakult osztályokról. Nos, lássuk! Csak átfutunk vagy inkább átkószálunk rajtuk.

Őt általános osztályt különböztetek meg, de korántsem vagyok egyformán elégedett mindegyikkel. Ahhoz azonban elégségesek, hogy ördögűző hajlandóságom erőre kapjon; két fétist pécéztem ki: (1) az igaz—hamis és (2) az érték—tény szembeállítás. Ezeket a megnyilatkozás-osztályokat az illokúciós erőnek megfelelően besorolva, a következő, többé-kevésbé újbarbár nevekkel illetem:

- (1) ítélezők (*verdictives*);
- (2) végrehajtók (*exercitives*);
- (3) elkötelezők (*commissives*);
- (4) viselkedők (*behabitives*) — ez sokkoló;
- (5) bemutatók (*expositives*).

Egyenként áttekintjük őket, de először elnagyoltan jellemezném mindegyiket.

Az első csoportnak, az ítélezőknek jellegzetes példái azok, amikor — amint a név is sugallja — egy bíróság, döntenők vagy sportbíró ítéletet hoz. Az ítéletnek azonban nem kell véglegesnek lennie, lehet becslés, saccolás vagy felmérés is. Lényegében valamilyen tényre vagy értékre vonatkozó eredményt közöl, melynek igazságáról különböző okoknál fogva nehéz megbizonyosodni.

A második, a végrehajtók csoportja hatalmat, jogokat vagy befolyást gyakorol. Példa erre a kinevezés, a szavazás, az utasítás, a sürgetés, a tanácsolás, a figyelmeztetés és így tovább.

¹ Miért ezt a kifejezést használom 1000 helyett? Először is azért, mert tudományosnak látszik; másodjára pedig azért, mert 1000-tól 9999-ig terjed, ami elég tágas határ, míg a másikat úgy értelmeznék, mint „körülbelül 1000”, ami túlságosan szűk.

A harmadik csoportnak, az elkötelezőknek jellegzetes esetei — az ígéret vagy egyéb kötelezettségvállalás — *elköteleznek* valaminek a végzésére, de idetartoznak a szándékbejelentések is, amelyek nem ígéretesek, valamint olyan homályos dolgok is, amelyeket támogatóknak nevezhetünk, mint például az, hogy kiállok valaki mellett. Nyilvánvaló szálak fűzik az ítélkezőkhöz és a végrehajtókhoz.

A negyedik csoport, a viselkedők csoportja fölöttébb vegyes összetételű, az idetartozó megnyilatkozások a magatartásmódokkal és a *társas viselkedéssel* kapcsolatosak. Példa erre a bocsánatkérés, a gratulálás, az ajánlás, a kondoleálás, az eskütétel és a kérdőre vonás.

Az ötödik csoportot, a bemutatókat nehéz meghatározni. Azt tesszük világossá, hogy megnyilatkozásaink hogyan illeszkednek egy vita vagy társalgás menetébe, hogyan használjuk a szavakat, vagy általánosabban: bemutatják a dolgokat. Példák: „Azzal válaszolok, hogy...”; „Vitatom, hogy...”; „Elismerem, hogy...”; „Illusztrálom...-vel”; „Kikötöm, hogy...”. Nyomban világossá kell tennünk, hogy nagy valószínűséggel számíthatunk itt mellékes vagy furcsa esetekre és átfedésekre.

Úgy vélem, hogy az utolsó két osztály okozza a legtöbb gondot, s könnyen lehet, hogy nem világosak, hogy átfedések fordulnak elő bennük, és nem kizárt, hogy valami egészen más osztályozásra lesz szükség. Mindezt egyáltalán nem tartom véglegesnek. A viselkedők azért okoznak gondot, mert fölöttébb vegyes összetételű a csoport, a bemutatók pedig azért, mert igen sok van belőlük, meglehetősen fontosak is, s jóllehet besorolódhatnak a többi osztályba is, valamiképpen mégis egyediek, de ezt még a magam számára sem tudtam tisztázni. Lehet, hogy azt kell mondanom, hogy minden osztályunkban jelen van minden egyes aspektus.

1. Ítélezők

Példák:

felment	elítél	talál (ténybelileg valaminek)
tart (jogilag)	értelmez (mint)	ért
olvas (mint)	elrendel	számol
tekint (valaminek)	becsül	helyez
elhelyez	datál	mér
tesz (valahová)	tesz (valamivé)	vesz (valaminek)
osztályoz	rangsorol	besorol
előír	értékel	leír
jellemez	diagnosztizál	elemez

További példákat találhatunk a jellem megítélésében, olyasfélét, mint „Szorgalmasnak kellene neveznem”.

Az ítélezők valamely eredmény hivatalos vagy nem hivatalos bejelentései, evidenciákra vagy indokokra alapozva, értékekre vagy tényekre vonatkozóan, amennyiben ezeket egyáltalán meg lehet különböztetni. Az ítélezők bírói aktusok, szemben a törvényhozó vagy a végrehajtó aktusokkal, amelyek egyaránt végrehajtók. Bizonyos bírói aktusok valójában végrehajtók abban a tágabb értelemben, amikor ide soroljuk azt, amit a bírók tesznek, szembeállítva azzal, amit az esküdtszékek. Az ítélezőket nyilvánvaló kapcsolatok fűzik az igazsághoz és a hamissághoz, már ami a megalapozottságot és a megalapozatlanságot, avagy az elfogultatlanságot és az elfogultságot illeti. Azt, hogy egy ítélet tartalma igaz vagy hamis, jól mutatja az, amikor például azt vitatjuk, hogy a bíró helyesen ítélte-e le, tizenegyest vagy szögletűgást.

Összehasonlítás a végrehajtókkal

A bíró döntése mint hivatalos aktus törvény erejű; az esküdtszék döntése bűnösnek nyilvánít valakit; az, hogy a sportbíró azt mondja a baseball ütőjátékosnak, hogy kiesett, vagy hibásnak tekinti a

szervát, azt eredményezi, hogy az ütő kiáll, vagy a szerva hibás. Mindez egy hivatalos hatáskörnek tudható be, de továbbra is úgy értendő, hogy az evidencia alapján helyes vagy helytelen, helyénvaló vagy rossz, megalapozott vagy megalapozatlan. A döntés nem valaki mellett vagy ellen szóló döntésként hozatik meg. A bírói aktus, ha úgy tetszik, végrehajtó aktus, de meg kell különböztetnünk azt a végrehajtó megnyilatkozást, hogy „a magáé lesz”, attól az ítélettől, hogy „az Öné”, s hasonlóképpen meg kell különböztetnünk a kárbecslést a jóvátétel megítélésétől.

Összehasonlítás az elkötelezőkkel

Az ítélezőknek a jogban hatásuk van mind saját magunkra, mind másokra. Egy ítélet meghozatala vagy egy becslés megtétele például bizonyos jövőbeli magatartás mellett kötelez el minket abban az értelemben, ahogy bármely beszédaktus, sőt, talán még inkább, legalábbis következetességre kötelez, s netán mi magunk is tudjuk, hogy még mi mindenre. Valamely ítéletet hozva például el leszünk kötelezve, vagy ahogy mondjuk: el vagyunk kötelezve arra, hogy jóvátételi kötelezettséget ismerjünk el. S ugyanígy, a tények egyfajta értelmezésével elkötelezhetjük magunkat egy ítélet vagy becslés mellett. Az ítélet meghozatala valaminek a támogatása is lehet, elkötelezhet arra, hogy ki kell állnunk valaki mellett, meg kell védenünk és így tovább.

Összehasonlítás a viselkedőkkel

A gratulálás implikálhat egy, az értékről vagy a jellemről formált ítéletet. Továbbá a „hibáztat” egyik értelmében, mégpedig abban, hogy „felelősnek tart” a „hibáztatni” — ítélező, ám egy másik értelemben annyi, mint egy személlyel kapcsolatban valamilyen magatartásmódot kialakítani — s ezért viselkedő.

Összehasonlítás a bemutatókkal

Amikor azt mondom, hogy „értelmezem”, „elemzem”, „leírom”, „jellemzem”, ez bizonyos értelemben ítélethozatal, jóllehet alapvetően verbális folyamatokhoz és a kifejtés tisztázásához kapcsolódik. A „kiállítalak” megnyilatkozást meg kell különböztetnünk attól, hogy „Ezt »kiállításnak nevezem«”: az első a szavak *segítségével* hozott ítélet — „Ez gyávaság volt”; a második viszont a szavak *használatáról* hozott ítélet — „Ezt nevezem (írom le) »gyávaságnak«”.

2. Végrehajtók

A végrehajtó a cselekvés egyfajta lefolyása mellett vagy ellen hozott döntés. Döntés arról, hogy valaminek így kell lennie, ami eltér attól az ítélettől, hogy valami így van: kiállás amellett, hogy így kell lennie, ellentétben azzal a becsléssel, hogy így van; juttatás, s nem felmérés; szentencia, s nem verdikt. A döntnökök és bírák az ítélkezők mellett végrehajtókra is ráfanyalodnak. Ennek következménye az, hogy mások „kényszerítve vannak”, „engedélyt kapnak” vagy „nem kapnak engedélyt” bizonyos cselekedetek végrehajtására.

Fölöttébb kiterjedt osztályról van szó; példák:

kinevez	degradál	lefokoz
elvet	kiközösít	elnevez
elrendel	utasít	irányít
elítél	megbírságol	odaítél
elkoboz	szavaz	jelöl (valamire)
választ	követel	ad
hagyományoz	megkegyelmez	lemond
figyelmeztet	tanácsol	bevall
imádkozik	folyamodik	könyörög
sürges	siettet	ajánl
proklamál	bejelent	semmissé tesz
megváltoztat	megsemmisít	fellebbez
hatályba léptet	próbaidőre bocsát	vétőz
szentel (valaminek)	berekeszt	megnyit

Összehasonlítás az ítélkezőkkel

Ha hivatalos aktusok, akkor a „valami(lyen)nek tartom”, „értelmezem” stb. lehetnek végrehajtók is. Továbbá az „elismerem” és a „megadom” a megítélésen alapuló végrehajtók.

Összehasonlítás az elkötelezőkkel

Számos elkötelező — *engedélyez, delegál, nyújt, beleegyezik, elismer, szankcionál, lehatárol, beismer* — voltaképpen egy meghatározott cselekvéssor megtétele mellett kötelez el. Ha azt mondom, hogy „hadat üzenek” vagy „kizárlak az örökségből”, cselekvésem egyetlen célja az, hogy elkötelezzem magam egy cselekvés megtétele mellett. A végrehajtó és elkötelezettségem kapcsolata éppoly szoros, mint a jelentés és az implikáció viszonya. Nyilvánvaló, hogy a kinevezés és az elnevezés elkötelez, de helyénvalóbb azt mondani, hogy hatalmakat, jogokat, neveket stb. osztogat, változtat meg vagy iktat ki.

Összehasonlítás a viselkedőkkel

Az olyan végrehajtók, mint a „kihívom”, „tiltakozom”, „meltányolom” szoros kapcsolatban vannak a viselkedőkkel. A kihívás, a tiltakozás, a méltánylás, az ajánlás lehet egy magatartásmód kialakítása vagy egy cselekvés elvégzése.

Összehasonlítás a bemutatókkal

Azok a végrehajtók, mint a „visszavonom”, „tiltakozom”, „ellenvetem”, a vita vagy társalgás kontextusában ugyanakkora erővel bírnak, mint a bemutatók.

A végrehajtók használatának jellegzetes kontextusai:

- (1) hivatalok és megbízatások betöltése, jelölések, választások, felvételek, lemondások, eltávolítások és folyamodványok;
- (2) tanácsok, követelések és kérelmek;

- (3) engedélyek, utasítások, ítéletek és semmissé nyilvánítások;
- (4) ülések és üzleti tárgyalások vezetése;
- (5) jogok, követelések, vádak és így tovább.

3. Elkötelezők

Valamely elkötelező létjogosultságát az adja, hogy egy bizonyos cselekvés mellett kötelezze el a beszélőt. Példák:

ígér	aláír	szerződik
felvállal	ragaszkodik (valamihez)	szavát adja
elszánja magát	szándékozik	bejelenti elhatározását
szán (valaminek)	tervez	szándékol
javasol	fog	kontemplál
számol (valamivel)	elkötelezi magát	esküszik
szavatol	becsületszavát adja	fogad
megfogad	egyetért	belemegy
szenteli magát	mellé áll	kiáll (valaki mellett)
felvesz (szokást)	képvisel	magáévá tesz (ügyet)
támogat	ellenez	pártfogol

A szándékbejelentések eltérnek a vállalásoktól, és megkérdőjelezhető, hogy egy csoportba sorolandók-e. S ahogy megkülönböztetjük a sürgetést és az utasítást, ugyanúgy meg kell különböztetnünk a szándékolást és az ígéretet. Mindkettőt lefedi viszont a „fogok” elsődleges performatívum, úgyhogy vannak olyan kifejezéseink, mint „valószínűleg fogok”, „mindent meg fogok tenni”, „nagyon valószínűleg fogok” és „ígérem, hogy valószínűleg fogok”.

„Leíró” irányba is megfigyelhető elcsúszás. Egyik végletként elképzelhető az is, hogy *pusztán* azt állítom, hogy van egy szándékom, de az is lehet, hogy emellett bejelentem vagy kifejezem szándékomat vagy elhatározásomat. A „Bejelentem elhatározásomat” kétségkívül elkötelez valami mellett, s ha azt mondom, hogy „szándékozom”, ez rendszerint annyit tesz, mint deklarálni vagy

bejelenteni valamit. Ugyanez történik a vállalásokkal is, így például azzal, hogy „Életemet a ...-nak szentelem”. Az olyan elkötelezőknél, mint „pártfogolom”, „ellenzem”, „álláspontot képviselem”, „felfogást hirdetem”, „magamévá teszem”, nem mondhatom azt, hogy pártfogolom, ellenzem és így tovább általánosságban, anélkül, hogy ne jelenteném be, hogy mit is teszek. Ha azt mondom, hogy „X-et pártfogolom”, ez kontextustól függően jelentheti azt, hogy X-re *szavazok*, hogy X-et *támogatok* vagy *dicsérem*.

Összehasonlítás az ítélkezőkkel

Az ítélkezők kétféle cselekvésre kötelezhetnek:

- (a) olyanokra, amelyek azért szükségesek, hogy megítélésünkkel összhangban legyünk, hogy mintegy azt támogassák, és
- (b) olyanokra, amelyek egy megítélés következményei, vagy azokból fakadnak.

Összehasonlítás a végrehajtókkal

A végrehajtók egy cselekvés — például az elnevezés — következményei mellett köteleznek el minket. Az engedélyezők sajátos esetében felvethető az a kérdés, hogy a végrehajtók vagy az elkötelezők csoportjába kellene-e besorolnunk őket.

Összehasonlítás a viselkedőkkel

Az afféle reakciók, mint az elutasítás, az üdvözlés és az ajánlás maguk után vonják a támogatást és magunk elkötelezését, éppúgy, mint a tanácsadás és a választás. A viselkedők azonban implikáció révén csupán egy *használó*, s nem a végleges magatartásra köteleznek el minket. Ha például hibáztatok vagy szidok valakit valamiért, akkor egy magatartásmódot veszek fel múltbeli viselkedésével kapcsolatban, de magamat csak azáltal tudom elkötelezni, ha kerülöm ezt a magatartást.

Összehasonlítás a bemutatókkal

Az esküvés, az ígéret és annak szavatolása, hogy valami fennáll, úgy működik, mint a bemutatók. Két illokúciós csoport, úgy látszik, egyszerre bemutató és elkötelező: az egyik csoportba a valaminek hívás, definiálás, elemzés és feltevés tartozik, a másikba pedig a támogatás, egyetértés vagy egyet nem értés, megvédés és oltalmazás.

4. Viselkedők

A viselkedőkkel az emberek viselkedésére és sorsára reagálunk, valamint magatartásmódokat alakítunk és fejezünk ki mások múltbeli vagy jelenlegi viselkedésével kapcsolatban. Nyilvánvalóan összefüggenek azzal, hogy saját érzéseinket állítjuk vagy leírjuk, illetve az érzések kifejezésével abban az értelemben, hogy beszélünk róluk, ámbar a viselkedők egyikkel sem azonosak.

Példák:

- (1) Bocsánatkérésre használjuk azt, hogy „bocsánatot kérek”.
- (2) Köszönetet a „köszönöm” szóval mondunk.
- (3) Az együttérzésnek azzal adunk hangot, hogy „sajnálak”, „együttérzek”, „kondoleálok”, „gratulálok”, „szimpatizálok”.
- (4) A beállítódást azzal fejezzük ki, hogy „elutasítom”, „nem izgat”, „tisztelem”, „bírálok”, „morgok”, „panaszodom”, „éljenzem”, „eltekintek tőle”, „ajánlom”, „leszólom”, valamint a „szid”, „méltányol” és „kedvel” nem eldöntő használatával.
- (5) Üdvözlésre szolgál az, hogy „üdvözlöm”, „viszontlátásra”.
- (6) Kívánságokat azzal nyilvánítunk ki, hogy „egészségére”, „légy átkozott”, „Isten éltesse”, „igyunk rá” és „kívánom” (tisztá performatív használatában).
- (7) Az elvitatásra az szolgál, hogy „elvitatom”, „ellenzem”, „bátorkodom”, „megkérdőjelezem”.

A viselkedők csoportjára különösen jellemző, hogy nemcsak a balfogásokra érzékeny, hanem az őszintétlenségre is.

Nyilvánvaló kapcsolatok fűzik az elkötelezőkhöz, mert ajánlani vagy támogatni valamit egyszerre reagálás is a viselkedésre,

nemkülönben saját magunk elkötelezése egy magatartásmód mellett. A végrehajtókhoz is szoros szálakkal kötődik, mert a méltatás a tekintély gyakorlása is lehet, de egyúttal reakció is a viselkedésre. Más határesetek: „ajánlás”, „eltekintés”, „tiltakozás”, „folyamodás”, „megkérdőjelezés”.

5. Bemutatók

A bemutatókat akkor használjuk, amikor egy álláspontot fejtünk ki, vitázunk, a használati módot vagy az utasításokat tisztázzuk. Több ízben említettük, hogy kérdéses, vajon a bemutatók egyszersmind nem ítélező, végrehajtó, viselkedő vagy elkötelező aktusok-e; az is kérdéses, hogy nem érzéseink, cselekedeteink stb. pusztá leírásai-e, kivált ha a cselekvés elválaszthatatlan a szavaktól, mint amikor olyasmiket mondunk, hogy „következőleg rátérek arra, hogy...”, „idézem”, „ismétlem”, „említem, hogy...”.

Példák olyan esetekre, amelyek ítélezőként ismertek: „elemzem”, „osztályozom”, „értelmezem” — ahol a megítélés gyakorlásáról van szó. Példák olyan esetekre, amelyek végrehajtónak is vehetők: „elismerem”, „sürgetem”, „vitatom”, „ragaszkodom” — ahol a befolyás vagy a hatalom gyakorlásáról van szó. Példák olyan esetekre, amelyek elkötelezőknek is tekinthetők: „definiálom”, „egyetértek”, „elfogadom”, „úgy tartom”, „pártolom”, „tanúsítom”, „esküszöm” — ahol kötelezettség vállalásáról van szó. Példák olyan esetekre, amelyek viselkedők is lehetnek: „kifogásolom”, „meg vagyok hőkkenve” — ahol egy magatartásmód felvételéről vagy egy érzés kifejezéséről van szó.

Mellékelek egy listát a mező kiterjedtségének érzékeltetésére. A legfontosabbak a következők: „kijelentem”, „állítom”, „tagadom”, „hangsúlyozom”, „illusztrálom”, „válaszolom”. Számtalan példa — „kérdzem”, „kérdem”, „tagadom” stb. — természetszerűen a társalgásra utal, de ez ma már nem szükségképpen van így, és magától értetődik, hogy mindegyikük a kommunikációs helyzetre utal.

Íme, a bemutatók listája:²

(1)	állít
tagad
kijelent
leír
osztályoz
azonosít	(5a)	helyesbít
revideál
(2)	megjegyez (valamit)
említ
beszúr (?)	(6)	kiköt (valamit)
levezet
vitat, érvel
negligál
hangsúlyoz (?)
(3)	Informál
tudat
megmond
felel
csatlakozik	(7)	belekezd
rátér
lezár
(3a)	kérdez	(7a)	értelmez
elkülönít
elemez
definiál
(4)	tanúsít
beszámol
esküszik
feltételez
kétli (?)
tud (?)
hisz (?)	(7b)	illusztrál
magyaráz
megfogalmaz
(5)	elfogad
elismer
visszavon
egyetért
kifogásol
ellenvet
csatlakozik
felismer
elvet	(7c)	szán
utal
nevez
ért
tekint (valaminek)

² Itt megtartjuk Austin elrendezését és számozását. A csoportosítás általános értelme nyilvánvaló, a fennmaradt kéziratokban azonban nem ad egyértelmű kulcsot hozzájuk. A kérdőjelek Austintól származnak. — J. O. U.

Összefoglalva azt mondhatjuk, hogy az ítélkező az ítélőerő alkalmazása, a végrehajtó a befolyás állítása vagy a hatalom gyakorlása, az elkötelező egy kötelezettség vállalása vagy egy szándék bejelentése, a viselkedő egy magatartásmód felvétele, a bemutató pedig okok, érvek és közlések tisztázása.

Mint mindig, most sem hagytam elegendő időt arra, hogy kifejtsem, miért is érdekes az, amiről beszéltem. Úgyhogy ériék be egy példával. A filozófusokat régóta foglalkoztatja a „jó” szó, s újabban azt vizsgálják, hogy miképpen használjuk, minek a megtételére alkalmazzuk. Példának okáért felvetették, hogy egyetértés kifejezésére, ajánlásra vagy besorolásra. Ám mindaddig nem láthatunk tisztán a „jó” szó dolgában, valamint azzal kapcsolatban, hogy mire is használjuk, amíg — s ez az eszményi eset — nincs a kezünkben egy teljes lista azokról az illokúciós aktusokról, amelyeknek az ajánlás, a besorolás és hasonlóak csak elszigetelt példányai — mindaddig, amíg nem tudjuk hány féle-fajta ilyen aktus van, milyen viszonyban állnak egymással, s milyenek belső kapcsolataik. Ez csak egy példa az általunk vizsgált általános elmélet egyik lehetséges alkalmazására; kétségtelen, hogy még számtalan van. Az általános elméletet szándékosan nem terheltem meg filozófiai problémákkal (egy részük valóban elég bonyolult ahhoz, hogy kiérdemelje hírnevét), s ne higgyék, hogy azért, mert nem vagyok tudatában e problémák létének. Természetesen mindez meglehetősen unalmas és száraz ahhoz, hogy a hallgatóság könnyen megeméssze, de korántsem annyira, mint kigondolni és megírni. Az igazi örömet az okozza, amikor az elméletet elkezdjük alkalmazni a filozófiára.

Az előadások során két olyan tevékenységet is végeztem, amelyet egyáltalán nem szeretek:

(1) programot adtam, vagyis megmondtam, hogy mit kellene tenni, ahelyett, hogy tettem volna valamit;

(2) előadásokat tartottam.

Ami az (1)-est illeti, szeretném remélni, hogy sikerült valamelyest láttatnom, hogy milyen irányt vettek s milyen lendülettel haladnak a dolgok a filozófia egyik-másik részében — vagyis nem egyéni manifesztumot hirdettem. Ami a (2)-est illeti, szeretném elmondani, hogy sehol sem találhatnék kellemesebb helyet az előadásra, mint a Harvard Egyetemen.

Függelék

Az előadássorozat hallgatói jegyzeteit, a performatívumokról szóló, az *Összegyűjtött művekben* kinyomtatott BBC-előadásokat, a Royaumont-ban „Performatív—konstatív” címen elmondott előadást és a Göteborgban 1959-ben tartott előadás magnetofon-felvételét főként arra használtam, hogy ellenőrizsem az ezektől függetlenül, Austin jegyzetei alapján készített rekonstrukciót. Szinte minden egyes esetben kiderült, hogy saját jegyzetei kevésbé igényelnek kiegészítést a másodlagos forrásokból, mivel azoknál jóval teljesebbek. Néhány jellegzetes példát merítettem ezekből a forrásokból, valamint néhány jellegzetes kifejezést is olyan helyekről, ahol saját jegyzetei nem voltak irodalmi formájúak. A másodlagos források legfőbb értéke a sorrend és az értelmezés ellenőrzése volt ott, ahol a jegyzetek töredékesek voltak.

A Függelék azokat a fontosabb helyeket tartalmazza, ahol Austin szövegének kiegészítésére vagy rekonstrukciójára került sor.

50. A jegyzetekben a Gyurira vonatkozó példa nem teljes. A szöveg java-részt a BBC-változaton alapul.
53. A „Bika . . .” idézettől egészen az 54. lapon a bekezdés végéig terjedő szöveg nagyon tömör feljegyzések szerkesztői kiegészítése.
55. A szöveg a lap közepétől kezdve egészen az előadás utolsó bekezdéséig — az azonban már nem — Austin különböző időpontokból származó, töredékes feljegyzéseinek összegezett változata.
68. Az előadás utolsó bekezdése Austin jegyzeteinek jórészt George Pitcher úr feljegyzésein alapuló kiegészítése.
78. Innen kezdve az előadás végéig a szöveg Austin két, 1955 előttről származó jegyzetanyagából lett összeállítva. Az 1955-ből származó jegyzetek e ponton töredékesek.
83. Az „Ezek után éppenséggel mondhatjuk”, egészen a bekezdés végéig, Austin jegyzeteinek hipotetikus kiegészítése. A jegyzetekben ez áll: „Ezek után azt használjuk, hogy »miképpen is kell érteni« és »világos-

- sá tenni» (vagy talán még azt is, hogy »állítani, hogy...«), de *nem* azt, hogy igaz vagy hamis, nem a leírást vagy a beszámolót.”
101. Austin jegyzeteiben itt végződik a VII. Előadás. A Harvardon tartott előadásokra készített jegyzetek alapján úgy látszik, hogy a VIII. Előadás kezdete eredetileg a VII. Előadásba tartozott.
 110. Alulról a hetedik sorban az „ezt implikálva” Pitcher jegyzetein alapul. Austinnál az szerepel, hogy „Vagy »implikálja«, vajon ugyanaz e kettő?”
 111. Az (5) bekezdést a hallgatók feljegyzései alapján toldottam be. Austin jegyzeteiben csak az első két és fél sor szerepel.
 112. Az első bekezdés közepétől („Ha például...”) a bekezdés végéig a szöveg másodlagos forrásokból származó betoldás. Nem szerepel Austin jegyzeteiben.
 119. (1) és (2) illusztrációi Pitcher jegyzeteiből származnak.
 120. A „Három olyan helyzet áll előttünk...” kezdetű bekezdés Pitcher feljegyzéseiből származik.
 - 122—123. A szöveg az utolsó két sortól — onnan kezdve, hogy „Annak alapján egészen a bekezdés végéig Pitcher jegyzeteiből származik.
 124. Az [angol eredetiben] „iced ink” (*jeges tinta*) versus „I think” (*gondolkodom*) példa igen nevezetes Austin tanítványainak körében, bár a jegyzetekben nem szerepel. Több másodlagos forrásból származó kiegészítés. [A magyar fordításban az „azt akar” — „az takar” megoldás szerepel. — *A ford.*]
 125. Az első bekezdés utolsó két sora és a második bekezdés első két sora nem szerepel Austin feljegyzéseiben; javarészt Pitcher jegyzetein alapul.
 129. (a) és (b) a fölöttébb elnagyolt jegyzetek másodlagos forrásokon alapuló kiegészítése.
 - 139—140. A „Harmadikként nézzük meg...” kezdetű bekezdés Pitcher és Demos urak feljegyzésein alapuló kiegészítés.
 156. A szöveg a „Mint mindig, most sem hagytam elegendő időt...” bekezdéstől egészen a könyv végéig Austin jegyzeteinek kiegészítése. A kiegészítés egy tőle származó, különálló, rövid kézirásos jegyzeten alapul, amelyet a hallgatók jegyzeteivel egybevetve ellenőriztem.

J. O. U.

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója
A nyomdai munkálatokat az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat végezte

Felelős vezető: Hazai György

Budapest, 1990

Nyomdai táskaszám: 18774

Kiadványszám: 2785

Felelős szerkesztő: Bojtár Anna — Műszaki szerkesztő: Karászi Ferencné

A fedéltervet készítette: Hodosi Mária

Megjelent 10 (A/5) ív terjedelemben

HU ISSN 0238-9711